

ЎТМИШДАН КЕЛГАН БОЙЛИК СИРЛАРИ

ЁХУД БОЙЛИК СИРЛАРИ ОРТИДАН
ОЛИС ҚИТЪАГА БОРГАНИМ ҲАҚИДА

РАВШАНБЕК ХОННИЁЗ

УДК: 821.512.133

ББК 88.4

X75

X75 Хонниёз, Равшанбек.

Ўтмишдан келган бойлик сирлари / Р.Хонниёз. –
Тошкент: Akademnashr, 2012. – 232 б.

УДК: 821.512.133

ISBN 978-9943-389-09-0

ББК 88.4

«Юрган дарё, ўтирган бўйра», – дейди доно халқимиз. Дунё кўриб, дунёларни кашф этишга нима етсин! Бу билим ва сабоқлар она юртинг равнақига ҳисса қўшишини англасанг, нур устига аъло нур!

«Беш денгиз оша» асарида ёш қаҳрамоннинг ўз орзу-мақсадларига этишиш йўлидаги интилишлари ҳақида ҳикоя қилинади. У молиявий оламнинг биз билган-билмаган сир-асрорлари борасида бой маълумот бериши билан ҳам аҳамиятлидир.

Китоб ўз ҳаётини яхшилаш ва фаровонлигини оширишни истаган кенг ўқувчилар оммасини қизиқтиради деган умиддамиз.

Турфа инсонлар ҳаёти, уларнинг феъл-атвори, донишмандлигини ўзида жо этган мазкур китоб ўтмиш қаъридан сўзласа-да, бугунги кун учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Сиз молиявий дунёнинг ўзига хос қонунларини билиб олиб, ҳикматлар магзини чақасиз. Ўз даврининг донишмандлари қолдирган меросдан баҳраманд бўласиз. Зотан, «Ўтмишдан келган бойлик сирлари» асари фақат бой бўлиш ҳақида ҳикоя қилмайди. Эрк, озодликка интилиш, бу йўлда матонат кўрсатиш, ақл-идрокни ишга солишни ҳам ифода этади.

Ўқинг, руҳий озуқа олинг, бой бўлинг.

Тақризчилар:

Р.ХОДЖАЕВ, Тошкент молия институти бизнес ва иқтисодиёт кафедраси мудири, профессор

И.АҲМЕДОВ, Ўзбекистон Журналистлари уюшмаси аъзоси

© Р.Хонниёз

«Ўтмишдан келган бойлик сирлари».

ISBN 978-9943-389-09-0

© «Akademnashr» нашриёти, 2012 йил.

I ҚИСМ.

МЕН АВСТРАЛИЯГА БОРАМАН!

Болалиқда ҳар биримиз орзулар қанотида учамиз, ҳаёт аталмиш бепоён уммон бизга куч, рағбат беради. Дунёнинг тўрт бурчига ёйилган бу чексизлик ҳеч бир монелик-сиз ҳаммамизни ўзида жо этади. Олдимизга турли-туман орзу-мақсадлар қўямиз, уларга етишиш осондек кўринади.

Ўн олти ёшга тўлганимда энг катта орзум – ота-онам ёнидан узоқроққа кетиш ва озод, қувноқ, беғам ҳаёт бағрига шўнғиш эди. Кўз олдимда гўзал, мафтункор манзаралар намоён бўларди. Ўзимни бой-бадавлат одам сифатида тасаввур қилардим. Хаёлот оламимда муҳташам уйим, пальмалар остидаги мраммар ҳовузим, энг қиммат нарҳдаги автомобилим бор эди. Эътиборлиси, уларни кўз олдимга келтириш учун тасаввур қобилиятимни унчалик қийнаб ўтирмасдим. Ичимда митти мусаввир уйғондек эди гўё. У орзуларим қай тарзда рўёбга чиқажагини тасвирлар, тасвирлар, яна-яна тасвирлайверарди. Бу митти мусаввир мўйқалами остида яратилган хаёлий манзараларнинг бари менга хуш ёқарди.

Хориж мамлакатларидаги ҳаёт эртақ мисоли кўринар, бу ажиб маталнинг яқун топишини сира-сира истамасдим. Муваффақиятли тадбиркорга айланиб, ижобий ҳиссиётлар кучи ҳақидаги талай китобларни ўқиб амин

бўлдимки, ютуқларга эришишимда ана шу орзу-ўйларим бирламчи аҳамият касб этган экан. Ҳаётим ўзим томонидан дастурлаштирилганини, бу дастур эса аниқ, муайян тарзда амалга ошганини англаб етдим. Бир-биридан ширин орзуларим орқали эртанги кунимни тасаввур қилиб, ҳаётимни ўзим истаган оқимга йўналтирардим. Ҳа, айнан орзулар орқали!

Ҳаёлан осмонда парвоз қилардим. Аммо ҳаётим аввал қандай бўлса, шундайлигича қоларди. Турмуш тарзим тураржойимга, вақтга, менга ҳаёт бағишлаган инсонлар – ота-онамга боғланганди. Мен яшаган жой Тошкент шаҳри Бобур сайилгоҳи ёнидаги Тепа маҳалласидир. Сизга баён қилаётган воқеалар асримизнинг бошига тўғри келади.

Исмим Жавлонбек. Отам Саид Алимов, тадбиркор. Маҳалла-кўйда ҳурмат-эътибори баланд. Каттагина завод бошлиғи. Яқин-яқингача ҳам отамнинг қўл остидаги завод ҳеч нима ишлаб чиқармас, деярли инқироз ҳолатида эди. Энди эса янгидан иш бошлаб, олдинги ҳолатига қайтиб, яна одамларни ишга қабул қилмоқда. Буюртмалар кундан-кунга кўпайиб борарди. Отамни ўз ишининг устаси ва бир сўзлиги учун қадрлашади. У киши ҳатто ўзига зарар етишини билганида ҳам, берган ваъдасининг устидан чиқишга ўрганган. Бу хислат отамга нисбатан ҳурматимни янада оширади. Ўзим эса ҳали жуда ҳам кўп ўрганишим керак. Онам Мавжудахон опа мактабда тарих фанидан дарс беради. У кишининг отамга ва биз болаларига муносабати рисоладагидек. Яна икки синглим ҳам бор.

Ўшанда тўққизинчи синфда таҳсил олардим. Ўқиш билан ўзимни унча қийнамасдим. Спорт билан шуғулланардим. У менга «синус альфанинг квадратига косинус альфа квадрати кўшиш»ни ёдлашдан кўра кўпроқ ёқарди. Ҳатто ҳамма нарсани биладиган отам ҳам мазкур формула миясига бир умрга ўрнашиб қолганини, аммо ҳали бирор марта ундан фойдаланмаганини таъкидларди.

Хуллас, турли масалаларни ёд олишни эп кўрмай, ўзимни ҳадеб қийнамайман. Мушакларим тўлганини, ўзимни ва яқинларимни муҳофаза қилиш учун куч-қувватим етишини билганимдан роҳатланаман.

Хуллас, мен мактабга қатнар ва яқин орада ҳаётим ўзгариб кетиши мумкинлигини тасаввур ҳам қилолмасдим. Кўплаб қизиқарли асарлар каби бу ҳикоя ҳам «бир кун...» сўзларидан бошланди.

Оддий кунларнинг бирида мактабимизга Майкл исмли хорижлик бир меҳмон ташриф буюрди. У билан уюштирилган тадбирда сўзга чиқаркан, Австралиядан келганини билиб олдик. Бу икки давлат иқлими бир-бирига зид, бизда қиш кирганида у ерда ёз бошланаркан. Майкл Австралия улкан ва бой давлат экани ҳақида айтиб, мамлакат фуқаролари ҳақида, эвкалипт дарахтлари ва ёввойи ҳайвонлар, ҳатто Сидней кўчаларида югуриб юрадиган кенгурулар, акулалари бор океан хусусида тўлқинланиб сўзлади. Биз учун ҳозирги кунимизгача яшаб келаётган, урф-одатлари ва ҳаётини ўзгартиришни сира истамайдиган ёввойи қабилалар ҳақида эшитиш ҳам қизиқарли эди. Майкл кўрфаз узра кўтарилган машҳур Сидней кўприги, ер юзидаги ўзига хос ягона иншоот – уммонга туташган ер ости аквариуми, дунё мўъжизаларидан бири – Опера театри борасида ҳам сўзлаб берди. Хорижлик меҳмоннинг айтишича, Австралиянинг бошқа давлатлардан фарқи – ундаги замонавий тамаддуннинг тирик табиат билан чамбарчас боғлиқлигида. «Ер юзида жаннат йўқ, лекин унга ўхшаш Австралия мавжуд», – дея таъкидлади Майкл.

Ниҳоят, у мақсадга ўтиб биз Австралияга бориб ўқишимиз ва юқорида сўзлаб берганларининг барини ўз кўзимиз билан кўришимиз мумкинлигини таъкидлади. Австралия мактабларини ўқиб битирганларга тижорат учун қулайликлар ўзидан-ўзи очилишини таърифлай кетди.

Ўшанда хориж ҳақида фақат газета ва телекўрсатувлар орқали маълумот олардик. Шу боис бўлса керак, хо-

рижлик меҳмонни тинглаш биз учун мароқли эди. Майклдан янада кўпроқ сўраб билгим келди. Хаёлан ўзимга гапириб хушнуд бўлдим, Австралиянинг бепоён кенгликлари бўй очаётганини тасаввур қилдим. Ўзимни улкан тўлқинлар келиб урилаётган океан бўйида ҳис қилиб, ёнгинамда сакраётган ва қўлимдан емиш олаётган кенгуруларни кўз олдимга келтирдим. Энди ота-онамни Австралияда ўқишим кераклиги, бу менга катта фойда келтириши мумкинлигига ишонтиришим керак. Бу мўъжизакор қитъа тинчимни ўғирлаб, тобора илҳомлантирарди. Олис ва эртакмонанд Австралия оҳанрабодек мени ўзига тортарди.

Отам ўқишим ва йўлқирамга пул тўлашга рози бўлармикан? Ахир, у киши ҳар бир долларнинг қимматини яхши билади. Онамни ишга солишга аҳд қилдим. Онам менинг Америка ёки Англиядаги олий ўқув юртларидан бирида таҳсил олишимни хоҳлайди.

Австралияда ўқишим мумкинлиги ҳақидаги янгилик онамни таажжубга солди: биз таниган-билган тенгдошларимдан ҳали бирортаси ҳам бу мамлакатда таҳсил олмаган-да! Мен онамга илтимос қилавергач отам билан гаплашиб кўришга ваъда берди...

– Жавлонбек, ростдан ҳам Австралияда ўқимоқчимисан? – отамнинг биринчи саволи шу бўлди. – Балки бу уйни тезроқ тарк этиб, саргузаштлар кўйнига шўнғишдир мақсадинг?

– Йўқ, у ерда ўқимоқчиман, – дедим рост гапирганимга ўзим ҳам унча ишонмай.

– Унда ўша хорижлик меҳмон билан аввал ўзим гаплашиб кўрай, кимлигини, бизни алдамаяптими, шуларни суриштирай. Яккаю ягона ўғлимни шунча олисга жўнатиш осонмас! Марҳамат, шартларини айтсин, бизга тўғри келса, борасан. Ўн олтига тўлдинг, ўз ақл-идрокинг билан пул ишлаб топиш вақтинг келди.

– Биламан, отажон, – ҳовлиқиб гапира кетдим, – қандай қилиб кўп пул топиш мумкинлигини биламан! Мен

ўқишдан ҳам, ишдан ҳам кўрқмайман. Иккита, керак бўлса, учта жойда ишлаб, ойига минг, икки минг доллар пул топаман!

Отам менга шундай оғир ва маҳзун назар билан қарадики, ўзимни йўқотиб, жим бўлиб қолдим.

– Бир ойда минг эмас, ўн минг доллар ишлаб топадиганлар ўн карра кўпроқ ишлайди деб ўйлайсанми? – деб сўради кейин.

– Бир ой ўттиз бир кундан ошмайди-ку, ахир! Шундай экан, ўн карра кўпроқ ишлашнинг иложи йўқ.

– Ҳа, иложи йўқ, ўғлим. Кимдир сендан кўпроқ ишлаймай, ўн ҳисса кўп пул топса, демак, у пул топишнинг сenga номаълум бирор усул ва йўллари биледи. Шу ҳақда ўйлаб кўр. Унинг сен ҳали билмайдиган сирлари бор. Шундай эмасми?

Нима учун баъзилар бошқалардан кўпроқ пул ишлаб топишлари, бунинг учун тунни кунга улаб меҳнат қилиши шарт эмаслиги ҳақида ҳали ўйлаб кўрмагандим. Агар ростдан ҳам бирор сир-асрори бўлса, уни билишим керак, акс ҳолда, катта сармоялар мен етолмайдиган марра бўлиб қолади. Отамга, ана шу тилсимни албатта ўрганаман деб ваъда бердим.

– Бунинг англаб етганидан хурсандман, ўғлим, – деди отам ўктам овозда. – Одатда, мазкур фикрлар одамлар хаёлига анча кеч келади. Кундалик бирхиллик уларни эзиб қўяди, тўхтаб, ортга назар ташлолмайдилар. Шунинг учун ўзларининг молиявий муаммолари ҳақида ўйламайдилар, бориға қаноат қилиб юраверадилар.

Мен иш ота-оналар учун оиладан кейинги муҳим, ҳаётларининг асл маъносини ташкил этадиган жабҳа эканини билардим. Улар ишга эрта кетиб, кеч қайтишарди. Лекин барибир уйга кам пул олиб келишар, бу пул кундалик эҳтиёжларнинг ҳаммасига ҳам етавермасди. Бунинг асл сабабини, яхши пул топиш учун нималар қилиш кераклиги ҳақида эса ҳали ўйлаб кўрмагандим. Хаёлим бошқа ўй-фикр – ўқиш, дўстларимда эди.

Отам менга тикилиб турди. Кейин кулимсираб энгил киноя билан деди:

– Австралияга бориб ўқишинг сенга фойда келтиради, буни сезиб турибман. Эртанги кунда ўз ўрнингни, янги дўст ва йўлдошлар топишингга ёрдам беради.

– Ҳа, ота, ҳали кўп нарсани тушуниб етишим керак. Сизлардан олисда бўлганимда ўзимга қарашни, пулни тўғри ишлатишни ўрганаман. Буларнинг бари мустақил иш тутишимнинг асоси бўлиб қолади.

– Яхши, ўғлим. Қарорингни маъқуллайман. Фақат, кел, шошилмайлик. Аввал ўша чет эллик билан гаплашиб олай, кейин якуний қарорга келаман. Хулоса чиқаришда адашиб қолмаслигимиз учун шошилмаслик, ҳаммасини тарозига қўйиш керак, – отам гапини тугатиб хонасига кириб кетди. Мен эса эртанги дарсларимни тайёрлашга киришдим.

Орадан кўп ўтмай отам Майкл билан учрашди. Ҳаммасини икир-чикиригача гаплашиб олибди:

– Майкл билан анча суҳбатлашдик. Сидней мактабининг Ўзбекистондаги вакили экан. Гувоҳномасини ҳам кўрдим. Қонунийга ўхшайди. Шундай экан, Австралияга бориб таҳсил олишинг мумкин. Бизни уялтирма, яхши ўқи! Ўқиш ва яшашинг учун пул бераман, лекин харажатларингни шундай режалаштиргинки, ортиқча чиқимга ҳожат қолмасин. Чиройли ҳаётга маҳлиё бўлма! Кўзбўямачилик қилма! Аслини олганда, сени нотаниш, янги ҳаёт билан яккама-якка қолдиришни хоҳламасдим. Лекин буларнинг ҳаммасини кўриб-биладиган ёшдасан. Шундай экан, денгиз бўйлаб катта ҳаёт сари сузиб кетишингга оқ йўл тилайман! Агар ҳозир сени аяб, эҳтиёт қилсам, эртага ҳаёт сенга ачинмайди. Энди ҳар бир босган қадамингга ўзинг жавобгарсан. Бу гапларни қулоғингга яхшилаб қуйиб ол. Мен ҳам сенинг ёшингда шунақа эдим. Ўн беш ёшимда уйдан қочиб, археология экспедициясига кўшилганман. Бир ой мобайнида қазилма ишларига кетиб қолганман. Ота-онам бунга қарши эдилар, лекин барибир қочиб кет-

дим. Қирқ даражали жазирама иссиқда куни билан ер қазиш ниҳоятда оғир эди. Ахир, умримда бундай иш қилмаганман. Ўлгудек чанқардим. Кунига бир челақлаб сув ичган пайтларим бўлган. Чўмиладиган жой йўқ, боз устига, сув кам, ҳатто устимиздаги чангни ювиб ташлашга ҳам етмасди. Уч кундан сўнг чидолмай уйга кетиб қолгим келди. Архелогларнинг машиналари ҳафтада икки маротаба шаҳарга қатнар, у ердан сув ва озиқ-овқат келтирарди. Ана шу транспортда уйимизга етиб олишим, кейин ота-онам қўйнида сира қийналмай тўқ-фаровон ҳаёт кечиришим мумкин эди. Лекин қандай қилиб қайтишимни, бош эгишимни ўйладим. Рембрантнинг «Дайди ўғилнинг қайтиши» номли сурати кўз олдимда келди. Тишларимни маҳкам босиб, уйга қайтиш истагимни енгдим. Мен ота-онам олиб бермаган икки кассетали магнитофонга пул топиш учун шу ерга келганман. Ана шу истагимни амалга оширишим, ўз хоҳишим ва қиладиган ишим ўртасида тенглик белгисини қўйишим керак эди. Ўзимни енгдим ва чўлда қолдим. Кўп ўтмай мушакларим меҳнатга, қадоқдан қақшаётган қўлларим куракка ўрганиб, иш унчалик оғир кўринмай қолди. Бир ойдан сўнг уйга қайтдим ва отадан яхшигина калтак едим. Шундай бўлса-да, ота-онам энди менинг истақларимга эътибор билан қараш кераклигини тушуниб, кейинги мустақил қарорларимга қарши чиқмай қўйдилар.

Отам тантанавор овозда деди:

– Эркак бўл, Жавлонбек! Қийинчиликлардан қўрқма, уларни енгшни ўрган. Ишлаш ва яхши даромад топишни ўзлаштириб ол. Дўстлар орттир. Уларнинг сенга, сенинг уларга фойданг тегишига интил. Ўзаро фойда – дўстликни мустаҳкамлайдиган қоришма. Асосийси, айтган сўзингга содиқ бўл! Ҳатто ўзингга зиён тегишини билганингда ҳам.

Отам елкамга қоқиб қўйди. Савол бермадим – азбаройи хурсандлигимдан отамни маҳкам қучдим ва олис сафар тадоригини кўра бошладим.

II ҚИСМ.

«ҚОВУН ТУШИРИШ» ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ

Хужжатларимни тайёрлаб, лаш-лушларимни йиққунча бир ой ўтиб ўтди. Мана, ниҳоят, ғала-ғовурга лиммо-лим аэропортда турибман. Учиб кетаётганларга тикилиб, уларнинг юз ифодаси сафардан қайтаётганларникига нисбатан бошқача эканига эътибор бердим. Уларнинг юзида қизиқиш, учиб келганларникида эса чуқур қониқиш акс этганди. Менинг юз ифодам нимани билдираётган экан? Охирги дақиқагача ҳам олис мамлакатга учиб кетаётганимга ақлим бо-вар қилмасди. Бари чиройли тушда кечаётгандек. Дўстларим Мансур, Сергей ва Файсал бошимга бахт қуши қўнганидан шодон, мендан ажралмасликка интилишарди. Ўзим ҳам фахр-ифтихор ва мамнунлик оғушида эдим. Бу ой ичида Австралияда ўзлаштириб оламан деб ўқишларимни ҳам ташлаб қўйгандим. Фақат битта фанга – инглиз тилига жиддий эътибор қаратдим. Акс ҳолда, етти ёт бегона Австралияда бамисоли қўлсиз қолишим мумкин эди.

Мени кузатиш учун оила аъзоларим ҳам чиқишганди. Ота-онам, сингилларимдан ташқари, буви-буваларим, амаки, холаларим ҳам бор... Бераётган насиҳатларини қулоқларимга қуйиб олардим. Ахир, Австралия – мен учун янги дунё, у нақадар улкан ва бепоён бўлса, камина шунчалик ёш ва ғўрман! Энди қатъий амал қилишим керак

бўлган ҳар бир ўғитни – эҳтиёт бўлишим, яхши ўқишим, вақтида овқатланишим, шамолламаслигим, ёмон йўлга юрмаслигим ва ҳоказо-ҳоказоларни эслаб қолишим керак. Гапираверинглар, жон қулоғим билан тинглайман! Ахир, эртага сиз азизларим ёнимда бўлмайсиз!

Мен улар бераётган маслаҳатларга «хўп» деб тиржайиб турардим. Лекин микрофон орқали рўйхатдан ўтишга таклиф қилганларида афт-ангорим ўзгарди, кўпчиликнинг эса кўзида ёш ҳалқаланди. Уларнинг мен билан хайрлашиши оғир эди. Шунда менинг ҳам кўзларимни нам тортди, рўмолча чиқариб, мижжаларимни артдим. Ҳамма билан хайрлашдим. Улардан йироқлашарканман, ортимда нақадар азиз ва қадрдон одамлар қолаётганини чуқур ҳис этардим. Тўхтаб, ортимга қайтгим келдим. Йўқ, бундай қилмадим.

Мен билан бирга Тимур исмли тенгқурим ҳам учиб кетаётганди. Энди бирга ўқиймиз. Биринчи дақиқаданоқ гапларимиз қовушди, бу эса сафаримизни бирмунча енгиллаштирди.

Аввалига Бангкокка қўндик. Самолётлар қўниб учадиган аэропортнинг кутиш залида саккиз соат ўтирдик. Ниҳоятда катта аэропорт, самолётлар шовқини бир дақиқага ҳам тинмайди.

Сиднейга учадиган самолётга чиқдик. Тимур икковимиз умумий ҳисобда йўлда йигирма тўрт соатни ўтказишимиз керак. Бу мени чўчитмасди. Аксинча, янги саргузашт, синов ва ҳиссиётлар ёқимли кайфият бахш этарди. Қолаверса, ўзимни анчайин бой ҳам ҳис қила бошлагандим, ахир, чўнтагимда мўмайгина пул бор. У билан Сиднейда олти ой яшашим мумкин.

Тимур мактабда француз тилини ўргангани сабабли инглизчани яхши билмас, зўрға гапираркан. Мен эса инглиз тилини тўлиқ ўзлаштирмаган бўлсам-да, ҳар ҳолда мақсадимни тушунтира олардим. Ҳозирча бу мендаги мавжуд ва фойдаси тегиши мумкин бўлган ягона билим эди.

Майкл пулни тежамоқчи бўлибди. Чипталарни Бангкоктан тўғридан-тўғри Сиднейга парвоз қиладиган Австра-

лия самолётигамас, учиш давомида бир неча жойга кўнадиган Филиппин самолётига олган экан. Биз осмонга кўтарилар, кўнар, сўнг яна парвоз қилиб, яна кўним топардик. Оғир эди, албатта. Ҳеч қаёққа учмасдан, бирор-бир аэропортда қолгимиз келарди. Уч кунни йўлда ўтказдик. Ваҳоланки, бир кун ҳам кифоя қиларди.

Беш денгизни ошиб ўтдик. Бу вақт ичида бизнинг қаердалигимизни билолмаган ота-онамиз Майклни тилка-пора қилиб ташлашга тайёр эдилар. У эса телефон орқали болаларингиз узоқ йўлда чарчашган, сизларни эслаётгани ҳам йўқ каби ёлғон-яшиқ гаплар билан уларни тинчлантирарди. Майклнинг алдовларидан чарчаган ота-онамиз охир-оқибатда халқаро полиция ходимларини ишга солишга мажбур бўлишибди. Олис йўл, тўхтовсиз учиб-кўниш, қолаверса, янги егуликлар туфайли Тимур иккимизнинг қорнимизга оғриқ кирди. Дард устига чипқон! Роса азоб тортдик ўзиям! Азбаройи қийналганимиз учун ҳам чек-чегараси йўқ улкан дунёга ёлғиз ўзимизни чиқариб юборган ота-онамиздан хафа бўлардик...

Ниҳоят, Австралияга ҳам кўндик. Қаттиқ толиққанимизга қарамай, қийинчиликлар ортда қолганидан хурсанд эдик. Ўзимизга келиб олишимиз учун бир ҳафта керак бўлди. Бу орада Австралия ҳақиқатдан ҳам чиройли, ажойиб мамлакат эканига ишонч ҳосил қилдик. Дунёнинг бир чеккаси дейишганди. Бўлмаган гап. Бу ерда фақат юлдузлар ўзгача, бошқа ҳаммаси ўзимиздагидек. Албатта, кўп нарсалар фарқ ҳам қилади.

Тезда ўқишга киришиб кетдик. Атрофимизда дунёнинг турли бурчакларидан келган ёшлар – япон, хитой, немис, ҳинд, руслар бор эди. Ўзбеклардан фақат мен билан Тимур. Синфдошларимиз ичида Ўзбекистон ҳақида руслардан бошқа ҳеч ким билмас, бизни покистонлик ва афғонистонликлар билан адаштиришарди. Аввалига укувсиз ва маданиятсиз деб қабул қилишди. Ўзаро танишувдан сўнг мулоқотга киришгач биз ҳақимиздаги фикри ўзгарди. Ана шу нуқтада она сути билан кирган қадим маданиятимизнинг устуворлиги сезилди. Бу,

айниқса, бошқа миллат, диндаги кишиларга нисбатан ҳурмат-эътибор, меҳмондорчилик, дўстона муносабатлардаги такаллуф ва нозиктабълик, ўзимизга нисбатан қилинган ҳар бир илиқ ҳаракат учун миннатдорчилигимизда, қўлимизни кўксимизга қўйиб, бошимизни хиёл эгишимизда яққол билинарди. Хитойга Европани, Европага Хитойни (ахир, Ҳиндистонгача етиб борган Искандар Зулқарнайн ҳам Хитой ҳақида ҳеч нима билмасди) очиб берган Буюк Ипак йўли, қадим Самарқанд ва Бухоро шаҳарлари, соҳибқирон Амир Темур ва унинг набираси Бобур, урф-одатларимиз ва қонунларимиз ҳақида янги танишларимизга ғурур билан сўзлаб берардик. Улар диққат билан тинглашар ва бизга муносабатлари кўз ўнгимизда ўзгара бошларди.

Австралиядаги ҳаётим ана шундай бошланди. Ҳис-туйғулар бошимни айлантирган, мен учун бари янгича ва қизиқ эди. Ота-онаминг пулларни эҳтиёт қилиб ишлат, тежамкор бўл деб берган насиҳатларини унутиб, орқа-олдимга қарамай сарфлардим. Икки ой давом этган енгил ва гўзал ҳаётдан сўнг пулим деярли қолмаганини англаб етдим. Мен учун бу кутилмаган ҳол эди. Ўзимни йўқотиб қўйдим. Наҳотки олдинроқ ўйлаб кўрмадим? Ахир, ярим йилга мўлжалланган пулни қандай қилиб икки ойда сарфлашим мумкин? Энди ота-онамга нима дейман? Мени узоқ сафарга жўнатиш учун шусиз ҳам анча қийналишди, ахир! Чўнтагимни қаппайтирган пуллар қаёққа кетди? Хитой таомларидан тортиб французларнинг тансиқ егуликларигача, кафе ва ресторанлар тавсия қилган турли тузлама ва ноёб таомларсиз кун кўролмасмидим? Дискотека ва тунги клубларсиз яшасам бўлмасмиди? Дунёнинг турли маҳсулотлари келтириб сотиладиган дўконлардаги молларни сотиб олишдан ўзимни тийишим мумкин эди-ку! Такси белгиси ўрнатилган узундан-узун лимузинларда юрмасдан, метро ва автобусга чиқсам ҳам бўларди, ахир! Нима учун шу қадар оқлаб бўлмас даражада исрофгарчиликка, пулни кўкка совуришга йўл қўйдим? Янги дўстларимга ўзимнинг нақадар очиққўл эканимни исботламоқчи бўлдимми? Улар ҳам шуни намоён

этмоқчи бўлдиларми? Савол кетидан савол туғилар, ўзимни қай тарзда оқлашни билмасдим. Нима бўлганда ҳам, пулимдан унумли фойдаланолмадим. Энди нафақат яшашга, ҳатто орқага қайтиб кетишга ҳам маблағим қолмагани.

Энди уйга қандай кетаман? Ота-онамга нима дейман? Умуман, ниманинг эвазига яшайман?

Ночорлигимдан йиғлагим келарди. Ҳаммаси аниқ-тиниқ ва яхши эди, энди эса мавҳумлик, ночорликка айланди.

Икки кунни ҳеч кимга кўринмай ўтказдим. Дарс қолдирдим. Ота-онамга хат ёзиб бўлган гапларни баён этишга чоғландим ҳам, лекин айбимни тан олишга юрагим дов бермасди. Улардан пул сўрашдан осонроқ нима бўлиши мумкин? Олиб кетишларини илтимос қилайми? Ахир, бу кучсизлигимни тан олганимни билдиради-ку!

Мени уят, хижолатпазлик босди. Ота-онам ўқишим учун берган пулни сарфлаб қўйдим. Уларнинг ишонч ва умидини оқлолмадим. Ўзимни эркинликдан бошини йўқотиб қўйган ёш боладек тутдим. Ақл биланмас, юрак амри билан иш тутдим. Кўнгилхушликларга берилдим, қониқтирилишини кейинроққа қолдириш мумкин бўлган битта ҳам истагимни рад этолмадим.

Хўш, ота-онамга қовун туширдим, менга раҳмингиз келсин дейманми? Ўртоқларим олдида нима деган одам бўлман?..

Шу орада Тимур югуриб келди. Унинг юзида ҳадик, кўрқув намоён эди:

– Сени директор чақиряпти! Бўла қол!

Энди менга барибир. Директор бўлса, директор-да! Шошилмадим. Мактаб унча узоқмас. Лекин директор қошига юрган сари хаёлларим бошқача йўналиш ола бошлади. «Қизиқ, – ўйлардим, – нима учун айнан директорнинг ўзи чақиряпти? Икки кун дарс қолдирганим учунми? Нима деркин?»

Мана, унинг эшиги ёнига ҳам келдим. Тақиллатиб кирдим. Директоримиз ёши анчага бориб қолган, қалин сочлари ва мўйловига қиров оралаган киши. Кенг бичимли

жинси шим, сафсарранг кўйлак, ичидан футболка кийган. Уст-боши ниҳоятда озода, замонавий. Имкониятлари кучли, хоҳлаган нарсасини сотиб олиши мумкинлиги юз-кўзидан кўриниб турибди. У қаттиққўл, лекин инсофли одам эди. Биз ўқувчиларни яхши кўради, лекин буни билдирмайди. Ҳурмат қиламиз. Умуман, уни энг яхши директорлардан бири дея эътироф этишади.

У биз таҳсил олаётган мактабнинг хўжайини ҳам эди. Ҳаётида нимагаки эришган бўлса, ўз кучи, иқтидори орқали эришган. Камбағал эмаслигини, биз таҳсил олаётган мактабдан ташқари, яна бир нечта кўчмас мулк эгаси экани ҳақида ҳам эшитганман. Биз билан катта ва мустақил одамларга қиладигандек муомалада бўларди. Оғир кунларимизда узундан-узоқ суҳбат қурадиган, доно маслаҳатлари мушкул аҳволдан чиқиб кетишимизга ёрдам берадиган инсон. Қанчалик ёрдам қўлини чўзмасин, бу ҳақда жар солиб юрмасди ҳам.

Директор мутолаа билан банд эди.

– Хўш, йигитча, нима хизмат? – деди бошини ортга ташлаб.

– Чақиртирган экансиз. Мен Жавлонбек Саидовман, Тошкентдан, – инглиз тилида энди яхшигина мурожаат қилар, лекин ҳали ҳам сўзлашувда нуқсонларим бор эди.

– Нима бўлди, дўстим? Икки кун дарс қолдирдингиз.

Бошимни ҳам қилганимча индамай туравердим. Кечаси ўғрилар тунаб кетгани ҳақида ёлғон тўқигим келди. Лекин кўпни кўрган, алдамчиларни уялтирадиган ва афсусланишгача мажбур қиладиган бу инсонни алдолмасдим. Яхшиси, бор гапни айтишим керак. Шундай қилдим ҳам. Пулсизликка дучор этган очиққўллим ҳақида батафсил сўзлаб бердим.

– Хўш, ёшинг нечада? – сўради директор гапимни тугатганимдан сўнг.

– Ўн олтида.

– Илтимос, ўз Ватанинг, оила аъзоларинг ҳақида сўзлаб бер.

Мен Ўзбекистон, урф-одатларимиз, анъаналаримиз,

уйимиз ва оиламиз ҳақида узоқ гапирдим. Директор диққат билан эшитди. Кейин савол берди:

– Ота-онанг ким, нима билан шуғулланишади? Улардан маслаҳат ва ёрдам сўраш керак деб ўйлайман. Нега уйдагилардан пул сўрагинг келмаяпти ўзи?

– Дадам завод директори бўлиб ишлайди. Бу ерга жўнатиш учун битта уйимизни сотишга мажбур бўлди. Олма-Отада яшовчи ўртоғи Муродбек акадан қарз ҳам олди. Энди отам ўша дўстига нима дейди? Уғлим аҳмоқ, ҳамма пулни кўкка созурибди дейдими? Йўқ, мен бундай қилолмайман.

– Унда дўстларингдан қарз сўра, беришади. Мен шундай қилган бўлардим.

– Улар шундоқ ҳам зўрға кун кечирешяпти.

– Унда... Пулингни ким билан бирга сарфлаган бўлсанг, ўшандан сўра.

– Сўрадим. Беришди, лекин кўпмас. Ўн беш кунларга етказишим мумкин, холос.

– Яхши. Айтайлик, қарз сўрайдиган ҳеч киминг йўқ. Лекин, бу энди руҳан тушкунликка тушиб, қанотларингни туширишинг керак деганимас. Ҳозирги аҳволингни тушунаман, чорасизлик қопқонига тушиб қолдинг. Ҳатто бундан ўзгача йўл билан чиқиб кетишни ҳам ўйлаётганинг йўқ. Боши берк кўчага кириб қолгандек сезяпсан ўзингни. Амалга ошмайдиган ишлар ҳақида ўйлаш билан оворасан. Демак, ҳақиқатан ҳам ҳеч нарса амалга ошмайди. Сен бошқа нарсалар ҳақида ўйлашинг керак...

Директорнинг сўзлари мени ўйлантириб қўйди.

– Ишлаб пул топ! – ҳозирги ҳолатимдан чиқишнинг энг тўғри йўлини кўрсатди у.

– Қандай қилиб? Ахир, мен ҳали ҳеч нарсани билмайман.

– Бундан осони йўқ! – жавоб берди директор жилмайиб. – Пул ишлаб топиш-топмаслигинг калланга қандайдир фикр келиш-келмаслигига боғлиқмас. Жон-жаҳдинг билан ишлайсанми-йўқми, бунинг ҳам аҳамияти йўқ. Асосийси, ўзингга ишонч бўлсин. Ҳаммаси ана шунга боғлиқ.

– Ўзимга ишонч? Ахир, бунинг пулга нима дахли бор?

Директор муҳим гапни уқтирмоқчидек ўрnidан турди:

– Айнан дахли бор. Ўзингга ишончинг мақсад сари интилишга, унга эришишгача ўсиб боради. Муваффақиятингга ишонмасанг, ҳатто ишни ҳам бошлолмайсан, қўлларинг бўшашиб қолади.

Бу гапни эшитиб яқинда рўй берган бир воқеа эсимга тушди.

– Бир ҳафта аввал ўз Ватаним ҳақидаги ҳикоя билан сўзга чиқишим керак эди, – дедим. – Инглизчани тўлиқ билмаганим учун роса ҳаяжонландим. Кечаси билан ухламадим. Далилларни ўйладим, улардан энг эътиборлиларини танлаб олдим. Сўзга чиққанимда эса қўрқувни енгдим. Илк сўзларимданоқ эшитаётганларнинг диққатини ўзимга жалб қилолдим, «аъло» баҳо олдим. Ўзимга ишончим бўлмаганида, шунчалик пухта тайёрланмасдим. Ҳаммасини ўз оқимига ташлаб қўярдим.

– Жуда зўр! – деди директор тантанавор оҳангда. – Мана шу ишончининг айнан ўзгинаси!

– Аммо, назаримда, ўзимга бўлган ишонч ҳали унча каттамас, – дедим мен.

– Тўғри. Лекин буни тузатиш мумкин. Ўзингга нисбатан ишончни кучайтириш учун нималар қилиш лозимлигини билишни истайсанми?

– Албатта!

– Унда диққат билан қулоқ сол. Тоза дафтар олгинда, муқовасига «Муваффақият кундалиги» деб ёз. Бу дафтарга амалга оширган барча ишларингни қайд этиб чиқ. Ҳар куни ёз, муваффақиятларингни топа бил. Улардан ҳаммасиям катта ва кўзга кўринарли бўлмайди. Майли, кичик муваффақиятлар бўлсин, лекин қоидага риоя қил: уларнинг сони бештадан кам чиқмасин. Муваффақият эканига иккиланганинда ҳам, ютуққа киритавер. Ҳисобингда қанча кўп ютуқ бўлса, ўзингга ишончинг ҳам шунча юқори бўлади.

Директор бир оз сукут сақлади.

– Сенга ким ёрдам қўлини чўзишини биламан! – деди

кейин. – Бир вақтлар менга йўл-йўриқ кўрсатган дўстим бор. Исми Миклош. У бизнинг фахримиз, машҳур одам. Балки эшитгандирсан?

– Йўқ, – бош чайқадим мен.

– Миклош муваффақиятга эришиш сирларини очгани туфайли зафар кучган. Сенга, ҳеч бўлмаганда, ютуқларга эришиш йўлларини биладиган одамлардек фикр юриштишни ўргатади. Ҳақиқатан ҳам пул ишлашни ва бойиб кетишни хоҳлайсанми?

– Албатта. Энг катта мақсадим шу!

– Улкан мақсад, орзу – ютуқнинг энг биринчи ва асосий шарти. Лекин биргина орзунинг ўзи камлик қилади, уни омад ҳақидаги билимлар билан тўлдириш лозим. Жаноб Миклош сенга ёрдам беради. Ёдингда тут: ютуқларга эришган ҳар қандай инсоннинг ҳам мураббийси бўлган. Миклошдан сенга мураббийлик қилишини сўрайман. Бунга эътироз билдирмайсан деб ўйлайман? – шу сўзларни айтиб Австралия харитаси ёнига борди ва кичкина шаҳарчани белгилловчи нуқтани кўрсатди. – Жаноб Миклош мана шу шаҳарда яшарди. У ерда бўлганмисан?

– Йўқ, албатта.

– Унда таваккал қилиб кўр. Жаноб Миклошнинг ҳузурига бор. Балки у сенинг олға силжишинга ёрдам беради. Топишинг қийин бўлмайди, уни ҳамма танийди.

– Ўқишим-чи? Дарс қолдираман-ку!

– Сенга бир ҳафта жавоб. Ўқитувчиларга айтиб қўяман, хавотир олма. Мана йўлингга пул, кейин қайтарарсан. Манави эса тавсиянома. Жаноб Миклошнинг манзилини ҳам ёзиб бераман...

Директорга чин кўнгилдан ташаккур билдирдим, лекин... «Шунча узоққа бориб нима қиламан? Ўша бойлик сирларини ўзи айтса ҳам бўларди-ку!» – деб ўйладим ичимда. Мени шу каби саволлар қийнади. Кейин эса шундай бўлгани маъқул деган қарорга келдим. Ўйлашимча, жаноб Миклош бойликка элтадиган йўлни олдиндан кўра биладиган одам.

III ҚИСМ.

СИРГА ЯҚИНЛАШИШ

Ўша куннинг ўзидаёқ Жаноб Миклош яшайдиган шаҳарчага етиб бордим, қийналмай уйни ҳам топдим. Мени истараси иссиқ, дид билан кийинган етмиш беш ёшлардаги серғайрат киши кутиб олди. Салом бердим. Мени ичкарига таклиф этаркан, юмшоқ ўриндиққа ўтқазди. Ўзи рўпарамдан жой олиб, кўзларимга тикилди.

– Сизни бу уйга нима етаклаб келди? – сўради у.

Мен унга бошимдан кечирган барча воқеаларни сўзлаб бердим. Кейин директоримиз берган тавсияномани узатдим. Жаноб Миклош бир вақтлар у билан ўзининг билим ва сирларини бўлишганини, энди эса менга ҳам ёрдам қўлини чўзиши керак деб ҳисоблаётганини айтдим.

– Тушунарли. Хўш, бир оз муддат шу ерда яшашингизга тўғри келади. Энг аввало, ўзингизни тартибга солинг, – шундай деб жаноб Миклош ёрдамчисини чақирди-да, мен учун хона ажратиб, ўша ерга кузатиб қўйишини тайинлади.

Ёрдамчи мени кенг ҳовли адоғидаги бир қаватли алоҳида уйчага бошлади. Чўмилиб чиқдим. Дам олдим. Шундан сўнг жаноб Миклош тайинлаган вақтда унинг ҳузурига кириб бордим.

– Йигитча, сиз ўзингиз пул ишлаб топиб кўрганмисиз? – биринчи саволи шу бўлди унинг.

Мен унга болалигимдаги бир воқеани айтиб бердим. Саккиз ёшимда оиламиз билан биргаликда Чимкентга, бувимникига боргандик. Баҳор ойи, апрелнинг бошлари эди. Йўл бўйида турган болакай ва қизалоқлар машиналарда ўтиб кетаётганларга лола таклиф этишарди. Уларнинг қўлидаги лолалар ям-яшил адирлардан ҳозиргина терилгани кўриниб турарди. Синглим Нигора иккимиз ҳам шу йўл билан пул ишламоқчи бўлдик. Ота-онамиз бундан нима чиқишини кутишга қарор қилдилар. Тезгина лола тердик ва йўлдан ўтаётган йўловчи машиналарга таклиф қила бошладик. Таассуфки, бирорта ҳам ҳайдовчи лоламизни сотиб олмади. Фақатгина икки одам харид қилди. Улар ҳам ота-онам эди. Ўшанда отам менга икки муҳим ўғит берди: «Ҳар доим атрофдагиларнинг ҳолатини чиқаришни ўйла. Бу сенинг яхши пул ишлаб топишинга ёрдам беради. Биринчи ўринда ўзинг пухта биладиган, севадиган ва қўлингдан келадиган ишга қўл ур».

– Ҳа, қимматли ўғитлар, – бош ирғади Жаноб Миклош.
– Кўпчилик ўзи қилаётган ишини севмагани, билмагани ва пишиқ-пухта бажаролмагани туфайли бутун ҳаёти мобайнида ўзидан қониқмай яшайди.

– Демак, уларда ишига нисбатан муҳаббат уйғотувчи ишонч йўқ экан-да, – дедим мен.

– Фақатгина ўзига ишонч ва ишга муҳаббат бахт учун камлик қилади. Бадавлат бўлишни хоҳлаган одам кўп сирларни билиши лозим. Одатда, одамлар ана шу сирларга, асосийси, ўзининг бойиб кетишига ишонишмайди. Ютуққа кўзи етмаган инсон муваффақият чўққиларига чиқолмайди. Чиққан тақдирда ҳам, ўзиданмас, омад аталмиш ҳодисалар таҳлилидан миннатдор бўлиши керак. Жавлонбек, менга айт-чи, муваффақият сирларига сен ўзинг ишонасанми?

– Ишонаман. Шунинг учун ҳузурингиздаман.

– Жуда яхши! Лекин кўпчилик менинг сирларимни қўллашга ва амалга оширишга тайёرمас, ҳатто уларни оддий тилда ва икир-чикиригача тушунтириб берсам ҳам,

қабул қилишмайди. Биласанми, бундайлар учун енгиб бўлмас тўсиқ нима? Моддий бойликларга боғланганлари, тасаввур қилиш қобилиятининг етишмаслиги! Айнан шунинг учун ҳам бойлик сирлари – дунёдаги энг катта тилсим, – жаноб Миклош тўлқинланиб, қизиққонлик билан гапирар, фавқулодда юзага келган ёшлик кучи уйғониб, жўш урарди. Нигоҳида кишини жалб этувчи оҳанрабо намоён бўла бошлаганди. Уни тобора қизиқиш билан тинглардим. – Энди эса менга айт, бойиш сирлари учун қанча тўлашга тайёрсан?

Бу кутилмаган савол бўлди.

– Жавоб бериш қийин, – дедим. – Тўлашни хоҳлаганимда ҳам, ҳозир пулим йўқ.

– Пулинг бўлганида-чи? – қистади Жаноб Миклош. – Хаёлингга келган биринчи рақамни айтавер.

– Тўғриси айтсам, билмайман. Балки юз доллардир!

Шу кеча давомида Жаноб Миклош биринчи маротаба истеҳзо билан кулиб юборди.

– Шунчалик камми? Демак, менинг сирларимга ишонмас экансан-да? Акс ҳолда, улар учун тузукроқ нарх белгилаган бўлардинг. Майли, яна интилиб кўр. Яна бирорта сон айт. Эсингда бўлсин, бу ўйинмас. Мутлақо жиддий ёндашиш керак.

– Ўйинга қаршимасман, лекин унутманг, пулим йўқ! – такрорладим мен.

– Бу ҳақда ўйлама.

– Пулим бўлмаганидан кейин қўлларим боғланган бўлади-да, – дедим қизишиб. Чолга қисқа ва лўнда қилиб «йўқ!» деб шунчалик айтгим келардики...

– Ҳаётда ҳаммаси учун тўлаш керак, дўстим. Текин пишлоқ нимани англатишини ўзинг яхши биласан, унинг ортидан қопқон келади.

Айни дамда мен учун ҳатто 10 000 доллар ҳам жуда катта пул эканини тушуниб турардим. Бу ўйларимни Жаноб Миклошнинг овози бўлди:

– Илк энг катта битимимни тузганимда мен ҳам сенга

Ўхшаш ҳолатда эдим. 250 000 доллар қарз олганман ўшанда. Ана шу пулдан фойда кўриш ва фоизларни тўлаш учун оёғи куйган товукдек бор кучимни сарфлардим. Аҳвол шу даражада эдики, бир ҳафтадан сўнг операция столига ётишим ва узоқ вақт даволанишимга тўғри келарди. Аммо пулни айнан ўша вақтда олмасам, бошқа ҳеч қачон бу имкониятни қўлга киритолмасдим. Ва мен уни олдим. Ўша вақтда тижорат менга ўзининг дастлабки жиддий дарсларини берди. Агар одам янада қулай имконият ва шарт-шароитни кутиб вақтни бой берса, у ҳеч қачон ҳеч нимага эришмайди. Ҳаракатнинг энг қулай вақти – ҳозир ва шу ерда! Бунинг оддий изоҳи шундай: олдинда бўлиш учун одам бошқа йўли йўқлигини сезиши керак. Орқаси билан деворга тақалганини, ортга йўл йўқлигини тушуниши лозим. Агар ишончинг бўлмаса, қилиш-қилмасликка иккилансанг, турли-туман тўсиқларни баҳона қилсанг, ҳеч нарсага эришмайсан. Ночор аҳволга тушганингда уни ўзгартира оладиган, интилиш учун бор кучингни ишлатишинг керак бўлган биргина йўлинг бор. Бундай пайтда тананнинг ҳар бир катакчаси ана шу ҳаракатга ҳисса қўшишга интилаётганини сезасан. Шунинг учун сира иккиланмаслик керак. Ортингда девор, сен унга тиралиб турибсан. Ўн минг Австралия доллари ёзилган чекка қўл қўй! – шундай деб столи тортмасидан чек китобчасини чиқарди-да, олдимга сурди.

Шошилмай чекни тўлдирдим, аввалига рақамларни, кейин ҳарфлар билан уларни чиройли қилиб ёздим. Аммо имзо чекишга келганда тўхтаб қолдим. Мени титроқ тутганди.

– Ҳали ҳеч қачон бунча катта пулга чек тўлдирмагандим! – дедим дилимдагини тилимга чиқариб.

– Ҳадемай бундан ҳам катта рақамларга имзо чекишингга тўғри келади, дўстим. Бу фақат бошланиши!

Лекин қўлим менга қулоқ солмасди. Ҳаммаси жуда тез юз бераётганди-да! Ахир, ўйлаб кўринг, умримда биринчи марта кўриб турган одамнинг ўн минг долларлик чеки-

га қўл қўйиб беришим керак! Ниманинг эвазига? Фойда келтириши мумкин бўлган қандайдир сир ҳақидаги ишониб бўлмас ваъдалари учунми?!

– Нега имзо чекмаяпсан, Жавлонбек? Айтяпман-ку, ҳадемай бу рақам сен учун унча катта бўлмай қолади.

– Гап рақамдамас, – дея минғирладим сўзларимни ўзим ҳам унча тушунмай.

– Унда нимада?

Фикримни бир нуқтага жамлаб жавоб бермоқчи эдим, Жаноб Миклош мендан олдин гапириб қолди:

– Имзо чекишга юрагинг дов бермаётганини тушуниб турибман. Муваффақият сирига ишонмаяпсан. Агар ишонганинга, бир дақиқа ҳам иккиланмаган бўлардинг. Нафақат мана шу пулни, балки ундан ҳам кўпроғини ишлаб топишингга кафолат бераман!

– Унда ёзма кафолат беринг! – бидирладим.

Миллионер хохолаб кулиб юборди. Туриб у ёқдан-бу ёққа юрди.

– Менга ёқяпсан! – деди кейин. – Сен ўзингни муҳофаза қиляпсан, бу жуда ҳам тўғри. Одам ўзининг ҳар бир қадамини ўйлаб босиши лозим.

– Отам менга биринчи кўриб турган одамингга ишонма деб ўргатган.

Қария индамай жойига ўтирди-да, кафолат хатини ёза бошлади. Кейин менга узатди. Ёзганларини ўқиб кўнглим жойига тушди. Ўзимни қўлга олдим, титроғим ҳам анча босилди. Энди Жаноб Миклош айтажак сирларни тезроқ билгим келарди. Ҳали умримда ҳеч ким ва ҳеч қачон менга бу ҳақда гапирмаган. Манови миллионер мени алдаётган бўлиб, унинг ҳеч қандай сирини йўқ дейлик, аммо мураккаб масалаларни ҳам оддий тилда тушунтира олишини тан олишим керак эди.

Чекка имзо чекиб қарияга қайтардим:

– Энди ўша сирингизни билсам бўладими?

– Бу сирни билишингдан олдин бойиб кетгач моддий аҳволи ночор одамлар билан бўлишишга ваъда бер. Агар

рози бўлмасанг, сўзингдан қайтишинг учун вақт бор. Мана, чекни ҳам қайтариб бераман. Ўшанда уйингга қайтиб кетасан ва аввал қандай яшаган бўлсанг, ўшандай ҳаёт кечираверасан.

Қизиқишим шу даражага етгандики, ортга қайтишни сира ўйламасдим.

– Кам таъминланган одамларга бу сирларни ўргатиш учун ҳаётимнинг бир қисмини бағишлашга ваъда бераман! – тантанали сўз бердим. Сабрим тугаб бораётганди.

– Ҳақиқатдан ҳам бойишни шунчалик истайсанми? – яна бир карра сўради Жаноб Миклош.

– Бир гапни такрорлайверишга мажбурланманг.

– Яхши. Сен ноилоҳ қолиб, ортингга қайтадиган йўлинг қолмагани туфайли муҳим қарорга келдинг ва ўн минг долларлик чекка имзо чеқдинг. Бор кучингни ишга солишдан бошқа чоранг йўқ эди. Мақсадингга эришиш йўлида ортга қайтарувчи ҳар қандай кўприкни ёндириб ташладинг. Яша, азамат! Айнан шунинг ўзи муваффақиятга эришишнинг сирларидан бири, – қария энди шошилмас, жиддий тортганди. – Лекин сен ҳам, мен ҳам қаттиқ чарчадик. Шунинг учун ўзаро маслаҳатлашиб бир қарорга келайлик. Уйимда қанча керак бўлса, шунча яшайсан – балки бир ҳафта, балки бир ой. Ёрдамчимни уйига юбордим. Уй ишларини – тозалаш-саришталаш, овқат пиширишни зимманга олишингга тўғри келади. Масаллиқлар ошхонада, шкафда ва музлаткичда. Ўзбекларнинг хуштаъм овқатларни пиширишга уста экани ҳақида эшитганман. Ана шу гапларни тасдиқлаш ёки инкор қилиш имконияти туғилди. Овқат пиширишни билсанг керак, ҳойнаҳой?.. Хўш, шартларимга розимисан?

– Бизда ҳар бир эркак овқат пиширишни билади. Энг ҳурматли меҳмонлар учун овқатни уй эгаси тайёрлайди. Ота-онам менга баъзи овқатларни тайёрлашни ўргатишган. Уларни татиганингизда қойил қоласиз! – дедим қатъий овозда. Ишнинг бундай кетиши менга жуда маъқул тушди ва ошхонага йўл олдим.

IV ҚИСМ.

МУВАФФАҚИЯТ ҚОНУНИ

Парҳезбоп палов пиширдим. Жаноб Миклошнинг ёшини ҳисобга олиб кўп ёғ солмадим. Қозон йўқлигини сабаб қилиб овқат тайёрлашдан бўйин товлаш мумкин эмасди, кастрюлда пиширдим. Бу идишда шундай маза-ли овқат тайёрлаш мумкин деб сира ўйламагандим.

Икковимиз маза қилиб едик. Ошни ўзим ҳам соғинган эканман. Кетидан қайноқ кўк чой ичдик. Овқатдан сўнг идиш-товоқларни ювдим. Кейин жаноб Миклошнинг қаршисидаги юмшоқ ўриндиқдан жой олдим.

– Ҳар доим ана шундай ҳаракатда бўл! – сўз бошлади Жаноб Миклош. – Ўзинга бўлган ишончингни кўрдим. Ҳа, кучинга ишонишинг керак, бу ютуққа эришишинг биринчи шarti. Бундай ишонч кўп омиллардан иборат: ўзинга нисбатан ҳурмат, ғурур ва мақсадга интилиш. Мақсад, айниқса, муҳим.

Шундан сўнг Жаноб Миклош анчагача ўйланиб қолди. Шамол эсиб унинг сочларини ўйната бошлаганди. Уларни кафти билан тўғрилаб, ҳаётда тўғри мақсад қўйиш ҳақида сўзлай кетди:

– Мақсад ўзига тортадиган ва мураккаб, айна пайтда, амалга ошадиган бўлиши шарт. Агар жуда оғир кўринса, уни амалга оширишга ишаноламан. Бунинг сири шундаки, мақсад бир вақтнинг ўзида ҳам юқорига парвоз қили-

ши, ҳам амалга ошувчан бўлиши лозим. Олдинга мақсад кўяётганинда ана шуларни ёдинда тут, унинг чегарасини ҳаддан зиёд кўтариб ҳам, тушириб ҳам юборма. Яна бир гап: аксарият одамлар ўзгаришларни ёқтирмайди, аввалгидек йўл тутишни яхши кўришади. Шу сабабли ҳаётимизда кундалик оддийлик кучли таъсир кучига эга, бугунги кунимиз кечагисидан фарқланмайди. Одамлар имкониятлари доирасини кенгайтиришдан қўрқадилар. Ундан кейин келадиган янгиликлардан чўчишади. Кундалик оддий муҳит кўпроқ маъқул келади ва уни бузадиган ҳар қандай ўзгаришларни хоҳлашмайди. Шу сабабли орзу қилишдан ҳам қўрқишади. Мақсад эса орзусиз бўлмайди. Демак, орзунг доирасини кенгайтиришдан қўрқма. Уни олдиндан мустаҳкам чегаралар ичига солма. Кел, бир ўйин ўйнаймиз. Қоғоз олгин-у, рақамларни ошиб бораётган тартибда ёзиб чиқ. Бир соат ичида ҳайратомуз натижага эришасан!

Жаноб Миклошдан қандай рақамлар ҳақида гапиратганини сўрамоқчи эдим, ўзи изоҳ бериб қолди:

– Жавлонбек, қанча пулинг бўлишини хоҳлардинг? Унга қачон эришишни истайсан? Бу пулни топиш учун қанча вақт ажрата оласан? Бойликка эришишнинг асосий сири мана шу!

Қария ҳазиллашяпти деб ўйладим.

– Сиз қачон ва қанча пулим бўлишини хоҳлаб, уларни қоғозга ёзсам, шундайгина оёғим тагига ёғила бошлайди деб ўйлайсизми? – дедим.

– Буни тушуниш осонмас, албатта, – жавоб берди қатъийлик билан жаноб Миклош. – Лекин унутма, бойлик сирлари аслида жуда ҳам оддий. Барча миллионерлар аниқ пул миқдорини муайян вақтда топишни мақсад қилиб қўйганларидан кейингина бой бўлганлар.

– Демак, мен ҳозир пулнинг аниқ миқдорини ва уни топишнинг муайян вақтини ёзмасам, уни тополмас эканман-да?

– Қаяёққа кетаётганигни билмасанг, ноаниқ манзилга

бориб қолишинг турган гап. Сен ҳали ёшсан ва аввалига бунга ишонмайсан. Вақти келиб ишонганинг сабабли пуллар қўлингга тобора оқиб кела бошлаганига ишонасан. Ишонавер, ҳаммаси жуда оддий. Фақат бойликка етишиш мумкинлигига ишониш керак.

– Сизга ишонгим келяпти. Лекин буларнинг бари қандайдир сеҳрга ўхшайди.

– Яхшиси, ҳаётимдаги бир воқеани мисол келтираман. Ёшлигимда узоқ вақт иш қидирганим ёдимда. Ўзим ҳақимда турли идораларга маълумотнома бердим, суҳбатлардан ўтдим. Орадан бир оз ўтгач менга қўнғироқ қилиб номзодлар рўйхатига киритилганим ҳақида айтишди. Кейинчалик номзодим маъқулланиб, ишга ҳам таклиф этилдим. Менга катта маош ваъда қилдилар. Шу тарзда кўп пул олишим ҳақида орзу қила бошладим — пулни қайси мақсадларга сарфлаш ҳақида роса ўйладим. Ўзимдан ғурурланиб кетдим, ахир, шунча номзод ичидан мени танлаб олишганди-да!.. Кадрлар бўлимига қўнғироқ қилиб қачон ишга тушишим мумкинлигини сўрадим. «Маошинг катта» деган корхона эгасидан неча пулни назарда тутаётганини, иш ҳақим қанчалигини, мукофот ва бошқа моддий раббатлар ҳақида билмоқчи эдим. Лекин у «маошинг катта» деган гапдан нари ўтмасди. Бир ой ишлаганимдан сўнгра гап нимадалигини тушуниб етдим. Менга бор-йўғи юз доллар тўлашди. Боплаб алдашди. Корхона эгаси муттаҳам бўлиб чиқди. Дарҳол ишдан бўшадим. Лекин бу мен учун аччиқ сабоқ бўлди. Энди қаерга ишга кирмоқчи бўлсам, аниқликни талаб қилардим. Ҳа, маош беришадими, лекин қанча? Ўз талабларимни меҳнат шартномасида ёзма равишда кўрсатишларини талаб эта бошладим. Ҳар ҳолда ишонарли-да, ахир, бундай шартномани бузганликлари учун судга беришим ҳам мумкин. Тушунгандирсан, фақат оғзаки гапнинг ўзи камлик қилади. Айтилган сўзни қўлинг билан тутолмайсан, қоғозга битилганини эса хоҳлаган пайтда ва хоҳлаган жойда кўрсатса бўлади.

– Лекин бу мисолнинг бойликка қандай дахли бор? – сўрадим мен.

– Айнан дахли бор. Ҳаёт ўзимиз сўраган ва интилган нарсани бизга беради. Ноаниқ қилиб сўрасанг, мавхум натижа оласан. Кам сўрасанг ҳам худди шундай! Истакларингни аниқ-тиниқ белгилашинг лозим. Агар гап пул борасида кетаётган бўлса, унинг аниқ миқдорини, олинадиган вақтини белгилаш керак. Масалан, кейинги йили сен қанча пул топишни истардинг?

Буни билмасдим. Келгуси йил нари турсин, бу йил қанча топишимни ҳам айтолмайман. Билмаслик хато эди, буни тушуниб қизариб кетдим. Билмаслигимни тан олдим.

– Сен бошқа одамлардексан. Кўринишидан оддий кўринган бу саволга аксарият кишилар дарҳол жавоб беролмайди. Бу энг кўп тарқалган ҳолат ва уни қанча тез тушунсанг, ундан холи бўлсанг, шунча яхши. Ҳаёт ундан нималарни хоҳлаётганимизни билишни истайди. Сўрайдиган ҳеч нарсанг бўлмаса, демак, ҳеч нима олмайсан... Энди 5-йил охирига бориб қанча пул ишлаб топишни ишташингни ёз.

Мен ўйга чўмдим. Математика дарсида ҳам ҳозиргидек қийналмагандим. Қўлим қалтираб ўзимга керакли рақамни ёздим. Ақл-идрокимни жамлаб, қоғозга тикилганча хаёлга чўмдим. Куч ва имкониятларимни эътиборга олдим, ахир, менинг на олий маълумотим, на касбим, на яхши ишим бор. Фалон рақамдан кўпроқ ишлаб тополмайман. Шу ҳақда ўйлардим.

– Йигирма минг? – ҳайрон бўлди Жаноб Миклош. – Жуда кам-ку! Демак, баландга сакрамасликни режалаштирибсан. Бундай суръатда ишласанг, миллионерга айланишинг узоққа чўзилади. Кўрасан, бу сенга эрталабгидек унча оғир туюлмайди. Қолаверса, ҳаётингдаги энг оғир иш бўлади. Нима билан шуғулланишинг аҳамияти йўқ. Асосийси, ўзинг учун ишлайсан!

Эътироз билдирмаганим учун жаноб Миклош сўзида давом этди:

– Ҳар бир жиддий ютуққа эришган одам йўлидаги тўсиқлар, эътирозларни олиб ташлаб, улкан ишларни амалга ошира олишига, мақсадига албатта етажагига бениҳоя ишонган бўлади. Ҳар қандай муваффақият асосида ишонч ётади ва у ютуқ сари етаклайди. Бойликка эришганларнинг ҳар бири катта қийинчиликлар билан тўқнашишган, лекин бор кучини жамлаб, олдига қўйган мақсадига эришишган. Кел, ёзганларингга қайтамыз. Йигирма минг доллар хаёлингга биринчи келган рақамми?

– Йўқ, – дедим мен.

– Биринчи ўйлаган рақаминг неча эди?

– Калламда кўп рақамлар айланиб юрди, лекин уларнинг барига эришиб бўлмайдигандек туюлди.

– Ишонмагунингча етишиб бўлмайди ҳам. Энг катта тўсиқ одам ўз олдига қўядиган тўсиқлардир. Улар одамнинг калласида бўлади. Фикр юритиш доирасини кенгайтирганлар имкониятларини ҳам кенгайтирадилар. Ички тўсиқларини чилпарчин қилганлар ҳаётида учраган тўсиқларни ҳам майдалаб ташлайдилар. Ўшанда ютуққа олиб борадиган шарт-шароитлар сеҳрли равишда ўзгаради.

– Лекин хаёлимдаги тўсиқларни қандай биламан?

– Уларни аниқ рақамларга айлантирдинг ва қоғозга туширддинг. Бошлаётганлар учун энг осон йўли тоза қоғоз олиб унга рақамлар миқдорини ўсаётган тарзда ёзишдир. Ёдингда бўлсин, амалга оширишингга ишонмас экансан, ҳеч қачон бой бўлолмайсан. Энди машқни қайтарамиз. Аввалгидан каттароқ пулни ёз. Баландроқ бўл.

Жаноб Миклош олдаида ўзимни ноқулай сездим ва янги рақам ёздим – 60 000.

– Бундан ортиғига умид ҳам қилмайман, – очиғини тан олдим.

– Балки ишонишинг мумкин бўлган энг катта рақамдир бу, аслида эса топадиган пулингнинг ҳаммаси эмас. Амалда жуда кам рақам. Шунча пулни бир ойда топадиганлар ҳам, ҳар куни топадиганлар ҳам бор. Майли, табриклаган рухсат бер. Олға қараб ажойиб қадам босдинг – фикр-

лаш доирангни уч карра кенгайтирдинг. Ҳозир гап олтмиш минг устида кетаётгани йўқ. Бу рақам муваффақиятинг ўлчови бўлиб қолсин. Қўрамиз, олдинга қўйган мақсадинга эриша оласанми-йўқми? – қария шундай деб 60 000 рақами қалин қилиб ёзилган қоғозни қўлимдан олди. – Бу ҳам муваффақиятнинг асосий қонунларидан бири. Сен қарор қабул қилдинг, хаёлий тўсиқларингни аниқ катталikka ўтказдинг. Энди гап сен ҳақингда бормайди. Қандай инсон бўлишинг ва мақсадинга етаклайдиган йўллار муҳим.

Жаноб Миклош қоғозни қайтариб берди ва сўзида давом этди:

– Мақсадингни ёзишда давом эт. Энди «Мен 60 000 доллар ишлаб топаман!» – деб ёзган жумла рўпарасига бу ишни амалга оширмақчи бўлган санани қайд эт. Масалан, беш йилдан сўнг, 2003 йил 17 мартда. Мақсад қўйиб, унга етиш вақтини белгилаш олий истагингни моддий эквивалентга айлантиришдаги биринчи қадамдир. Шундан сўнг қисқа вақт ичида етишишинг зарур бўлган оралиқ мақсадларни қўясан. Улар фаровонлик йўлидаги йўл кўрсаткичларинг. Қолаверса, бир йиллик мақсадлар қўй ва албатта бажар. Улар сен учун қўшимча даромад манбаи бўлади.

– Қўшимча даромад халақит бермайди, – рози бўлдим.
– Лекин уларни қай тарзда оламан?

– Хавотирланма, бу унчалик муаммо эмас. Фақат ана шу мақсадинг билан онгингни доимий равишда руҳлантириб, янги пул ва санани қўйиб бор. Қолганини онгиннинг ўзи бажаради. Бор кучинг билан юқорига интилишинг керак. Ишлар ўз-ўзидан силлиқ кетиши мумкин эмаслигини тушунганингдан сўнг иккиланишга вақтинг бўлмайди. Олға, олға ва фақат олға! Сира иккиланма! Кечроқ, хонангда бир ўзинг бўлганинга қуйидаги машқни бажар. Умрингнинг охиригача етишмоқчи бўлган барча орзу ва мақсадларингни ёзиб чиқ, улар 101 та бўлсин. Отангни Рокфеллер, онангни Буюк Британия

қироличаси, яширинган имкониятларингни эса чек-чегарасиз деб тасаввур эт. Мен ана шу туйғуларни ўзимда ҳис этиб кўрдим. Натижада миллионерман. Ишни ўн минг доллардан бошлаганман. Бу пулни мураббийим берган. Кўплар устингдан кулишади – жуда баланд дорга осилибсан-ку дейишади. Ҳаракатдаги инсонларнинг устидан кулганлар ҳеч қачон бой бўлишмайди. Муваффақиятга эришиш қонуни фақат миллионер бўлмоқни истаганларгагина тааллуқли эмас. У ҳар қандай кучли истакнинг амалга ошишига ёрдам беради. Бу истак оддийми-йўқми, дахли йўқ. Масалан, қўшимча беш минг доллар ишлаб топиш ёки даромадни икки ҳисса кўпайтириш – амалга оширса бўладиган иш.

Жаноб Миклош менга хайрли тун тилаб хонасига кириб кетди. Мен эса орзуларимни ёзишга ўтирдим. Бу осон эмасди. Эллигинчи орзумга зўрға етганимда бошқа йўқлигини билдим. Аввалига хаёлпарастликка берилишда ўзимни чегараладим, аниқроғи, моддий бойликларга боғланганим, талай орзуларимнинг амалга ошиши учун унча кўп пул керак эмаслиги билинди. Хаёлим суст ишларди. Орзуларимнинг очик парвоз қилишига йўл бермасдим. Лекин қатъийлик билан ўтириб бир неча соат ишлаганимдан сўнг қандайдир тўсиқдан ошиб ўтдим-у, бари ўзгарди. Бирданига барчаси – орзу-истакларимга эришиш учун пулим, вақтим бордек туюлди. Ўзимни аввал беш йил, кейин ўн-йигирма йил ва ундан ҳам кўпроқ вақт олдинга, кексайган вақтимга қадар хаёлан олиб ўтдим. Бутун вужудимдан янги куч ёғилгандек эди.

Ниҳоят, ярим тунда 101 та мақсадимдан иборат рўйхатни ёзиб тугатдим. Шундан сўнг ўзимдан кўнглим тўқ ҳолда ухлашга ётдим. Лекин уйқу келмасди – бугунги гапларни ўйлардим.

Кейин ухлаб қолибман. Тушимда осмондаги қоп-қора булутларни шамол қаёққадир ҳайдаб кетарди. Бургутни кўрдим – бу мағрур қушни узоқ йиллар қафасда ушлаб туришарди. Бир куни қафас эгаси уни қўйворди. Аммо бур-

гут қимирламасди. Қафасда ўтирган йиллари мобайнида учишни, озодлик нима эканини унутганди. Унга учиши кераклигини имо-ишора билан кўрсатишди. Лекин бургут ҳайкал мисоли қимирламасди.

Шу пайт осмонда кичик ёриқ юзага келиб, қуёш ярқ этиб чарақлади – унинг нурлари билан бургутнинг кўзларини ёритиб юборди. У бир силтаниб, қанотларини тўғриладида, қаттиқ силтаниб, учиб кетди. Сал ўтмай осмон узра кўздан ғойиб бўлди.

V ҚИСМ.

ОНГНИ ҚАНДАЙ ИТТИФОҚДОШ ҚИЛИШ МУМКИН

Телефон қўнғироғидан чўчиб уйғондим. Жаноб Миклош сим қоқаётган экан. У ҳар доимгидек куч-қувватга тўла. Уйқуси тинч ва сокин бўлганини овозидан сездим.

– Жавлонбек, сени боғда кутиб ўтирибман, – деди у.

Тез кийиндим-да, ювиниб боққа ўтдим. Жаноб Миклош курсида ўтирган кўйи қушларнинг парвозини кузатиш билан банд эди. Қадам товушларини эшитиб менга қаради. Ажин босган юзига табассум ёйилди.

– Ишлар қалай? – қизиқди у. – Машқ таъсир қилдимми?

– Таъсир қилганда қандоқ! Тушимга узоқ йиллар қафасда сақланиб, кейин озодликка чиқарилган бургут кирибди. Аввалига у учишни истамади. Лекин булутлар қаърида кўринган офтоб нури бамисоли чақириқ бўлди ва у учиб кетди.

Жаноб Миклош менга ёнидан жой кўрсатди.

– Яхши туш кўрибсан, – деди кейин. – Бургутлар парвозини томоша қилиш беқиёс роҳат бахш этади. Биз одамлар улардан ўрганишимиз керак. Бургутлар тўсиқлардан кўрқмайди, етукликка интилади, ўртаҳол ҳам бўлолмайди. Одамлар ҳам улар каби вақти-вақти билан ўзларига шундай талабларни қўйиб туришса эди! Ҳақиқатан, бургут каби учишдан мароқлироқ яна нима бўлиши мумкин?

Ҳеч қандай қийинчиликсиз учасан. Ҳатто қанотларингни қоқмайсан – уларни кенг ёйсанг, кифоя. Бургут қанча баланд учса, шунча кўп нарсани кўради. У нафақат пастни, балки олдинни – келажакни ҳам кўради. Инсон ҳам худди бургутдек келажакни кўролса, кўйган мақсадига етишишни енгиллаштиради. Бургутлар ҳақида, Жавлонбек, соатлаб гапира оламан!

– Биласизми, бизнинг Ватанимиз – Ўзбекистон гербига ҳам ҳумо қушининг расми туширилган, – дедим мөн тўлқинланиб. – У бахт ва озодлик рамзидир.

– Ажойиб экан... Кўряпсанми? Худди шундай бургутлар ҳам озодликни билдиради, озодликсиз эса бахт бўлмайди, – қария таъсирланиб гапирарди. – Чидамлик, довюрлик, улуғворлик, дунёқарашнинг кенглиги ва шунга ўхшаш талай сифатларга эга бўлгани сабабли бу кучли ва мағрур қуш турли давлатларнинг герб ва байроқларини безатади. Сен ҳам, Жавлонбек, ҳаётда бургут бўл! Атрофингни ҳам бургутлар билан қуршаб олишга интил. Улар билан дўстлаш. Олдинга ва баландга интил, қийинчиликлар олдида ҳеч қачон таслим бўлма! Турли синовлар билан тўқнашишингга тўғри келади. Ёдингда тут: улар сени тўғри йўлдан сиқиб чиқариб юбормаслиги керак. Нима хоҳлаётганини билган инсон учун қийинчиликларни енгиллаштириш бургут самодани учиб, ўзига озуқа қидиргани билан баробар. Ана шуларни ўрганганинда орзуларинг кетма-кет ушала бошлайди.

Жаноб Миклош курсидан турди:

– Юр, нонушта устида суҳбатимизни давом эттирамиз.

Тезда қаҳва тайёрладим. Дастурхонга ўзимизнинг миллий таом – сомса тортдим. Бу ерда тандир йўқ эди, албатта, ўрнини электр плитка босди. Жаноб Миклошга сомса ёқди, у яна бир бор ўзбек таомларини мақтади.

– Бизнинг таомлар нақадар турли-туманлигини билсангиз эди! – дедим мамнунлик билан.

– Жавлонбек, ширин таомларинг билан мени талтайтириб юборяпсан. Балки бир умр шу ерда қоларсан? Сен

га яхши маош тўлардим, – таклиф қилди у. – Нима дейсан?

– Жоним билан қолардим, бу ер менга ёқди. Австралияда кўп нарсани ўрганишимни ҳам биламан. Таклифингиз учун раҳмат! Лекин ўқишни битиргач уйга қайтишим керак. Ахир, ота-онамнинг ёлғиз ўғлиман, келажақда уларга ғамхўрлик қилишим керак. Ҳозир улар мен ҳақимда қайғурдилар. Кексайганларида эса мен уларга қарайман. Бу менинг бурчим. Акс ҳолда, қариндошларим, дўстларим орасида ҳурматимни йўқотаман. Урф-одатларимиз шундай. Бизда қариялар эъзозланади, уларнинг гапи ерда қолмайди. Яхши одатларимиз кўп. Халқимизнинг илдизи чуқур. Икки минг беш юз, уч минг йиллик шаҳарларимиз бор. Юртимизни, уйимизни севаман. Бу ерда олган билимларим оиламга, Ватанимга, ҳамюртларимга хизмат қилишини истайман. Уларни юртдошларим билан бўлишаман. Бу билимлар уларга ҳам асқотишини истайман.

– Сенга қойил қолдим, яхши йигит экансан, – мақтади жаноб Миклош. – Ўз Ватанимда яшашга қарор қилганингдан хурсандман. Орзу-мақсадларингни амалга оширолсанг, ҳаётинг бошқача бўлади. Бургут каби учасан! Ҳаётдан хурсанд бўлишнинг энг яхши йўли – одамларга хизмат қилиш, фойданг тегишини ва кераклигингни билиш. Қанча кўп ёрдам берсанг, ўзинг ҳам шунча юқори поғонага кўтариласан. Оиланг ҳақидаги ғамхўрлигинг ҳам менга ёқди. Қадрдонларинг, дўстларинг ҳаётдан қувонишингни, бошқалар қилган барча яхшиликлари учун миннатдор бўлганингни кўришади. Умуман, ҳаммаси учун миннатдор бўлиш керак. Бу дунёда яшаётганинг, унинг тўрт тарафи сен учун очиқлиги, нонинг бутунлиги, бошинг узра томинг бўлгани, яқинларинг сенга ғамхўрлик қилганлари – бари-бари учун, – гапини тугатган қария меҳмонхона томон кетди.

Шошилмай ошхонани йиғиштириб тартибга келтирдим. Орзулар оғушида яна бошқа ишлар билан ҳам андармон бўлдим.

Бир соатлардан сўнг Жаноб Миклошнинг ҳузурига бордим. Яна унинг ўғитларини ўзимга сингдиришга тайёр эдим. Жаноб Миклош ёнидан жой кўрсатди.

– Яхши сўзларни самимият билан кўпроқ такрорла, ўшанда ишончга эга бўласан. Сўзлар катта кучга эга – биз уларга бўйсунамиз, шуни эсда тут. Инсон феъл-атвори қанча кучли бўлса, сўзлари ҳам ана шундай кучга эга. Инглизлар учун қироличанинг амри вожиб бўлгани каби уларни адо этиш ҳам мажбурий.

Бу мен учун қизиқ эди. Қария гапида давом этди:

– Ҳаётингда шундай бўлганми: кимдир ёлғон гапираётганини билиб турасан, лекин барибир кўнишга мажбурсан?

– Ҳа, бир неча марта бўлган.

– Шундай вақтларда онгингни алдагансан, уни ёлғонни рост ўрнида қабул қилишга мажбурлагансан. Энди яна шу ишни қилишинга тўғри келади. «Мен етти йилдан сўнг миллионер бўламан», – деган сўзларингни онгинг рост ўрнида қабул қилиши шарт. Етти йилда миллионер бўлишинга ишонсанг, вақти келиб у ўз ишини бажаради. Бу мияннга онгли равишда таъсир қилишнинг бошланиши, уни ўз хоҳишинга мажбурлашинг бўлади. Мияннг ўзига сингдирилган хоҳишларингни рост ўрнида қабул қилиши билан орзу-истакларинга эришишинг мумкин.

– Агар онгим бойлик ҳақидаги фикрларимни қабул қилмасачи?

– Бундай ҳолда таъсири тез ва кучли бошқа имконият бор, яъни ўз-ўзингни ишонтириш. Хоҳишларингни қайта-қайта такрорлашинг лозим. Эрталаб ва кечқурун овоз чиқариб айт. Аммо бу пайтда «мен омадсиз оилада туғилиб-ўсганман, шу сабабли ҳеч қачон муваффақиятга эришолмайман» деган ўй-хаёл ҳам миянгда айланиб юрса, бутун умринг давомида омадсизликлар сенга ҳамроҳ бўлади. Онгимиз – қулимиз, шуни эслаб қол. У катта кучга эга бўлиб, одамни ўзига бўйсундириб олиши мумкин. Лекин онгни бошқара билишинг лозим, чунки у кўр. Тўғри дастурга эга

онг ажойиботлар яратади. Даромадимни ўн минг долларга ошироқчиман деб миянгни ишонтир. Бу маълумотни буйруқдек қабул қилади ва уни амалга оширади. Ҳар куни эслатиб тур, ана шунда онгинг шу буйруқ устида ишлай бошлайди. Унга мақсадингнинг аниқ ўлчовларини белгилаб берсанг, ўз йўлини ўзи аниқлайдиган ракета каби ҳеч нарсага чалғимай, мақсадинг сари йўналади.

Узоқ гапириб қария чарчади, шекилли, индамай қолди.

– Сизнинг ўғитларингизни тинглаб бу ўйин эмасмикин деб ўйладим, – дея унга тикилдим.

– Муваффақият қонунини бир кунда эллик мартадан кам қайтармаслигинг лозим. Кўпроқ бўлса, янада соз. Юз марта қайтарсанг, ундан ҳам зўр! Бу машқни сен учун ҳеч ким бажармайди. Бу жудаям мароқли машғулот. Уни бажараётиб полга ётиб олар ва махсус ҳисоблагич ёрдамида санаб борардим.

– Оғир машқ экан.

– Ҳа, осонмас. Аввалига диққатингни бир жойга жамлашинг қийин кечади. Ўн маротаба қайтарганингдан сўнг ҳаёлинг бошқа ўйларга чалғий бошлайди. Қайтадан сана. Чалғимай ҳисобни элликкача олиб бор. Агар ана шу эллик мартада ўзингни тартибга сололмасанг, бой бўлиш ҳақидаги орзуларингни унут. Демак, улар сен учунмас. Энг муҳими – қатъийлик. Бу эса қўлингдан келади, сезиб турибман.

– Нима учун бу қонунни албатта овоз чиқариб такрорлаш керак?

– Мияннга бериладиган таъсирни кучайтириш учун. Овоз билан узатилган буйруқни онгинг қатъийлик ва куч билан ташқаридан берилган кўрсатмадек қабул қилади. Бир маромда сеҳрли сўзларни гапираётгандек сўзла. Овозинг таъсир қилиш маромида ва, албатта, тўла ишонч билан чиқиши лозим. Ўшандагина муваффақият қонуни яшаб кета олади.

Бу сўзлар мени ҳайратга солди. Жаноб Миклош энди кулимсираб гапирмас, юзи жиддий эди, бамисоли тақдирни олдиндан кўриб турган фолбиндек.

– Қонунни бир меъёрда такрорлаётган овозинг аввалига ҳаяжонга солиши мумкин, – давом этди у. – Лекин бунга тез кўникасан. Қўйилган мақсадинг аввалига бениҳоя баланд ва каттадек кўринади, лекин вақт ўтгач уни амалга ошириш янада осонроқ эканини англайсан.

– Қилаётган амалларим аҳмоқликдек туюлиб кулиб юборсам-чи?

– Бундай пайтда, айниқса, қатъий бўл. Иккиланиш юзага келса, дарҳол уни йўқотишга интил. Буни тушунган одамга куч берилади. Ўзингни фикран миллионер ҳисобласанг, анча олға силжиган бўласан, қолган бари вақтга боғлиқ.

– Ҳозирча ҳисобимда бир доллар ҳам йўқ, – эслатдим мен.

– Муваффақият сирини қайта-қайта такрорлаб ўзингда ўзгариш сезасан. Орзуларинг ўз «мен»инг, ҳаётингнинг бир қисмига айланади. Келажагингни ўз истагинг бўйича яратасан. Ҳаётинг эгасига айланасан. Ахир, ҳар биримизнинг қалбимиздаги истагимиз мана шу эмасми?

«Жуда ғалати экан, – ўйладим, – лекин ҳақиқатан иш берса, барибир эмасми?»

Жаноб Миклошнинг сўзлари таъсир эта бошлаганди. Ҳар бир одам ўзини қанчалик баҳоласа, ўшанча қадрқимматга эга бўлади деган сўзлари айни нуқтага теккан. Одам ўзини қадрламаса, қилаётган ишини уддалай олишига ишонмаса, ана шундай бўлади. Салбий фикрлар ўз ортидан салбий оқибатга дучор қилади. Ахир, барча фикрлар моддийлашади: яхшилари манфий – «плюс», ёмонлари мусбат – «минус» ишораси билан. Бу гап тобора куч олиб бормоқда.

Бироз сукутдан сўнг Жаноб Миклош давом этди:

– Ҳаётинг ёки боғу бўстон, ёки жаҳаннам сари элтадиган йўлга айланиши мумкин. Ҳаммаси фикр юритишинга боғлиқ, ўғлим, ҳаммасининг боши шу. Энди ижозатинг билан озгина дам олсам. Сен эса тушликка бирор егулик тайёрла. Кеча дамлаган ошинг менга жудаям ёқди. Бугун нима билан хушнуд этасан?

– Бизда димлама деган таом бор. Сизга жуда ёқади деб ўйлайман. Бу таомни қозонда тайёрлаш керак, лекин қозонимиз йўқлиги боис кастрюлда пиширишга интиланман, – дея ошхона томон юрдим.

Бир неча соатдан сўнг қария тамадди қилишимизни кутиб ўтирарди. Пазандалигим унга яна манзур бўлди. Бир томчи сув солинмай сабзавотлар билан паст оловда димланган «димлама» хуштаъм ва мазали эди....

Жаноб Миклош яна одатдагидан кўпроқ еди ва норози қараб қўйди: унинг меъёридан кўп тановул қилганига яна мен айбдор эдим.

Тамаддидан сўнг боғда гул ва дарахтларни суғордим. Жаноб Миклош эса айвондаги юмшоқ курсида ўтириб мутолаа билан машғул бўлди. Кун ботгунча итни сайр қилдиришим ва кечки овқат тайёрлашим керак.

Кечки дастурхонга мастава ва димланган қовоқ тортдим – яна мақтовга сазовор бўлдим.

VI ҚИСМ.

ҚАРЗ СЎРАШ НИМА ДЕГАНИ?

Кўкда ой сузаётганида хонамда китоб ўқимоқчи бўлдим. Аммо қанча интилмайин, ўқиганларим калламга кирмади. Ўй-хаёлим Жаноб Миклошнинг ўгитларида эди. «Хўш, – дедим ўзимга-ўзим, – бир ҳафта шу ерда яшайман, ютуқларни қўлга киритишни ўрганаман. Кейин-чи? Қарзларимни қандай тўлайман? Эртага уйимга қайтиб боришимга пулни қаердан топаман? Буни ҳали билмасдим. Ўйлаб-ўйлаб ухлаб қолибман...

Тонгда қушлар сайрашидан уйғониб кетдим. Аммо ўрнимдан тургим келмасди. Нима мақсадда келганим, мажбуриятларимни бажаришим кераклиги ёдимга тушди.

Эрталабки бадантарбия билан шуғулланиб бўлгач ош-хонага югурдим. Колбасали тухум дўлма – дунёдаги энг тез тайёрланадиган таомлардан бирини ҳозирлашга киришдим.

Бир оздан сўнг икковлон дастурхон атрофида ўтирардик. Нонушта Жаноб Миклошга ёққан, бу юз ифодасидан аён эди.

– Мени кечадан бери бир ўй хавотирга соляпти, – гап бошладим очиқчасига. – Маслаҳатларингиз ҳақида кўп ўйладим, уларнинг тўғрилигига ишонаман. Бу сирлар ёрдамида омадли ва бой-бадавлат бўлишимга, ички дунёим ва ўзим билан тил топишимга имоним комил. Ле-

кин нимадан бошлашим, биринчи қадамим қандай бўлиши кераклиги аён эмас. Қандай йўналишда иш бошлашни билмасам...

Бу гапим Жаноб Миклошнининг кулгисига сабаб бўлди.

– Хавотир олма! Аввал олдинга мақсад қўй, шундан сўнг онгингдан ўша мақсад сари йўналтиришини илтимос қил. Унга савол бер ва жавобини кут. Аминманки, жавоб ўзини узоқ куттириб қўймайди.

Бу сўзларни эшитиб ҳафсалам пир бўлди. Мен аниқ жавоб кутгандим. Қария бамисоли фикрларимни уққан-дек бош ирғади:

– Аввал юрагинга ўтирадиган иш топ. Муваффақиятли ва бой бўлишни истасанг – тез ва шахдам интил. Самонинг ўзи доимий ҳаракатда ва интилганларни мукофотлайди. Тез интилганлардан қолганини кутиб ўтирганлар олади. Сен катта қайиқни кутяпсан-у, қирғоққа яқинлашмаётган бўлса, унга сари сузишинг керак. Кўпчилик моддий фаровонликка эришолмайман деб ўйлагани сабабли унга эришолмайди. Ҳатто бу йўналишда олдинга силжиш учун ҳаракат ҳам қилмайди! Бошиданоқ орзусига эриша олишига ишонмайди ва ҳаракатларини тўхтатиб қўяди. Муваффақиятнинг асосий калити – керакли жойда керакли вақтда, айнан шу жой ва вақтда гоёга эга бўлиш. Ўша жойда керак экансан, ҳаракатингни асло кечиктирма.

– Гапларингиз маъкул, аммо барибир ишни нимадан бошлай?

– Фикрингни жамла, ўшанда жавобнинг ўзи келади. Фикрларингни бир жойга йиққанингда сен учун ҳаётдаги энг зарур нарса нима эканини кўрасан. Кўпчилик ўз ҳаёти мобайнида мана шу ёруғ дунёга келишининг маънисини билишга интилади, тополмагач ҳаёт маъносиз экан деган хулосага келади. Лекин ҳамма билан ҳам шундай эмас. Вақти келиб дунёга нима учун келганингни маъносини тушунасан.

Қария шошилмай қаҳва ичар, вақти-вақти билан менга

кўз қирини ташлаб кўярди. Унинг кўзларида бир вақтнинг ўзида ҳам меҳр, ҳам истеҳзо бор эди.

– Лекин менинг пулим йўқ, бирор иш бошлашим учун уни қаердан олишни ҳам билмайман.

– Сенга қанча пул керак?

– Тўғриси айтсам, билмайман ҳам. Балки сизга бир пайтлар керак бўлганидек ўн мингдир?

– Ана шу пулни топасан, қидириб кўр. Ҳеч қачон жангсиз таслим бўлма! Жангсиз таслим бўлиш муваффақиятга эришмаслик учун ҳеч нарса қилмаслик демак. Илтимос, ўзингни тўсиқдан йироқ тут: барибир ҳеч нарсага эришолмайман деб фикрлай бошлаяпсан. Бундай қилиш мумкин эмас, чунки илк қадамингданоқ ўзингни муваффақиятсизликка ҳукм этмоқдасан. Фикр ва истакларинг билан келишишинг керак!

– Интиламан.

– Ечим мавжуд ва маълум, у энг зўр ечим деган ишонч билан иш бошла. Мақсадинг ва идрокинг албатта сенга ечимни айтади. Бу эса сен учун қутилмаган ғоя бўлиши мумкин. Муваффақиятингга имонинг комил бўлсин, ана шунда у сен томон келади. Иккиланишларни ўзингдан ҳайда! Иккиланиш – зулмат, шу боис сенга ҳукмронлик қилишига асло йўл қўйма. Қалбингни ишга солиб иккиланишларга қарши жанг қилишинг керак. Фикрлар – босилган қадам, амалиётга айланиши мумкин, улар моддийлашиш кучига эга. Иккиланиш ҳам куч. Фақат мутлақо кераксиз, орзунг йўлидан бир юз саксон даражага четга олиб кетиши мумкин бўлган куч. Онгингга таъсир қилиш ёрдамида улардан қутулишга интил, бу энг яхши усул. Иккиланишингга қарама-қарши фикр ярат ва уни қайта-қайта таъкидла. Сўзларингни буйруққа айлантвр. «Мен фалон ишни эплайман ва амалга ошираман!» – асосий фикринг ана шу бўлиши лозим. Ҳар бир фикринг буйруқ оҳангида кечиб, дарҳол амалга оширилиши шарт. Яна бир омил муҳим: бошқаларга зарар етказувчи фикрлардан қочишни ўрган. На хаёлинг, на мақсадинг шунга ўхшаш тушунчага эга бўлсин.

– Баъзида хаёлимга турли аҳмоқона фикрлар келади ва мени ваҳима босади. Шундай вақтларда юрагим ду-киллаб ура бошлайди. Ўзимни шу каби нохуш ўйлардан холи қилишни истайман!

– Қўрқув ҳам бўлмасин. Қўрқув – иккиланишнинг акаси ва энг разил душманинг. Қашшоқликдан қўрқишнинг ол-тита белгиси мавжуд: бефарқлик, беқарорлик, шубҳа, бе-зовталиқ, ўта эҳтиёткорлик ва сусткашлиқ. Қўрқув, ваҳи-ма беқарорликдан келиб чиқади. Шуни унутма. Беқарор-лик шубҳа билан қўшилади, натижада қўрқув юзага кела-ди. Довжурак ва жасур бўлишни, ҳеч нарсадан қўрқмас-ликни ўрган.

– Мени ишонтирдингиз, – дедим.

Сухбатга қизиқиб вақт учқур одек ўтиб кетганини бил-май қолдим. Энди ишга ўтиш керак эди. Дастурхонни йи-ғиштирдим, ўт ўрдим, дарахтларни суғордим. Иш кўп, бо-лалигимдан меҳнатга меҳр қўйганим сабабли у менга ро-ҳат бағишларди. Уйда ҳам боғимизда ишлашни яхши кўрардим – кўчат экар, дарахтларни бутоқлар, мевалар-ни терардим.

Жаноб Миклош курсида ўтириб гоҳ мени кузатар, гоҳ газета мутолаасига бериларди. Мен томонга қараганида чеҳрасида хайрхоҳлик намоён бўларди.

Ёмғир томчилаб, кейин ёғиши кучайди. Тезда уйга кир-дик. Кийимларим шалаббо бўлган, уст-бошимни алмаш-тиришим лозим эди. Телефон жиринглади. Жаноб Мик-лош ким биландир гаплашиб олгач кечга яқин ўртоғини-кига кетишини айтди.

Пешин вақти яқинлашарди. Италия макаронидан лаф-мон тайёрладим. Жаноб Миклош уни мақтаб-мақтаб еди, лекин яна сузиб беришимга кўнмади. Ўзини мажбуран тий-гани аён эди. У ортиқча вазнсиз қадди-қомати билан ғурур-ланарди. Ортиқча овқатдан тийилиши менга мустаҳкам иродасини намоён этди.

– Илтимосларга қандай қарайсан? – савол берди у. – Илтимос қилишни биласанми? Масалан, дўстларингдан

ниманидир илтимос қилишинг, қарз сўрашинг малол келмайдими?

– Қарз сўрашга ботинолмайман. Шу боис бундай илтимосларни кам ишлатаман. Рад жавобидан, «йўқ» деган сўзни эшитишдан қўрқаман. Ёнингизга келишдан олдин дўстларимдан қарз сўрагандим. Ҳаммасини сарфлаб юбордим.

– Бу масалада ноҳақсан. Эсингда тут: амалга ошган илтимос – муваффақият калити. Тарих илтимос қилганларидан сўнг бирданига бойиб кетган инсонлар ҳаёти ҳақидаги қиссаларга бой. Улар илтимос қилишган ва ўзларига керакли даражаларга эришган. Сўрашни ўрган. Ўзингга керакли ва муҳтож бўлган нарсани уялмасдан сўра. Рад жавобини олишдан қўрқма, бунинг сира қўрқинчли жойи йўқ, ахир, сен ҳеч нарса йўқотмадинг-ку! Ғурурингни қўлга олишни ўрган. Ана шунда яна ва яна сўрай олишинг мумкин. Бора-бора илтимосларингнинг бари қониқтирилади, мақсадингга эришиш йўлида олға силжийсан. Уятчан одам биргина сен эмассан. Кўпчилик учун илтимос қилишлар ечиб бўлмас муаммога айланади, улар ўйлаганига етишолмайди. Илтимос қилишдан қўрқиш одатий ҳол, мазкур ҳолатда уларда қатъийлик ва ўзларига ишонч етишмайди. Бу эса хато. Сенинг ҳолатингга қайтамиз. Олдинга қўйган мақсадингга эришишинг учун қандай интилишинг керак?

Жаноб Миклошга тикилиб нимага шама қилаётганини дарҳол тушундим. Наҳотки ҳозир қиладиган ишим мана шу миллионердан қарз олиш бўлса? Бор-йўғи шуми? Иккиланишим узоққа чўзилмади.

– Миклош жаноблари, менга ўн минг доллар қарз бериб туролмайсизми? – секин сўрадим ундан.

– Балли! Унчалик қийинмас, шундайми? Фақат жасурлигингни ишга солиб, ўзингни қўлга олиб сўрашинг керак эди, холос. Лекин одамлар негадир сўрашга камдан-кам журъат этадилар.

Миклош шимининг орқа чўнтагига қўл тикди-да, бир дас-

та пул чиқариб менга узатди. Унинг учун катта пулмас, албатта, лекин мендек оддий одам учун жудаям улкан миқдор. Мени хушнудлик қамраб олди. Бу пулларга осонгина эришдим деган хаёл ҳам ўтди кўнглимдан. Сўрадим ва пулларни олдим. Худди ичимдагини сезгандек Жаноб Миклош сўз қотди:

– Келажакда ҳам пуллар сенга осонлик билан келади. Улар учун кўп ва хўп меҳнат қилиш шартмас. Меҳнат, албатта, керак. У ҳаётий мувозанатни мустаҳкамлайди, ўйлашга мажбур қилади, жисмоний куч-қувват сарфлаб, сарф-харажатларни камайтириш асосида ишлаш йўллари топишга мажбурлайди. Лекин фикрий дастур, истак кучи ва уни аниқ масалани ҳал қилиш йўлида йўналтириш маҳорати ҳаммасидан ҳам муҳим. Буни эътиборга олмаганлар омадсизлар сафини тўлдириб, бутун умр озгина моддий рағбат учун оғир, ўзлари севмаган ишни бажаришга мажбур бўладилар. Шундай қилиб, Жавлонбек, пул керак бўлганида қандай иш тутиш мумкинлигини эслаб қол. Агар уларни тез ва осон топишга ишончинг комил бўлса, айнан шу йўл билан топасан. Агар иккилансанг, қўлингдаги манави пулларни эсга ол. Фақат сўраш керак. Эсингда тут, бизнинг чуқур онгимиз остидаги ишонч ҳамиша ҳаётга татбиқ этилади. Буларни, – қўлимдаги пулларни кўрсатди у, – сенга қарзга беряпман, бир йилдан сўнг қайтарасан. Ўқишинг қачон тугайди?

– Бир йилдан кейин.

Жаноб Миклош бир оз сукут сақлаб турди ва деди:

– Ҳаммаси жойида! Бу пулларни фақат бизнесга ишлатаман ва қарзимни албатта қайтараман деб ваъда бер. Биламан, ҳалол, покиза йигитсан, сенга ишонса бўлади. Шунинг учун ҳеч қандай иккиланиш ва ёзма битимларсиз қарз бераман.

Жаноб Миклошнинг қарзини қайтармай Тошкентга учиб кетишим мумкин-ку деган ўй ўтди хаёлимдан. Бу аҳмоқона фикрни калламдан қувиб чиқардим, лекин барибир кизариб кетдим.

– Нима учун сиз менга пул беряпсиз? – деб сўрадим.
– Ахир, мендан қарзингиз йўқ-ку!

– Жавлонбек, бу пулларни сенга совға тариқасида ҳам беришим мумкин эди, – жавоб берди Жаноб Миклош. – Лекин шундай қилсам, улар сен учун ҳеч қандай қимматга эга бўлмайди ва худди ота-онангнинг пулларини сарфлаганинг каби осон ва тезгина ишлатиб қўясан. Муваффақиятнинг яна бир сири – ҳар бир ишлаб топган долларнинг қадрига етишингда, ҳаракат ва ишларинг учун жавоб бера олишингда. Биз нимагаки эришган бўлсак, тақдирга шукр қилишимиз, оддий ва табиий кўринган – соғомонлигимиз, атрофимиздаги ранг-баранглик, хурсандчиликнинг қадрига етишимиз лозим. Кундалик ҳаётда ҳаммамиз нафас олаётган ҳавога аҳамият бермаймиз, лекин у бир зум етмай қолса, дарҳол илғаб, ваҳимага тушамиз. Бетобланиб ётиб қолганимизда энг оддий кўринган юриш-туриш, бирор юмушни адо этиш, дўстлар билан муносабатда бўлиш каби нарсаларга ҳам бўлакча муносабатдамыз, ахир, дард бизни буларнинг баридан маҳрум этади. Шифохонада бировнинг кўлидан овқатланасан, юришни, ҳаракатланишни қайтадан ўрганасан. Ва бирданига ҳаёт нақадар гўзаллигига амин бўласан, нега шу чоққача шуларни кўрмаганингдан ҳайратга тушасан... Дарвоқе, Жавлонбек, сенинг қарзларинг бор-а? Борми ёки йўқ?

– Ўртоқларимдан қарз олганим ҳақида айтгандим. Энди ана шу қарзларимни узаман.

– Сенга учта маслаҳат бераман, унутма, ҳамиша керак бўлади. Биринчиси: бировдан қарздор бўлсанг, кредит картасидан фойдаланмасликка интил. Одамлар нақд пулдан кўра кредит карталари ёрдамида кўпроқ пул сарфлашади. Нақд пул ишлатилганида қанча пул кетгани кўришиб туради, кредит картада эса бу кўринмайди. Иккинчи маслаҳат: кредит пулларини, қарзларни вақтида ва тўлалича қайтар. Лекин имкониятга қараб уларни секин-аста, оз-оздан тўла. Қарзлардан қанча тез қутулсанг, ҳар ой

шунча кўп пул тўлайсан. Кун кўришинга ҳам кам пулинг қолади. Учинчи маслаҳат: истеъмол қарзларидан фойдаланмасликка интил. Кредитга автомобиль, мебель, телевизор олма. Кундалик харажатларинг учун кредитнинг ҳам кераги йўқ. Агар қарзларинг ҳаддан зиёд кўпайиб кетган бўлса, «элликка-эллик» қонунидан фойдалан. Яъни пулларингнинг ярмини қарзларингни тўлашга сарфла, ярмини ўзинга олиб қол. Лекин, яна такрорлайман, яхши-си, истеъмол моллари учун қарзга ботма, уларни зимманга олма.

Жаноб Миклошни диққат билан тинглардим. Бу гаплари мен учун янгилик эди.

– Агар қарзларинг бўлса, бир парча қоғозга «Жавлонбек, бу сенга ҳақиқатан ҳам керакми?» деб ёзиб ҳамёнинг ичига солиб қўй. Ўшанда касса ёнига борганинга мана шу харид менга керакмикан деб ўзингдан сўрай бошлайсан.

Маслаҳат бериш масаласида Жаноб Миклош устаси фаранг эди. Баъзида фикр юритишларида мантиқ етишмаётгандек туюларди менга, лекин сал ўтмай хатога йўл қўйганимни англай бошлардим.

– Тамадди қилиш вақти ҳам келди. Овқатланиб оламизми? – сўради у.

– Жоним билан! – ирғиб турдим мен.

Уй томон юрдик. У катта-катта қадам ташлаб дадил борарди. Ёши анчага бориб қолганига қарамай, қадди букилмаган.

– Марҳамат, ўтир! – жой кўрсатди у. Одатда бу ерда ўзи ўтирарди, энди эса мени ўтқазди. Ўзи эса ёнимга, пешанасига «вақт – пул» деб ёзилган кумсоат тагига ўтирди.

У шошилмай овқатланарди. Ўзига бир неча тилим қизил лосос балиғидан солди. Мен эса қорним очқгани боис лососни ҳам, газ печида пиширилган денгиз палтусини ҳам иштаҳа билан паққос туширдим. Тамадди қилиб бўлгач яна боққа қайтдик.

– Сенга ўқишинг ёқадими? Ким бўлмоқчисан? – деб сўради у.

– Мамлакатим учун фойдали инсон бўлмоқчиман. Биз бозор муносабатларига энди ўтпмиз, давлат мулкчилигидан хусусий мулкчиликка ўтиш эса эҳтиёткорликни талаб қиладиган жараён. Бизнесимни мана шу ерда олиб борилаётгани каби юритишга интиламан. Яна бойликка элтадиган барча сир-асрорни ўрганишни истардим. Уларни дўстларим билан бўлишаман. Муваффақиятли ва бой инсонлар қанча кўп бўлса, Ватанимиз шунча гуллаб-яшнайди.

– Жавлонбек, эътибор берган бўлсанг, бир вақтнинг ўзида сенга муваффақиятга эришишнинг кафолатли қонуниятларини ҳам ўргатиб бормоқдаман. Буни аста, шошилмай амалга оширяпман. Муваффақиятга элтадиган биринчи омил орзу эканини тушундинг. Муваффақият сирларини билиш учун келган мактаб директори, дўстим билан биргаликда биз мазкур тушунчалар устида мулоҳаза юритдик. Шунга мувофиқ, сен «Муваффақият кундалиги»ни тутаётганинг, унга ҳатто энг кичкина муваффақиятларинг ва ғалабаларингни ҳам ёзиб бораётганинг менга манзур бўлди. Инсоннинг ўз кучига ишончи бўлиши кераклигини тушундинг деб ўйлайман. Ишонч мақсадга етишишда кучли истакка ёрдам беради. Бу муваффақиятни таъминлайдиган иккинчи асосий омил. Сенга қарзларга нисбатан тўғри муносабатда бўлишни ўргатдим. Энди сўрашдан уялмайсан, ахир, илтимос қилиш – муваффақиятга эришишнинг энг самарали усулларида бири. Кўнглингга ёқадиган ишни тезроқ топишинг кераклиги ҳақида айтиб ўтгандим. Шу боис нима билан машғул бўлиш мароқли эканини сўрадим. Сенга қандай иш кўпроқ ёқади?

– Пулларим йўқлигида улар кўп бўлишини орзу қилардим, – жавоб бердим мен. – Уларни тўғри йўналтириб, ютуқларга эриша оламан деб ўйлардим. Энди эса пулим бор, лекин ҳали ҳам қандай иш тутишни ва уни қай тарзда кўпайтиришни билмайман.

– Ўзинг биладиган ва қўлингдан келадиган иш билан шуғулланишинг керак. Ютуққа эришиш учун, авваламбор, яқинларингнинг муаммоларини ҳал этишга интилишинг зарурлиги ҳақида айтиб ўтгандим. Шунинг учун қариндошларинг, ўртоқларинг олдида қандай муаммолар тургани ва уларни қай тарзда ҳал қилиш мумкинлиги ҳақида ўйлаб кўр.

– Бугунги кунда энг сеvimли ишим – ўқиш. Машаққатли ёки бирхиллиги билан жонга тегадиган ишни эса билмайман.

– Жавлонбек, ҳатто сеvimли ишнинг ҳам салбий жиҳатлари бўлади. Ўз ишингни севиш-севмаслигингни қандай билиш мумкин, биласанми? Ишни бошлаганингда эртага ҳисобингда бир миллион доллар пулинг бўлганида ҳам уни бажара оласанми-йўқми, ана шу ҳақда ўзингдан сўраб кўр. Агар ўшанда ҳам бу ишни қилиш истаги қолмаса, билгинки, уни сеvмайсан. Сеvimли иш, мукофотланиш ёки мукофотланмасликдан қатъи назар, сеvimли бўлиб қолаверади. Энди жавоб бер, кўплар бирданига миллионер бўлиб қолганидан сўнг ишлашда давом этадимми? Ўзим жавоб бера қолай: жуда кам одамлар шундай қилишади. Бой ва муваффақиятли бўлиш учун инсон ўз ишини севиши керак. Мен танийдиган бойбадавлат кишиларнинг барчаси ўз ишини севган ва усиз ҳаётини тасаввур этолмайдиганлардан иборат. Шунинг учун ҳам бойиб кетишган. Иш улар учун сеvimли машғулот, шу боис дам олишаётганида ҳам уни соғинишади ва биринчи истаги тезроқ ана шу ишининг бағрига қайтиш бўлади. Шунинг учун бой одамлар таътилга камданкам чиқишади. Улар миллион топганида ҳам ишлайди, ўн миллион, юз миллион топганида ҳам.

– Айтинг-чи, сиз ҳамиша бахтлимисиз? – деб сўрадим анчадан бери тайёрлаб қўйган саволимни берарканман.

– Тўғриси айтсам, ҳаммавақт эмас. Ҳаётимда оғир дамлар ҳам бўлган. Болалик, ёшлик, етуклик йилларим Венгрияда ўтган. Ишда унча катта танлаш имкониятим

бўлмаган. Дуч келган юмуш билан шуғулланардим, ҳатто Будапештнинг тунги клубларида диск жокей бўлиб ишлаганман. Ҳаётим бесамар ўтаётганини англардим. Ўзимни ўлдириш ҳақида ўйлаб қолардим, лекин уларни тезда миямдан ҳайдаб чиқарардим. Бундай бўғиқ ҳаёт австриялик бир миллионер билан учрашгунимга қадар давом этди. У менга музлатилган хамир маҳсулотлари технологиясини сотди ва нималарга эришишим мумкинлигини тушунтирди. Гаровга онамнинг уйини тикиб кредитга эга бўлдим. Кейин асбоб-ускуналар ҳамда ижара учун бино олдим. Ўшанда 43 ёшда эдим. Технологияни ошхонанинг ўзида ўзлаштира бошладим. Энди йўқотадиган ҳеч нарсам қолмаганиди. Фақат олдинга интилишим кераклигини, акс ҳолда, мени инқироз ва қашшоқлик кутаётганини тушунардим.

– Демак, сизга ҳаммасини ўша австриялик ўргатган экан-да?

– Ҳа, азизим. Бир қадам ҳам олдинга силжимаган вақтларим эди. Ўзимга: «Уриниб кўришинг керак», – дедим. Лекин айнан шу пайтда бошимга оғир кулфат тушди. Оғир касал бўлиб, юрагимни операция қилдиришга тўғри келди. Ўшанда икки шифокорнинг гаплари қулоғимга чалингани эсимда. Улар менинг вақт-соатим етгани, атиги бир неча кунлик умрим қолгани ҳақида суҳбатлашишарди. Шифохонадан чиққач имкон қадар кўпроқ ишлашга бел боғладим ва чала қолган ишларимни тугатишга интилдим. Устимдан чиқарилган ҳукм мени эзарди. Бахтимга шифокорлар хато қилишган экан, уларнинг ташхиси ўзини оқламади, соғлигим бамисоли Яратганнинг қўли билан қайтарилгандек тиклана бошлади. Неча кун, неча соат яшашимиз ҳисоб-китобли, албатта, лекин бизни бу ҳақда огоҳлантиришмайди. Буни жуда кеч, яшашимизга кўп қолмаганини англаганимиздан сўнг тушуниб етамиз. Олдимизда чексизлик бордек ҳаётдан ўзимизга керакли ечимларни қабул қилишга шошилмаймиз. Уларни доим ортга ташлаймиз. Кексайгунимизга қадар, кечиккунимизча чўзамиз.

– Бир мақол бор, – дедим мавриди келганини англаб.
– «Агар ёшлик билганида, қарилик қила олганида эди!»

– Тўғри. Бахт сири яна шундаки, ҳар бир кунимизни бамисоли охирги кунни яшаётгандек яшаб ўтишимиз, интилишимиз ва қўрқмаслигимиз керак. Довюрак бўл. Ҳамиша севган ишинг билан шуғуллан. Қўрқувлар орзуларингдан кучли бўлиши мумкин эмас. Машҳур инсонларнинг ибратли ишлари доимо кўз ўнгингда бўлсин. Композитор Бах ўлим тўшагида ётган чоғида ўзининг энг охирги асарига янгиликлар киритган. Сўнги нафасигача ишлаш истагида бўлмоқ учун катта истеъдод талаб қилинмайди. Даҳолик нима? Бу доимий тарзда ўзингга ва одамларга хурсандчилик келтирадиган ишларни қилиш демакдир. Ўзингни сўроққа тут: «Агар эртага ўлиш насиб этса, бугун нима қилишим керак?» Ана шунда аҳамиятга эга бўлмаган, нокерак юмушларни бир четга суриб қўясан.

VII ҚИСМ.

ТОВУҚ ВА ОЛТИН ТУХУМ

Кеч тушганини сезмай қолибмиз. Хушбўй ҳид таралар, мен яна димлама тайёрлашга киришгандим. Ўзбек таомлари жаноб Миклошга тобора ёқиб борарди. Мен ҳам роҳат билан ишлардим. Масалликлар бўлса, бас, мазали таом тайёрлашнинг сира қийинчилиги йўқ. Бир-биридан тансиқ таомларни ўйлаб топган аجدодларимизга тасанно айтардим.

Кечки овқатдан сўнг Жаноб Миклош савол берди:

– Жавлонбек, менга айт-чи, қўлингдаги пулларга қай тарзда муомалада бўласан? Уларнинг қандайдир қисмини жамғариб қўясанми? Молиявий муҳофаза, молиявий хавфсизлик ва молиявий мустақиллик каби тушунчаларга эгамисан?

Бу саволга нима деб жавоб беришни билмасдим. Пулим бўлган вақтларда ўзимни қийнамай, уларни билганимча сарфлардим, тугаганини билмай ҳам қолардим. Бўм-бўш чўнтагим мени жиғибийрон қиларди, ахир, ҳозиргина тўла эди-ку! Бир неча марта пулларимни йиғишга интилиб кўрдим, бундай захирага тегмасликка аҳд қилдим, лекин пул керак бўлиб қолган дастлабки вақтдаёқ уни ишга солар ва жамғармамни осонгина сарфлаб қўярдим. Жаноб Миклош айтаётган қандайдир молиявий хавфсизлик, молиявий муҳофаза ёки молиявий мустақиллик ҳақида илк бор эшитиб туришим эди.

– Сенга бир ҳикоя сўзлаб бераман, – деди жаноб Миклош хаёлимни бўлиб. – Яхшилаб қулоқ сол. Бир деҳқон бўлган экан. У ҳар куни эрталаб катакка кириб, битта тухум олиб чиқар, кейин қовуриб, нонушта қиларкан. Шундай кунлардан бирида қараса, товуғи оддий эмас, тилла тухум қўйган. Деҳқон ҳайрон бўлибди. Тухумни заргарга олиб борса, унинг асл тилладан эканини тасдиқлабди. Деҳқон тухумни катта пулга сотибди ва хурсандчилигидан катта зиёфат берибди. Бундай меҳмондорчилик унинг уйида анчадан бери бўлмаган экан. Кейинги куни сахарлаб яна товуқхонага югурибди. Омад қайтарилиши, товуқ тагин тилла тухум қўйиши мумкинлиги ҳақидаги фикр унга тинчлик бермаган экан. Лекин хашак устида аввалгидек оддий тухум бор экан, холос. Бир неча кун шу аснода ўтиб, деҳқоннинг кайфияти бузилибди. Товуқни дангасаликда айблай бошлабди. Жилла қурса, кунига иккитадан тухум қўйса ҳам бўларди-ку! Деҳқоннинг сабр косаси тўлиб, товуқнинг калласини узиб ташлабди. Бошқа ҳеч қачон тилла тухум ололмабди. Алқисса: вақти-вақти билан бўлса ҳам тилла тухум қўядиган товуғингни ўлдирма.

– Тушундим. Товуқ – бу пул. Бундан чикди, мен жўжаларим товуққа айланмасиданоқ уларни еб қўярканман.

– Ҳар қандай даромадингдан, ҳеч бўлмаса, ўн фоизини жамғариб қўйишга одатлан. Кўпроқ йиғсанг, янада яхши, лекин кундалик сарф-харажатларинга етмай қолиши мумкин. Жамғармаларинг кундан-кунга кўпайиб, охири банкка қўйган пулларингдан келадиган фоизларнинг ўзи ҳам анча-мунча бўлади. Ана шу жамғармангдан келадиган улушни тилла тухум дейиш мумкин.

Жаноб Миклош ишонч билан гапирарди. Оддий ва тушунарли, қўшимча изоҳларга ҳожат йўқ. Мен шу чоққача қандай хатоларга йўл қўйганимни англаб етгандим. Ҳозирча товуғим у ёқда турсин, жўжам ҳам йўқ. Битта эмас, бир нечта тилла тухум қўядиган товуғимни албатта топаман деб аҳд қилдим. Лекин айни дамда хоҳишларим ва товуқ масаласида иккиланишим мумкинлигини тушуниб турар-

дим. Товуқ ва унинг тилла тухумларига оид истакларимни камайтиришим ва қирқишим лозим. У ёки бу шароитда қандай йўл тутишим мумкинлигини ҳозирдан ўйлай бошладим.

Жаноб Миклош давом этди:

– Ҳар ойда ўн фоиздан олиб қўйсанг, кўп ўтмай анчагина фаровон ҳаёт кечира бошлайсан. Тезда бой бўлмайсан, албатта. Аслида, бой-бадавлат бўлиш учун ҳар ойда ишлаб топганингнинг ярмини сақлаб қўйишинг керак. Буни қанча эрта бошласанг, шунча яхши, ўшандай суръатда бу одат тусига киради. Банкда ҳисоб рақами оч ва ҳар ой уни тўлдириб тур. Бу қондани бузмай, қатъий риоя қилиш керак. Ўша пулга ҳеч қандай баҳона билан тега кўрма! – уқтирарди у. – Дейлик, даромад манбаинг бирданига қуриб қолди. Қарздорлар пулингни беришмаяпти, корхонанг ўтириб қолган – инқирозга учради. Ўзинг касалликка дучор бўлдинг ёки ишсизсан. Харажатларингни қанча вақтда қоплашинг ва ҳаётингни аввалги изига туширишинг мумкин? Молиявий муҳофаза ҳақида гапирганда ана шулар назарда тутилади. Молиявий муҳофазада бўлиш учун олти ой ва ундан ҳам кўпроқ вақт мобайнида кундалик ҳаёт кечира олишинг учун ўзингга захира яратиб қўйишинг керак. Гап нимадалиги тушунарлими?

– Молиявий муҳофаза ҳақида ўйламаганим учун пулсиз қолиб кетган эканман-да?

– Фақат сен эмас, кўплар шундай аҳволга тушиб қолади. Молиявий хавфсизликни яратганингдан сўнг кейинги босқич келади. Имконинг етадиган пулнинг ҳаммасини ўз молиявий муҳофазангни яратишга сафарбар эт. Молиявий муҳофазанинг бир камчилиги бор – у нисбатан кам пулга асосланган. Агар мавжуд шароит сени деворга маҳкам тақаб қўйса, ана шу пулни жуда оз вақтда – ярим, бир йил ичида сарфлаб қўйишинг мумкин. Молиявий хавфсизлик эса бир йил мобайнида ҳеч қаерда ишлаган ҳолда фақат фоизига яшашинг мумкин бўлган пулга эга бўлишни назарда тутди. Сен хоҳлаган жойда яша-

шинг ва истаган нарсангни мухайё қилишинг мумкин. Ҳаётингни сенга хурсандчилик келтирадиган, қобилиятинг ва интилишингга жавоб берадиган жабҳага бағишлашинг мумкин.

– Молиявий хавфсизликка албатта эришаман! – дея қичқириб юбордим кучли ҳаяжонланиб.

– Фақат ёдингда тут: молиявий хавфсизликни яратишга ажратиладиган пулни ҳеч қачон таваккалчиликка йўналтириш мумкин эмас, – деди жаноб Миклош. – Бу пулни жамғаришнинг ўзи молиявий хавфсизлигинг кафолати бўлмоғи зарур. Яна такрорлайман: таваккалчиликка сира йўл қўймаслик керак!

– Молиявий мустақилликни яна бир бор тушунтириб беринг.

– Турли ҳажмдаги, бир-бирига туташтирилган учта идишни тасаввур қил. Аввал биринчи идишни тўлдирасан: бу сенинг молиявий муҳофазанг. У тўлганидан сўнг ортиб қолган ортиқча пул иккинчи идишга ўтиб молиявий хавфсизлигингни яратади. Иккинчи идиш ҳам лиммо-лим бўлгач учинчи идишга ўтади ва молиявий мустақиллигини яратади. Молиявий муҳофазангни таъминлагандан кейингина пулингнинг қандайдир қисмини молиявий мустақилликка бағишлашинг мумкин. Ўшандагина таваккал қилишга, бу орқали янада кўпроқ даромад олишга ҳақлисан. Бу пайтда таваккалчилик ўзини оқлаган бўлади, чунки жамғармангнинг ҳаммасинимас, муайян қисмини таваккалчилик асосида ишлатасан. Яъни молиявий хавфсизлигинг чегарасидан ошиқ қисми билан таваккалчилик қилган бўласан.

Жаноб Миклош астойдил сабоқ берарди. Асосийси, унинг ҳар бир сўзи менга тушунарли эди. Шу тариқа кўп нарсани билмаслигимни ва ғўрлигим боис йўл қўйган таллай хатоларимни англаб етдим. Энди уларнинг бари мен учун жуда оддий эди. Қизиқ, шунчалик оддий бўлса, нима учун аксарият одамлар бу ҳақда ҳеч вақо билишмайди деган фикр хаёлимдан ўтди. Нима сабабдан ўзлари ўрга-

нишмайди, бошқаларга ўргатишмайди? Масалан, ота-онам бу ҳақда билмаслиги турган гап. Уйимизда пул қолмаганида отам ҳар гал онамни тинчлантириб: «Хавотир олма, эртагаёқ банкдаги ҳисобимдан пул ечиб келаман», – дерди. Ҳар қандай шароитда ҳам бунга йўл қўйиб бўлмаслигини улар билишмасди.

– Кўплар бойлик нималиги ҳақида ҳатто тасаввурга ҳам эга эмас, – давом этди жаноб Миклош. – Улар яхши пул топганимизнинг ўзи бойлик деб ўйлаб катта хатога йўл қўйишади. Одам ишламасдан, даромадидан келадиган улуш эвазига кун кўрганидагина бой ҳисобланади. Ишлаб топган пулингмас, жамғарган пулинг ҳисобига бадавлат бўласан. Жамғариб қўйган пулинг – бу келажагининг олтин захираси. Керакли сарф-харажатлар даромадининг маълум поғонасигача ўсиб бориш хусусиятига эгаллигини қадимдагилар ҳам билишган. Одам қанча ишлаб топса, шунча кўп сарфлайди. Ошиб бораётган даромадлар нима учун ана шу ақидани ўзгартиролмапти? Чунки даромад ўсиб бораверади, лекин одамларнинг тушунчаси ўзгармайди. Ҳаётнинг мафтункор гўзалликларига мойиллигимиз жуда кучли, ҳар бир кунимиз байрам мисоли ўтишини истаймиз. Байрамлар эса сарф-харажатларни чекламайди. Шундай экан, ҳозирнинг ўзидаёқ пулингни тежашни ўрган. Ҳар ойда соф даромадининг ўн фоизини иқтисод қил. Ёшинг ўн олтида, ота-онанг билан яшайсан. Бу энг яхши давр. Сенга ҳеч қачон ҳозиргидек осон бўлмаган. Агар даромадининг ўн фоизидан ҳам кўпрогини тежаш имкониятинг бўлса, нур устига аъло нур. Аммо ўзингни ҳаддан зиёд чеклаш йўли билан пул йиғма, акс ҳолда, нима жамғараётганингни билмай қоласан. Умуман, пул йиғиб боришни одат қил, у сени миллионер одамга айлантиради.

– Мен эса одам қанча кўп пул ишлаб топса, шунча бой бўлади деб ўйларканман. Ваҳоланки, ишлаб топганиданмас, жамғариб қўйгани туфайли бойиркан! – хулоса қилдим.

Пулга нисбатан муносабатим ўзгараётганини сезиб ту-

рардим. Ана шу сонияларданоқ тежай бошлашимни ва ўзимнинг тилла тухум қўядиган товуғимни топишимга кўзим етарди.

– Тўғри фикр юритдинг, Жавлонбек! Тежашни бошқача сўз билан талқин қил. Ўз-ўзига тўлов бўла қолсин. Банда ҳисоб оч ва ҳар ойлик даромадининг ўн фоизини унга қўй. Кўп ўтмай тўқ-фаровон ҳаёт кечирадиган одамга айланасан. Ҳеч қачон, ҳеч қандай баҳона билан бу пулларга тегма.

– Нима учун кўпчилик шундай йўл тутмайди?

– Сабаби оддий: бойлик сирларини билишмайди, билишса ҳам, фойдаланишмайди. Кўпчиликка изғирин ва машаққатлар учун очиқ бўлиш ёқади. Аксар одамлар иқтисод қилишга ўрганишмаган, буни ўзларига муносиб кўрмайдилар. Ахир, тежаш – уларнинг хоҳиш-истаклари йўлидаги биринчи тўсиқ-да! Бойлар эса бу қонунларга қатъий риоя этишган. Улар учун «қилиб бўлмайди» деган гап «истайман»дан кучлироқ. Бозор иқтисодиёти бойларни озиклантиради, уни назарига илмаганлардан эса борини тортиб олади. Агар бойлигини ўзинг учун ишлашга мажбур қилсанг, у сени тўлқиннинг чўққисига олиб чиқади. Ана шу ишончсиз, лекин роҳатбахш тепалиқда қанча вақт тура олишинг фақат ўзингга боғлиқ.

VIII ҚИСМ.

МУРАББИЙ – БАРЧА ИШЛАРНИНГ БОШИ

Вақт алламаҳал бўлиб қолган, суҳбатимиз эса ҳануз давом этарди. На жаноб Миклош, на мен уни тугатишга ошиқардик.

– Ҳадемай уйингизни тарк этаман, лекин менда ҳали кўп савол туғилади, – дедим. – Вақти-вақти билан қўнғироқ қилсам ёки ҳузурингизга келиб турсам бўладими?

– Сен менга ёқиб қолдинг, Жавлонбек, – самимий гапирди Жаноб Миклош. – Сен билимга чанқоқ, ишчансан. Ҳар бир интилувчан инсон мураббийга муҳтож, усиз муваффақият сари йўли ҳам қийин бўлади, ҳам чўзилиб кетади. Жиддий масалани кўтардинг. Мен директорингнинг мураббийси бўлганман, у талай ютуқларга эришди. Афсуски, аксарият одамлар машаққатларни енгиш борасида бу йўлда қоқилмаган инсонларга мурожаат этишади. Уйингга қайтиб борганингда ўзингга яхши мураббий топишга интил.

– У қанақа бўлиши керак, жаноб Миклош?

– Сендан кўра муваффақиятлироқ бўлсин. У сен кўтарилмоқчи бўлган чўққининг тепасида туриши лозим. Бундай мураббийга тўла-тўқис ишонишинг керак. Тажрибали мураббий ёрдамида ишларинг силлиқ кетаётганини ва чўққига тобора кўтарилаётганингни ҳис қиласан. Ўзинг ҳавас қилган инсонларгагина ўхшашга интилишинг керак.

– Устозингиз – австриялик миллионер ҳақида айтган дингиз...

– Австриялик миллионер ёрдамида мен ўз бизнесимни бошладим ва уни кенгайтирдим. Австралияга кўчиб келдим. Бу ерда менга янги мураббий керак бўлди. У қурилиш бизнеси билан шуғулланар, бешинчи қитъанинг энг бой одамларидан эди. Буларнинг барига ўзи, орзу-мақсади ва меҳнати орқали эришганди. У Австралияга собиқ Иттифоқдан бўш чўнтаклари билан келган, бир неча йиллик муҳожирликда кун кечирган бўлса-да, лол қолдирар даражада ютуқларга эришган ва миллионларни топганди. Қай тариқа унга керакли одам бўлишим, эътиборини қозониш учун нималар қилишим мумкинлиги ҳақида роса ўйладим. Худди у каби қурилиш бизнесида ўз бахтимни синаб кўришга тутиндим ва мураббийлик қилишини сўраб ҳузурига бордим. Аввалига у мен билан кўпол муомалада бўлди, овозини кўтариб гаплашди. Шахс сифатида қанчалик юксак эканимни билиш учун мени сабр-тоқат ва қатъийлик бобида синаб кўрарди. Оғир шароитда ўзимни қандай тутишимни кузатиши керак эди. Истиқболли орзу-режаларим борлигига ишонч ҳосил қилиб, уларга эришиш йўлида машаққатларга шайлигимни кўргач кичикроқ қурилиш корхонасига мен билан шерикчиликка кирди. Тижоратдаги шерикчилик орамиздаги муносабатларнинг муштаҳамланишига олиб келди. Ёрдами ва ғамхўрлиги учун ундан миннатдор эдим. Мураббийнинг яхшилигини яхшилик билан қайтаришга ҳар доим тайёр бўл. Улар ўз вақтини бекор ўтказишни ёмон кўришади. Маслаҳат беришса, бекаму кўст риоя қил. Мураббийим тавсиясига кўра иш тутиб услубларини ўрганиб олдим, кейинроқ анча кўниқдим ва ўзлаштирдим. Унга ҳанузгача хат ёзиб турман, берган сабоғи учун миннатдорчилик билдираман. Ахир, муваффақият чўққиси сари йўлимни у анча енгиллаштирганди.

– Мураббийнинг ўрни шунчалик улкан бўлиши мумкин деб сира ўйламагандим.

– Мураббийлар мени пешқадам одамга айлантиришди. Улардан қарздорман. Муваффақиятга эришишимда ўша инсонларга нисбатан чуқур миннатдорчилик ҳиссини туяман. Мураббий учун энг катта мукофот унинг даражасигача кўтарилолган ўқувчининг янада юқори чўққиларни эгаллаганидир. Ўқувчиларининг янада олға қадам ташлаши ва кўпроқ мавқега эришиши мураббий учун шараф. Улар бошқаларга ёрдам бера бошлайди, янги-янги инсонларни жалб этади. Ҳаётий тажрибаси йўқ кишиларга устозлик қилиб мураббийларимга қарзимни қайтараётгандекман гўё. Дарвоқе, бу пулларга ҳам тегишли.

– Сир ва билимлар ҳақида тушунаман. Энди пуллар борасида тушунтириб беринг, – илтимос қилдим мен.

– Пулга эга бўлишнинг энг ишончли усули аввал уларни бериш ҳисобланади. Даромадининг ўн фоизини эзгу мақсадларга бахшида қил. Ишон, ана шу эҳсонларинг ўзинга қайтади. Пул билан боғлиқ ҳар қандай муаммолардан халос бўласан. Бошқаларга ёрдам бериб ўз мавқеингни мустаҳкамлайсан. Қайиғи билан ўзгаларнинг нариги қирғоққа ўтишига ёрдам берган одамнинг ўзи ҳам ўша соҳилга етади.

– Устозлар ўгитига амал қилганингиздан ҳеч қачон афсусланмагандирсиз?

– Ҳеч қачон. Кўпчилик билан бўлишилган қувонч катта ради, укубат эса камаяди, шуни эслаб қол. Қанча кўп берсанг, сенга шунча кўп оқиб келади. Менга таъсирни ўтказадиган ҳодисалар устидан назорат қила олишим, ҳаётим ва тақдирим эгасига айланишимга аввалига ишонмагандим. Буларнинг бари қандайдир ғайритабиий кўринарди. Ҳар куни эрталаб ва кечқурун устозимнинг сўзларини такрорлашда давом этардим: «Кундан-кунга доимий равишда барча ишларим янада яхшироқ ривожланмоқда! Олдимга қўйган мақсадимга етаман, уни амалга ошира оламан!» Бу формулани бир неча ой такрорлагач онгимда катта ўзгариш бўлганини сезмай ҳам қолдим. Ҳаётимни бошқара олишимни сездим. Ҳар қандай инсон ўз он-

гини шу тарзда ривожлантириб, ўйлаган мақсадига йўналтириб истаганига етишади. Инсон ўз ҳаёти эгасига айлангач унинг учун етиб бўлмас ҳеч нима қолмайди. Хуллас, ҳаётимни ўзим танлаган йўл сари йўналтира олишимга ўзимни ишонтирдим. Бу формулани такрорлашдан асло тўхтамайман ва мураббийимнинг ўгитларига ҳамиша амал қиламан. Сендан ҳам ана шуни кутаман.

Жаноб Миклош толиқиб қолганди. Унинг бахтли инсон эканини ва шу чоққача мен бундай инсонни учратмаганимни англаб етдим.

IX ҚИСМ.

ҚАДИМГИ БОБИЛ ЎГИТЛАРИ

Сухбатимиз ҳар доимгидек Жаноб Миклошнинг соғлигини сўрашимдан бошланди. Унинг навбатдаги саволи ҳам кутилмаган бўлди:

– Дўстим, сен китоб ўқийсанми? Агар сир бўлмаса, охирги марта қайси китобни мутолаа қилдинг?

Елкаларимни қисиб, охирги ўқиган китобимни эслай бошладим.

– Бой бўлиш учун муваффақият ҳақидаги китобларни ҳар куни, жилла курса, ярим соат ўқишни ўзингга одат қилиб ол. Миллионерлар, муваффақиятга эришганлар бу ҳақда сўзлаб беришни яхши кўришади. Айниқса, аввал ҳеч вақоси бўлмаганлар. Сенга муваффақият тўғрисидаги китобларни тавсия этаман:

– «Ўйла ва бой бўл»ни ўқиганман! – мақтандим мен.

– Хўш, нималарни эслаб қолгансан? Инсонга катта пул эгаси бўлиш имкониятини берувчи қонунни айтиб бер-чи!

Бу қонунларнинг биттасини ҳам билмасдим. Нечталиги ҳам ёдимда йўқ. Умуман, китоб нима ҳақида эканини ҳам эслолмайман. Индамай қўя қолишни афзал кўрдим. Жаноб Миклош давом этди:

– Ўқиётган китобларнинг ҳар бирини, айниқса, йигирма бир марта ўқиб чиқишинг керак. Унда қайд этилган пул ишлаб топиш билан боғлиқ доно ўғит ва фикрларнинг

тагига чизиб чиқ. Бу китоблар менинг миллионер бўлишимда катта ёрдам берган. Агар истасанг, Бобилдаги энг бой одам ҳақидаги китобда ёзилган маслаҳатлар ҳақида эслатиб ўтаман.

– Жоним билан, – дедим хурсанд бўлиб.

– Пул уни кўпайтиришнинг оддий қонуниятларини билган одамларда кўп бўлади, ана шунга эътибор бер. Бундай қонунлар еттита, уларни кўҳна дунёнинг энг бой шаҳрида яшаганлар яратишган ва қоғозга битишган. Биринчи қонун: ҳамёнингни доимий равишда тўлдира бошла, буни ўрган. Иккинчи қонун: ҳар бир харажатиңни қатъийлик билан назорат қил. Учинчи қонун: пулингни кўпайтиришни ўрган. Тўртинчи қонун: пулингни йўқотишлардан асра. Бешинчи қонун: уйингни шундай асосда барпо этгинки, даромад келиб турадиган бўлсин. Олтинчи қонун: эртанги даромадинг бугунгисидан кўпайишини таъминла. Охириги қонун: ишлаб топиш қобилиятиңни узлуксиз равишда ошириб бор. Агар ана шу қонун-қоидаларга риоя қила бошласанг, ҳамёнинг хамир кўпчигандек шиша бошлашини кўрасан.

Доимий тарзда пул келиб туришини қандай таъминлаш мумкинлигини кўриб чиқамиз. Бу қоида тухумлар миосолида яққол намоён бўлади. Агар ҳар куни сават ичига ўнтадан тухум солиб, кун давомида фақат тўққизтасини олсанг, бир кун келиб нима юз беради?

– Маълум вақтдан сўнг сават тўлади. Кунига саватга солаётганимдан битта тухум кам чиқарганим учун.

– Жудаям яхши, – давом этди жаноб Миклош. – Энди ана шу саватни ҳамёнга алмаштир. Унга солган ҳар ўн долларингдан фақат тўққизтасини сарфла. Ҳамёнинг тез тўла бошлайди. Кўп ўтмай унинг кўриниши ва оғирлиги кўзларингга ва кўнглиннга роҳат бахш этади. Сарф қилган пуллариңг ҳар кунлик еб-ичишинг, кийим-кечак ва бошқа харажатлариңни қоплайди. Бу харажатлар тез ўтади ва унутилади. Ҳамёнинг тубида қолган пул эса мулкка, олтинга, даромад келтирувчи сармоёга, бойлигингга ай-

ланади. Беш минг йил муқаддам бобилликлар яратган, солномачилар бизгача етказган ҳамённи тўлдириш қонуни ана шу.

Бир оз сукутдан сўнг жаноб Миклош давом этди:

– Иккинчи қонун: харажатларингни назорат қил. Ҳар биримизнинг, хотин, бола-чақаларимиз билан биргаликда олганда, хоҳиш-истакларимиз имкониятларимизга қараганда анча зиёд. Аксарият ҳолларда пулларимиз хоҳиш-истакларимизни қондиришга кетади. Истакларимиз зараркунанда ўтларга ўхшайди. Агар деҳқон далада илдизларини қолдирса, маълум вақт ўтиб улар ўзини намоён қилади. Одат ва эҳтиёжларингни яхшилаб ўрганиб чиқ. Ўшанда уларнинг қай бирини камайтириш ёки умуман йўқотиш мумкинлигини яққол кўра оласан. Харидларнинг рўйхатини аввал қоғозга тушир. Улардан энг кераклисини қолдир, харид учун эса ҳамёнингдаги пулнинг ўндан бир қисминигина ишлат. Харажатларинг қанча кам бўлса, ҳамёнинг шунча тез тўлади. Бюджетингни режалаштир, истак ва хоҳишларинг кенгайиб кетишига йўл қўйма. Аслида, сенга керакли жиҳозлар унча кўпмас. Пулнинг ортиқча мухташамлик шарт бўлмаган энг зарурий эҳтиёжларга сарфла.

Учинчиси: пулларингни ишлашга ва кўпайишга мажбур эт. Албатта, ҳамёнингда ётган пул кўнглингга таскин беради, лекин даромад олиб келмайди. Банкка жамғариб қўйган пулинг эса кўпая бошлаши мумкин. Даромад юзга келади, у эса бутун бир давлатга айланиши мумкин. Инсон ҳамёнидаги пулмас, балки жамғармаларидан оладиган даромад бойлик ҳисобланади. У пухта ўйлаб қилинган ҳаракатлардан келиб чиққан ва ҳамёнига оқиб келадиган пул оқими! Бойлик – ҳар қандай одам хоҳлаган нарса, капитал ёки жамғармалардан келган даромад! Сен ишлайсанми ёки саёҳатга чиқасанми, у келиб туради. Пулни фойда олиш мақсадида тикишга мисоллар жуда кўп – банклар, акциялар, ишончли компаниялар ва облигациялар. Сендан талаб қиладигани пулингни тикаётган

компания ишончлими-йўқми, инқирозга учраши хавфи бор-йўқлигини билиб олишдир.

Тўртинчи қонунга ўтамыз: ўз мулкингни, пулларингни йўқотишлардан асра. Ҳамёнинг учун бировларнинг чўнтагига қўл суқадиганлардан ташқари, ўзингнинг истакларинг ҳам хавф-хатар туғдиради. Пулни сармоялаш имкониятлари жуда кўп, масалан, рекламалар! Улар гоҳ у, гоҳ бу лойиҳани йирик кўламда ҳавола этмоқда. Кўпинча ана шундай бирор лойиҳага пулини тиккан дўстлар ва қариндошлар маслаҳат бериб қолишади. Бу борада битта қонун ишлайди: авваламбор, ўз жамғарманг хавфсизлигини таъминла. Ўзингникини қайтаролмаслик, куйиб қолиш хавфи бўлса, кўп даромадга осилишнинг кераги йўқ. Шунинг учун пулларингнинг ҳаммасини ёки қандайдир қисмини бирор ишга йўналтиришдан аввал уларнинг қайтиб келиш кафолатини, бу лойиҳани амалга ошириш йўлида сенга қандай хавф-хатар учраши мумкинлигини ўрганиш зарур. Кимгадир қарз беришдан олдин унинг ишончли одамлигига, қарзини қайтариш бу инсон учун унутилмас қоида эканига амин бўл. Шахсий тажрибамга кўра шуни айтишим мумкинки, сармоялар билан боғлиқ ишларда ички туйғу ва билимларингга ҳадеб ишонаверма. Жамғармани фойдаси билан сармоялашда бу борада тажрибага эга, малакали одамлар билан бамаслаҳат иш кўр. Уларнинг ҳаётий тажрибалари бизнес оламида тўлиб-тошган хавфли сармоялардан, алданишлардан асрайди.

Бешинчиси: сотиб олган уйинг даромад келтирувчи манба бўлсин. Бу нимани билдиради? Ўзини ҳурмат қиладиган ҳар бир инсон, оила бошлиғи шахсий уйига – оиласи ва унга керакли барча эҳтиёжлар учун паноҳ вазифасини ўтайдиган ўз уйига эга бўлмоғи лозим. Болалари ўйнай оладиган, хотини эса ўзини хушнуд қилувчи гуллар экадиган ўз уйи, ери бўлмаган бирортаям инсон тўла-тўқис бахтли ҳаёт кечиролмайди. Томорқасидан ўз кўли билан экилган дарахтлардан мева-сабзавотлар узиб ейиш, дунё ташвишлари тусини йўқотадиган, аммо ишонч илдиз ота

оладиган, сокин қирғоқни эслатувчи уйи учун ғамхўрлик қилиш ором бахш этади. Ўз уйи ва боғига эга одам роҳатланиб яшайди. Шахсий уйи унга ижарада турганидан кўра арзонроққа тушади ва кўпроқ хурсандчилик келтиради. Қисқасини айтганда, инсоннинг ўз истиқомат жойига эга бўлиши ҳамён учун, айниқса, фойдалидир.

Олтинчиси: келажакдаги даромадни таъминлаш. Инсон ҳаёти жуда тўғри ҳисоб-китоб қилинган. У ўз ичига болалик, ўспиринлик, етуклик ва кексаликни қамраб олади. Инсон кексалиги тўкин-сочинликда ўтиши ҳақида қанча эрта ўйлай бошласа, унга эришиш эҳтимоли шунча кучли бўлади. Қолаверса, бу дунёдан эрта кетиши мумкинлиги, ўшанда оиласи моддий жиҳатдан таъминланган бўлиши ҳақида ҳам уйлаши лозим. Буни амалга оширадиган бир неча усуллар бор. Ҳеч ким билмайдиган махфий жой тайёрлаб, бойликларингни ўша ерда сақлашинг мумкин – қадимда аксарият кишилар шундай қилишган. Лекин бойлигингни қанчалик яширма, у талончилар қўлига тушиши мумкин. Сенга уларнинг бир қисмини гўё хазинадек ерга кўмиб қўйишингни тавсия этардим, – шундай деб жаноб Миклош кулимсиради. – Бу борада кўчмас мулк – уй, ер, корхона акциялари кўпроқ тўғри келади. Ўз ҳаётингни ҳам яхшигина пулга суғурталашинг мумкин. Бу амални мен барчага, нафақат ночор ва касалманд кишиларга, балки, энг аввало, соғлом одамларга ва бойларга ҳам тавсия этган бўлардим. Жавлонбек, унутма, кексаликда бўш ҳамён билан қолмаслик учун вақтида ақл билан иш тутиш керак. Меҳнат қилиш ва ишлаб пул топиш имкониятини қўлдан берган одам ва боқувчисини йўқотган оила учун бўш ҳамён билан қолиш – катта мусибат. Шунинг учун кексалик эҳтиёжлари, боқувчисиз қолиб кетиши мумкин бўлган оила эҳтиёжлари борасида ҳозирдан ўйлаб, ғам еб қўйиш лозим.

Еттинчи қонун: ишлаб топиш қобилиятингни ошир. Буни узлуксиз бажармоқ керак. Энг аввало, буни астойдил хоҳлаш керак. Масалан, ўн минг долларга эга бўлишни хоҳ-

лаш – бу аниқ истак, уни амалга ошириш учун инсон бор куч ва қобилиятини ишга солади. Юз минг доллар ишлаб топиш учун ҳам у шунча куч ва ҳаракат сарф қилади ва бой инсонга айланади, лекин ўйлаганларининг барини амалга оширганмикан? Йўқ, ҳаммасинимас. Аввало, биринчи катта истак, кейин иккинчиси ва учинчисини рўёбга чиқаришни, янада баланд чўққиларга чиқишни ўрганади. Бу жараён аввал яратишга, кейинчалик бойлик йиғишга олиб келади. Профессинал қобилиятларини узлуксиз ривожлантирадиган инсонлар кўпроқ мукофотланишга муносибдир. Одатда, у ўша мукофотни олади ҳам. Шундай экан, ҳамиша олға қадам босиш, чўққи сари кўтарилиш, савиянг ошишига йўл очиб берадиган ишларни амалга оширишга интил. Профессиналлик сирларини иштиёқли, серғайрат инсонлар эгаллай олади. Ана ўшалар бошқалар учун янада кўпроқ куч-қувват билан хизмат қилади. Ўзини ҳурмат қиладиган ҳар қандай одам қўйидаги қоидаларга ҳам риоя этмоғи зарур: олган қарзини ўз вақтида, иложи бўлса, эртaroқ қайтармоғи керак. Сотиб олишга қурби етмайдиган буюмларни харид қилмаслиги лозим. Оила аъзолари у ҳақида фақат илиқ фикрлар билдиришлари учун биринчи ўринда улар ҳақида ғамхўрлик қилмоғи зарур. Хусусий мулки оқилона тақсимланиши учун олдиндан васиятнома тайёрлаб қўйиши ҳам муҳим. Моддий йўқотишларга учраган, бахтсизлик ва омадсизликларга рўбарў келган инсонларга ҳамнафас бўлмоғи ва мумкин қадар уларга ёрдам бермоғи лозим. Яқин инсонларига ғамхўрлик қилиш зарур. Шундай қилиб, ҳамённи тўлдиришнинг еттинчи ва охириги усули ўз қобилиятини ривожлантириш, янги билимларни эгаллаш ва уларни иккиричигача ўрганишдан иборат. Билим, олий даражадаги профессиналлик ўзига бўлган ишонч, орзу-мақсадга етишиш йўлидир. Ҳамённи тўлдиришнинг мазкур етти усулини мен эмас, кўҳна Бобил одамлари тўрт минг йил муқаддам ўйлаб топишган. Бу ўғитлар нима учун шунча асрлардан бери ўз аҳамиятини йўқотмаган? Чунки уларда

ҳаёт ҳақиқатлари мужассам. Жавлонбек, ер юзида сен билан мен тасаввур қилолганимиздан кўпроқ пул бор. Улар барчага етади. Мана шу тилсимларни – ҳақиқатларни амалда татбиқ эт. Бой бўлишингни истардим – сен ва оиланг гуллаб-яшнашга муносиб. Бошқаларни ҳам ана шунга ўргатишинг керак. Ватанинг – Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси дунёдаги жамики бойликлардан баҳраманд бўлиши ва меҳнати билан уни кўпайтириши учун!

Мен жаноб Миклош айтган сўзларнинг маъзани чақардим. У ҳам ўз хаёлларига фарқ бўлганди. Бир оздан сўнг менга дафтар билан қалам узатди ва айтганларининг барини ёзиб олишимни буюрди.

– Баъзиларнинг пули кўп, бошқаларники эса камлигини нотўғри деб ўйлайсанми? Шундай деб ўйласанг, катта хатога қилган бўласан. Сенга пулнинг беш қонунияти ҳақида айтиб бераман. Уларни болалигимдаёқ ёд олиб, ҳар бирига амал қилганман. Қонунларнинг бари мана шу китобда, – Миклош «Бобилнинг энг бой одами» китобининг эскириб кетган муқовасини оҳиста силаб қўйди, кейин шошилмай варақлашга тушди. Баъзи саҳифаларга унчалик аҳамият бермасди – бу китобни жуда яхши ўқиб боришини билдирарди. – Одамлар пулнинг ана шу бешта қонунини билганларида ва уларга амал қилганларида кўп пулга эга бўладилар. Мен қандайдир сеҳр йўли билан ёки қандайдир ғайритабиий кучлар таъсирида бойиб кетганим йўқ. Тез келадиган бойлик тез кетади. Эгасига қониқиш ҳиссини келтирадиган, ёнида узоқ вақт қоладиган, унинг бош оғриғига ҳам сабаб бўладиган бойлик аста-секин яратилади. Чунки у билим ва қатъий мақсад билан туғиладиган чақалоқдир. Ўйлаб иш тутадиган одам учун бойлик яратиш жараёни енгил ўтади. Пул ишлаб топишининг беш усули уларга қатъий риоя қилган ҳар қандай инсонни мукофотлаши мумкин. Уларнинг ҳар бири чуқур маъно-мазмунга эга. Мен бу қонунларни ёддан биламан ва ёшлигимданоқ ўзлаштирганман. Уларни ёз ва ёдлаб ол. Сўзларимга диққат билан қулоқ сол!

Жаноб Миклош китобдан ўқий бошлади:

– Биринчи қонун. Ўзи ва оиласининг келажагини таъминлаш мақсадида даромадининг ўндан бир қисмидан кам бўлмаган миқдорини жамғарадиган инсонларнинг кўлига пуллар осонлик билан ва тобора кўпайиб келади. Ўз даромади ёки ишлаб топганининг ўндан бир қисмини сақлаб қўядиган, кейин уни даромад келтирувчи манбага айлантириш йўлида ақлини ишлатадиган одам ўз оиласи учун молиявий хавфсизлик кафолати бўлиб қолади. Бу қонун пул ана шундай одамнинг кўлига оқиб келишини таъминлайди. Ўзимнинг ҳаётимни мисол келтиришим мумкин. Қанча кўп йиққанам сари пул менга шунча осон келган. Тежаган пулим эса ўйлаганимдан ҳам зиёд равишда кўпайиб борган. Улардан келган даромад ўз ўрнида яна фойда келтирар, бойлигим янада ошиб борарди.

Иккинчи қонун. Пуллар тирик жонзот каби ақлли соҳиб учун қунт билан ишлайди. У албатта даромад келтирувчи йўналишни топади ва яхши чўпон подани кўпайтиргани каби уларнинг миқдорини оширади. Пуллар ҳақиқатан ҳам яхши ишчи, меҳнатсевар. Имконият берилганида кўпайиш қобилиятига эга. Агар одамнинг захираси бўлса, уни жуда катта фойда эвазига ишлатиш мумкин. Вақт ўтиши билан эса ҳайратомуз натижа бўй кўрсатади – улар ўзини ўзи кўпайтира бошлайди.

Учинчи қонун. Пуллар уларни сармоялашдан аввал улар билан муомала қилишни билган, оқил одам маслаҳатига кўра иш кўрган эҳтиёткор эгаларини асраб-авайлайди.

Пуллар эҳтиёткор эгаларига содиқ, ўйламай иш қиладиганлардан эса қочади. Пуллар билан ишлашда тажрибали одамни қидирадиган пул эгаси ўз бойлигини йўқотиш хавфини туғдирмасдан, аксинча, уларнинг доимий тарзда кўпайиб боришидан қаноатланишни тез ўрганади.

Тўртинчи қонун. Пуллар уларни ўзи таниш бўлмаган ёки тажрибали одамлар томонидан маъқулланмаган иш ёки бизнесга тикадиган одам кўлидан чиқиб кетади.

Пули бор, лекин уни ишлатиш малакасига эга бўлмаган инсонларга уларни сарф қилишнинг талай йўллари анча фойда олиб келадигандек кўринади. Бундай жараёнда кўпинча пулларни йўқотиш хавфи туғилади. Агар тажрибали одамлар томонидан атрофлича ўрганиб чиқилса, унча катта даромад олиб келмаслиги аён бўлади. Шунинг учун пуллар ҳақида ўз нуқтаи назарига эга, уларни синалмаган тижорат ва ишларга сарфлайдиган тажрибасиз одамлар кўпинча фикрлари хато эканига ишонч ҳосил қиладилар. Бундай тажрибалари учун пуллари билан жавоб беришларига тўғри келади. Пулга алоқадор ишларда тажрибали одамларнинг маслаҳати асосида иш кўрадиган одамлар чиндан ҳам ақл-идрок эгасидир.

Бешинчи қонун. Пуллар уларни нореал даромадлар олиш йўлига сарфлайдиган, муттаҳам ва ёлғончиларнинг ширин сўзларига учадиган ёки жамғармаларини ўзларининг хаёлий мезонларига ишониб ишлатадиган одамларни четлаб ўтади. Катта пулларга эришиш арафасида уларни сарфлашга доир турли таклифлар келиб тушади. Гўё мазкур таклифлар пулларига қандайдир сирли куч-қудрат бағишлайдигандек, катта маблағ келтирадигандек туюлади. Бундай пайтда тажрибали ва донишманд одамларга мурожаат этилса, улар келаётган хавфни дарҳол кўриб, айта оладилар.

Албатта, тасаввурингда тез ва кутилмаганда бойиб кетишинг мумкин. Реал воқелик эса бундай андазаларга мойил эмас. Ҳаёт мустаҳкам пойдеворга эга бўлмаган лойиҳаларнинг барбод бўлгани, уларнинг муаллифлари эса тешик тоғора ва бўш ҳамён билан қолгани ҳақидаги минглаб мисолларга эга.

– Кел, шу ерда тўхтайлик, икковимиз ҳам чарчадик, – деди жаноб Миклош тин олиб. – Менинг айтганларим сир эмас, балки ҳаётий ҳақиқатлардир. Оми одамлар уларни ёд олиши керак, кейин эса ўз ҳаётида қўллаганида буни тушунишади. Ёдингда бўлсин: ақл билан иш тутган ҳаракатларимиз ўйлаганларимизни амалга оширишга

ёрдам беради. Иккиланишларимиз, ақлан иш тутмаслигимиз бизни ўй-хаёлларимиздан чалғитади. Ақлли одамлар бошқаларнинг хатоларидан хулоса чиқаришни тавсия этишади. Истақларимизнинг мустаҳкамлиги ва қатъийлигида сирли куч бор. Бу кучни пул кўпайишининг бешта қонуни ёрдамида йўналтир. Ўшанда қадим Бобил васият қилиб қолдирган бойликдан ўз улушингни оласан, — шу сўзларни айтиб жаноб Миклош ўзи учун қадрли китобни ёпди.

Х ҚИСМ.

БОЙЛИК ҚУЛИГА АЙЛАНИБ ҚОЛМА

Жаноб Миклош кечки овқат учун ташаккур билдирди ва чорак соатдан сўнг унга қулоқ тутишимни илтимос қилди. Стол устини йиғиштириб бўлгач навбатдаги сабоқни олишга тайёр эдим. Жаноб Миклош дам олиш учун мўлжалланган оромкурсида ўтирарди. Рўпарасидаги худди шундай курсини кўрсатиб ўтир ишорасини қилди. Кейин шарбат қуйиб берди.

– Зийраклик жуда муҳим, – сўз бошлади жаноб Миклош. – Зийраклигинг алданиб қолмаслигинга, асосийси, пул онгингни эгаллаб, уни ўзига бўйсундириб олмаслиги ва барча нарсани тўсиб қўймаслигига қаратилиши лозим. Жон Рокфеллер дунёдаги энг бой одам эди. Аммо битмас-туганмас бойлик оғирлик қилиб, уни эзиб ташлади. Эллик ёшида у етмиш яшар қарияга ўхшар, ҳар бир куни ҳисобли экани яққол кўриниб турарди. У мудом бойлигини йўқотиб қўйиш хавфида яшар, яқинлари томонидан алданишдан қўрқарди. Пул Рокфеллернинг ўзидан юқори поғонага қўйилиб, у эгаси билан билганини қиларди. Яъни бояқиш ўз пулининг қули эди. Пул унга ҳеч қандай қувонч келтирмасди. Ўзинг ўйлаб кўр: хурсандчилик келтирмас экан, пулнинг нима кераги бор? Рокфеллер маънан ниҳоятда қашшоқ эди. Хизматчилари унинг ўзидан бойроқ эдилар – улар яхши овқатланиб,

дўстлари билан кечадиган мулоқотлардан роҳатланардилар.

– Аввалига бойликка қизиқтирдингиз, энди эса у билан кўрқитяпсиз, – дедим мен. – Қувонч келтирмайдиган пул мен учун янгилик.

– Менинг бунга сира дахлим йўқ, – жавоб берди жаноб Миклош. – Бойлик ортидан югурувчилар илинадиган тузоққа тушиб қолмаслик кераклигини билишингни хоҳлаяпман, холос. Камбағал одам қашшоқликдан чиқиб кетиш учун кўп ишлайди. Дейлик, унинг пули юзага келди. Шу заҳотиёқ бу одамда каттазанглик уйғонади – у пулининг кўпроқ, кўпроқ ва янада кўпроқ бўлишини истади. Қандайдир дақиқада пулини йўқотишдан кўрқув юзага келади. Натижада тинчидан айрилади. Қаёққа кетаётганини тушунмай қолади, мавҳумликка дуч келади. Одамларнинг хатоси шундаки, тўхтаб, яхшилаб ўйлаб кўришга, мавжуд ҳолатни тўғри баҳолашга вақтлари йўқ. Ҳеч қандай шартлар қўймасдан, бизга барчасини бериб табиат ҳеч нарса йўқотмайди. Одам эса кўпроқ ишлаб топиш ҳаракатида тинчидан айрилади. Бу унинг пастга қараб тез сирпаниши, йиқилишининг дебочасидир.

– Тошкентдаги бой қўшнилари мизни биламан, – дедим мен. – Аксарияти нимадандир қаттиқ сиқилади. Кўрқув туфайли уларга турли нохушликлар – ошқозон яллиғланиши, инфаркт каби касалликлар ёпишади.

– Муаммолар қийнаётган инсонлар, одатда, уларни қисқа вақт ичида тўғри ҳал эта олишмайди. Уни фақатгина ўзинг шундай ҳисоблаганингдагина муаммо деб айтиш мумкин. Енгил ҳал қилинадиган оддий ҳаётий тўсиқни муаммога айлантиришнинг кераги йўқ.

Жаноб Миклошга савол назари билан боқдим.

– Ўзинг бирор воқеани жиддий ва ҳақиқатан аҳамиятли деб ҳисобламасанг, у кўзингга на жиддий, на аҳамиятли кўринади, – деди у. – Муаммолар биз ўзимиз уларни ҳал қилиб бўлмайдиган тарзда қабул қилганимиз туфайлигина шундай туюлади. Улар онгимизга таъсир қил-

маслиги, уни эзиб қўймаслиги керак. Онг қанча кучли бўлса, биз тўқнашадиган муаммолар шунча аҳамиятсиздир. Ҳар бир синов, ҳар бир муаммо ва ҳар бир хатони енгиб ўтиш ёруғлик ва гўзалликка олиб келади. Сизмаганмисан?

– Унда бойлик билан қандай иш тутиш керак? Қай тарзда эғалик қилиш, уни қандай бошқариш лозим?

– Яна такрорлайман: пулни тақсимлашга ўрган. Даромадининг камида ўн фоизини ота-онанг, қариндошларинг, бемор одамлар, хайрия жамғармалари, масжид ёки ибодатхоналарга улаш. Пул – гўнг мисоли! Гўнгни далага сепсанг, у сени катта ҳосил билан хурсанд қилади. Бир ерга йиғиб қўйганинда эса қўланса ҳиддан бўлак ҳеч нарса олмайсан. Дунё Худонинг амри билан яратилган. Қанча муваффақиятли бўлсак, ютуққа эришмаганлар билан шунча кўп бўлишишимиз мумкин. Ҳар бир инсон фаровонлигининг ошиши бутун жамият фаровонлигининг ошишига олиб келади.

– Бериш – бизнинг ҳам қадимий удумимиз. Мусулмонларда даромаднинг ва доимий келиб турадиган даромаднинг қирқдан бир қисмини 2,5 фоизини закот тариқасида бериш фарз қилинган.

– Хайрия мақсадида доимий равишда пул ажратиб, ўзимизга ҳам доимий равишда барака келтирадиган само кучларини ҳаракатга келтирамиз. Берганиндан юз баробар кўпини топасан. Бошқаларга ўз истакларига етишларида ёрдамлашсанг, ҳаётда хоҳлаганинга етасан. Жавлонбек, уйимда яшаган вақт оралиғида кўп нарсани ўрганганига ишончим комил. Фойдам теккан бўлса, хурсандман. Бир йилдан кейин қарзингни қайтаришга келганинда машғулотларим сенга фойда келтирган-келтирмагани, маслаҳатларимни ўз ўрнида ишлата олган-олмаганинг ҳақида биргаликда ўйлашиб кўрамиз.

Ана шу сўзлар билан Жаноб Миклош суҳбатга яқун ясади. Кейин хайрли тун тилаб ётоғига кириб кетди. Бир оздан сўнг қайтиб чиқди ва эрталаб мени Сиднейга эл-

тиб қўядиган машина келиши ҳақида огоҳлантирди. У пулимни йўқотмасдан олиб кетишимни истарди. Мен ҳозирданоқ жаноб Миклошдан олган пулларни қайси ишларга сармоялаш ҳақида ўйлардим. Хато қилиб қўймаслик учун барча имкониятларни яхшилаб ўйлаб чиқишим керак эди. Ахир, бир йилдан сўнг қарзни қайтаришим лозим.

Узоқ вақт ухломмадим, хаёлимда турли фикрлар ғужгон ўйнар, уларнинг бари эзгу эди. Бу ерга келишдан аввалги ва ҳозирги ҳолатимни таққосладим. Ўшанда анча танг аҳволда эдим. Ҳозир эса тинч-сокинман.

Ухлаб қолганимни сезмай ҳам қолибман...

Эрта саҳарда соат қўнғироғи уйғотганида кучга тўлгандим. Тезда ювиниб, нонушта қилдим.

Жаноб Миклош айтганидек, тонгги соат олтида дарвоза ёнида мени машина кутиб турарди. Жаноб Миклошга, унинг уйига шунчалик ўрганиб қолгандимки, айна дамда бу ерда қолишга ҳам тайёр эдим. Жаноб Миклош ҳам хайрлашув осон бўлмаслигини тушуниб мен билан кеча кечқурун хайрлашишни лозим топганди.

Сиднейгача узоқ – бир неча соат вақтни олди. Юзга иссиқ шамол уриларди. Чор атрофни томоша қилишдан кўзларим тиниб, ухлаб қолдим...

Кўзимни очганимда Тинч океани қирғоғини кўрдим. Сиднейга яқинлашиб қолибмиз. Қуёш нурлари кўм-кўк сув узра жимирлар, бепоён уммон тўлқинлари энгил жилоланарди.

Кўп ўтмай мен яшайдиган уй ёнига келдик. Ҳайдовчига ташаккур билдириб, ортга қайтишига рухсат бердим. Кейин уст-бошимни алмаштирдим ва мактаб томон йўл олдим. Тўппа-тўғри директорнинг ҳузурига кирдим. У мени очиқ чеҳра билан кутиб олди.

– Хўш, Жавлонбек, яхши келдингми?

– Ҳаммаси учун ташаккур. Жаноб Миклошдан шунчалик кўп фойдали маълумот олдимки, мутлақо бошқа одамга айланиб қайтдим. У бир йилга ўн минг доллар қарз

берди. Қарзни қайтариш ва ўзимга ҳам бирор нарса ишлаб қолиш учун яхшилаб ўйлашим керак.

– Хўш, нима билан шуғулланмоқчисан?

– Бировлар учун ишлашни истамайман. Мен пиццахонада, ошхонада, гўшт дўконида ишлаб кўрдим. Ҳаммаерда имкон қадар кўп ишлатиб, соатига тўрт доллардан тўлашади. Бундай ишда ҳеч қандай кафолат йўқ: хоҳлаган пайтда тўрт томонинг қибла! Қолаверса, расмий рухсатномасиз хўжайин мени уч ойдан ошиқ вақт ушлаб туролмайди, кейин яна ишни ўзгартиришга тўғри келади. Шарт-шароит ва одамларга энди ўрганганингда кетишга мажбур бўласан. Бундай иш келажакда ҳам ҳеч қандай истиқбол бермайди. Ўз фирмангни очиш учун эса пул ва вақт керак. Ҳозир пулим бор, вақтни эса ўқиш ҳисобидан қирқишга тўғри келади. Пулни қимматбаҳо қоғоз, акция ва облигацияларга тикиш учун бошланғич капитал керак, у менда бор. Лекин бу бизнес ҳозирча менга тўғри келмайди, кўчмас молим ҳам, катта миқдордаги пулим ҳам йўқ. Пулларни нотўғри ишлатиб йўқотиб қўйиш таҳликаси катта.

– Унда қанақа бизнес ҳақида орзу қиласан? – сўради директор.

– Бошланғич сармойаси энг кам бизнесни. У менинг шахсий бизнесим бўлиши зарур. Ўзим учун қулай ҳар қандай вақтда унга ўтиб кета олайин. Ўқишимга халақит бермасин. Уни ривожлантириб, пицца ва ошхонадаги соатбай ишимни ташлайман. Фақат ўзим учун ишлайман, акс ҳолда, ҳеч қачон кўп пул ишлаб тополмайман.

– Менга қара, йигит, кекса дўстим ҳақиқатан ҳам сенга кўп ўгит берибди. Интил, ҳаммаси бўлади! Орзу қилган бизнесингни топшинг билан мени хабардор қил. Энди эса синфга кир, машғулотларга қатнаш.

Мен ўқишни давом эттирдим. Икки ой мобайнида ўзим учун бизнес қидирдим. Бирортаси менга тўғри келмасди. Гўшт дўконида соатига олти долларга ишлардим. Ўқишдан чиқиб ишга борар, кейин эса кунлик ойлигимни

олиб уйга қайтардим. Кунига ўттиз доллар! Бир ойда 22 кун ишлаб 660 доллар топардим. Бундай даромад билан мен на миллионер, на бой одамга айланаман. Аниқ мақсад сари интиламан. Жаноб Миклош ўргатган барча машқларни қатъийлик билан бажарардим. Ўз истагимга эришишга ва унинг яқин орада амалга ошишига ишончим комил эди.

XI ҚИСМ.

ХУСУСИЙ БИЗНЕСНИ ЭГАЛЛА ВА ПИРАМИДАЛАРДАН ЭХТИЁТ БЎЛ!

Якшанба куни студияда ишлайдиган дўстимнинг ёнига бориб мусиқа тинглашга қарор қилдим. Стол устида кассета ва дисклар бетартиб ётарди. Бир қути яроқсиз кассеталар йиғилиб қолган. Дўстим бошқа шаҳарга кўчиб кетаётгани сабабли ўша қутини менга берди ва ичида кўп қизиқарли нарсалар борлигини айтди. Очиққўллигининг сабаби оддий: бу қути машинасига сиғмасди.

Уйда кассеталарни қўйиб, бир нечтасини тингладим. Кўпларининг ҳатто номи ҳам йўқ эди. Ўзимга ёққан кассеталарни четга олиб қўйдим. Қути тубида ҳеч нима ёзилмаган оқ кассета ётарди. Тингламоқчи бўлдим. Куй эмас, бир одамнинг овози ёзилган экан. У катта пул ишлаб топгани, ҳар бир одам ўрганиши мумкин бўлган оддий бизнес ҳақида гапирарди. Асосийси, ишни бошлаш учун унча катта пул талаб қилинмасди.

Кассетани тўхтатдим ва қайтадан қўйдим. Менда қизиқиш уйғотди. Тинглаган сари фикрим равшанлашарди: бу мен қидирган нарса, мен шу омадли инсон кетидан бораман ва унинг муваффақиятларини такрорлайман. «Мен қилган бўлсам, сен ҳам эплайсан! Албатта, амалга ошира оласан!» Кассетадаги овоз қайта-қайта шу гапни такрорларди. Эплашимни, қўлимдан келишини миямга

уриб киритарди. Ажабо, қанақа бизнес экан? Бойвачча тилга олган фирмани қандай топсам бўлади? Бу саволларга жавоб йўқ эди. Саволларимга жавобни қаердан олсам экан деб ўйлай бошладим.

Орадан бир неча кун ўтди. Кассета ва унда тилга олинган фирма ёдимдан кўтарилганди. Мен мактабга қатнар ва кундалик мажбуриятларни бажаришда давом этардим. Ана шундай кунларнинг бирида кўлимга бир журнал тушиб қолди. Не кўз билан кўрайки, унинг асосчиси кассетада тилга олинган компания эди. Фирма ўзининг журналида компаниянинг илғор ва ютуққа эришган аъзолари, муваффақият билан бораётган бир неча бизнеси ҳақида гапирарди. Телефон рақамлари ҳам бор экан. Дарҳол кўнғироқ қилдим. Ўзимни таништирганимдан сўнг махсус семинарга таклиф этишди.

«Ҳа, қидирган топади», – мамнун бўлдим мен.

Айтилган куни белгиланган манзил бўйича семинарга бордим. Бу иншоот Сидней марказидаги осмонўпар иморатнинг юқори қаватида жойлашганди. Залга кирганимда жойлар банд эди. Олд қаторлардан бирида ўтирган аёлнинг ёнида бўш ўриндиқ борлигини кўрдим. Ёнига бориб ўтиришга рухсат сўрадим. Бу турмуш ўртоғининг жойи экан, келиб қолиши мумкин эди. Ўша куни бу ўриндиқ менга насиб этди – эри келмади.

Семинар бошлангунча аёл билан танишиб олдик. Ўзи ҳақида гапириб берди. Эри ҳисобчи бўлиб ишлар, ишдан кейин шуғулланадиган бизнеси ҳам бор экан. Аёли унга ёрдам бераркан. Мазкур бизнес номи «Молиявий саводхонлик» бўлиб, уни мен излаган компания олиб бораркан. Компания инсон юксалиши бўйича халқаро тренинг маркази ҳисобланиши ҳақида ҳам билиб олдим. Асосий масала инсон ўзини ўрганиши, таълим олиши, ички қувватини ишга солишига қаратилади. Яъни инсон фаровонлигини таъминловчи ана шу қирраларни ривожлантиришга аҳамият берилади. Бу масканда бутун дунёдаги мураббий – миллионерлар мисолида молиявий савод-

хонлик ўргатилади. Уларнинг назорати остида қимматли қоғозлар бозорида, кўчмас мулк, акцияларга пулини тикишда одам ўзини синаб кўрса бўлади. Мазкур компания энг муваффақиятли инсонларнинг билим ва тажрибаларини умумлаштиради, таҳлил қилади, кўпчиликка миллионларни топиш сирлари сари йўл очиб беради.

Дид билан кийинган ўрта ёшли одам кириб келгач семинар бошланди. Мен ёнимдаги аёлнинг сўзларини таҳлил қилардим. Атрофимда нималар бўлаётганини тушунмасдим. Бу ердаги одамларнинг кайфияти байрамона эканини, улар бир-бирларини кўрганидан хурсандлиги, табассум билан гаплашишлари кўзим тушарди, холос. Кимлардир саҳнага чиқар, кўзларида ёш билан ўзлари ҳақида гапиришарди. Уларга гуллар тақдим этиб, номлари ёзилган чиройли пуфакларни учуришарди. Охири ёнимдаги аёлдан бу ерда нималар бўлаётганини тушунириб беришини сўрадим.

– Буни тушуниш учун саҳнадаги мана шу одамларга айланишинг керак, – жавоб берди у. – Яхшиси, бизникига кел! Турмуш ўртоғим фирмамиз ҳақида сўзлаб беради. Ўшанда ҳаммасини тушунасан.

Семинар тугади. Мен қандайдир янгилик бўлишини ўйлаб ҳаяжон оғушида эдим. Тезроқ янги иш билан танишгим келарди.

Кеч тушгач айтилган манзил бўйича бордим. Эшик кўнғироғини босгандим, 35 ёшлардаги истарали киши эшикни очди. Салом бериб, ўзимни таништирдим.

– Ташрифингиздан хурсандман, – деди мезбон табассум билан. Сабрсизлик мени қанчалик қийнаётганини, бу хонадонга юриб эмас, қанот чиқариб учиб келганимни у билмасди! – Менинг исмим Ален. Марҳамат, киринг.

У мени меҳмонхонага бошлади. Стол атрофидан жой олдик. Шундан сўнг Ален олдидаги қоғозга қандайдир айланалар, улар ичига турли рақамларни ёза бошлади. У ҳеч қаердан кўчирмасди – тире, рақамларнинг бари калласида эди.

– Мана шундай қилсангиз, фалон пул ишлайсиз. Бундай қилиб эса янада кўпроқ даромад оласиз, – дерди гоҳ у, гоҳ бу рақамни кўрсатиб.

Анча гаплашдик. Баҳонада Ален билан яқин бўлиб олдик.

– Жавлонбек, хоҳлаганингча пулинг ва ҳар томонлама таъминланганингда, уйинг қанақа кўриниш касб этарди? – деб сўради у.

– Денгиз бўйида виллам бўларди, – жавоб бердим бир сония ҳам иккиланмай. Дарҳақиқат, энг юксак орзуларим орқали ўзимни деразасидан бепоён денгиз кўриниб турадиган муҳташам вилла соҳиби сифатида тасаввур қилардим.

– Қанақа машинада юришни истардинг?

– Қора рангли «Жип»да.

– Қаерга боришни, нималарни кўришни хоҳлардинг?

– Гавайи ороллари кўришга орзумандман.

– Жавлонбек, бизнинг бизнесимизда иш бошла. Ана шунда орзуларингнинг бари амалга ошади.

– Бунга қандай ишонай?

– Семинарда кўрганларингни, у ерда олқиш олган инсонларни эсла! Сенингча, пули кўп шунча одам қаердан келиб қолган?

Бу мен учун энг қулай имконият эканини ҳис этиб турардим. Ўз ютуқларининг сирини очганида жаноб Миклош шу ҳақда гапирмаганмикин?

– Яхши, – рози бўлдим мен, – нима қилишим керак?

Ален қандайдир қоғозлар чиқариб, уларни тўлдирди ва имзо чекишим учун менга узатди.

– Ўз бизнесингни профессионал тарзда, тез келадиган даромад ҳисобига куришни истармидинг?

– Албатта!

– Сен кабилар учун ўқув тизимимиз, лидерлар етиштирувчи марказимиз бор. Қолаверса, турли китоб, кассеталар мавжуд, семинарлар ўтказилади. Улар керакли билимларни олишингга ёрдамлашади.

– Маъкул. Яна бирорта муваффақиятли компанияни тавсия этолмайсизми? Семинарда ҳар бири ўзининг пул айланмасига эга еттита бизнес ҳақида гапирилганди.

– Марҳамат, манави иккита компания ҳам бор. Ана шу компанияларда ўқиш ва ишлашни бошла. Бирида сотувни ўргатишади. Иккинчисида эса топган пулларингни даромад олиш кафолатини берувчи лойиҳаларга тўғри йўналтириш малакасига эришасан. Миллионерлардан таълим олиб, улар каби фикр юритишни ўзлаштирасан.

Ален ўз даврий нашрлари – газета, журналлар, қолаверса, китоб ва семинарлари ҳақида ҳам сўзлаб берди. Мен учун фойдали бўлиши мумкин семинарларда қатнашишни тавсия қилди.

– Бу ишончли корхона, – деди у. – Яқинда у ярим асрга тўлади. Йиллик пул айланмаси миллиардлаб долларга тенг. Хусусий мулкка эга, қарзлардан холи. Олти юздан ошиқ олий сифатли маҳсулоти бор. Ҳар бир маҳсулот сифат сертификатига эга. Бу маҳсулотларни истеъмолчиларга тавсия қилишдан олдин уларни ўзинг синаб кўришинг лозим.

– Улар қандай маҳсулот экан? – қизиқдим мен.

– Бир неча йиллар аввал космонавтлар учун мўлжалланган энг яхши универсал маҳсулотга тендер эълон қилинганди. Компания ўша тендерда ғолиб чиқди. У ҳар қандай буюмни тозалай оладиган суюқ органик восита ишлаб чиқара бошлади. Ушбу воситани пол, девор, мебель, умуман, ҳар қандай буюм ва идишларни ювишда қўлласа бўлади. Қолаверса, маиший хизмат, қишлоқ хўжалигида ва тиббиётда ишлатилади. Уни қўллашнинг жами эллиқдан зиёд йўналиши бор, ҳозирги пайтда ҳам дунёдаги энг самарали маҳсулотлардан бири ҳисобланади. Ювиш ва тозалаш воситаларидан ташқари, компания косметика, терини парваришлаш воситалари ва витаминлар ҳам ишлаб чиқаради.

– Компания узоқ йиллардан буён сиз таърифлаган си-

фатли маҳсулотларни йирик кўламда ишлаб чиқараётган бўлса, нима учун кўпчилик бу ҳақда билмайди?

– Чунки фирма ўз маҳсулоти рекламасига деярли пул сарфламайди. Унинг маҳсулоти фирма ходимлари ва истеъмолчиларнинг юзма-юз мулоқоти пайтидагина реклама қилинади ва тарқатилади. Бу маҳсулотни ўзгаларга тавсия этишдан уялмайсан. Бошқа фирмалар томонидан ишлаб чиқариладиган шунга ўхшаш маҳсулотлардан афзал. Бизнинг маҳсулотларни кўтариб уйма-уй юришнинг ҳожати йўқ, фақат афзалликлари ҳақида харидорларга айтиб берилса, кифоя. Қўллай бошлаганларидан сўнг одамларнинг ўзлари дўст ва танишларига тавсия қиладилар. Ахир, шундоқ ҳам бир-бирларига яхши дўкон, ресторан, шоу, шифокор ёки сартарошни мақтаб тавсия қиладилар-ку! Бу компания маҳсулоти билан ҳам шундай.

– Ўз ишимни қаерда ва қачон бошласам бўлади? Менда саволлар туғилса, ким жавоб беради? Ким менга мураббий бўлади?

– Бу бизнес шуниси билан ўзига хоски, унинг сотувчиларига компания ҳомийлик қилади. Ҳомийлик деганда, уларни ўқитиш ва мазкур бизнесга жалб этиш тушунилади. Ҳомий – сени шу бизнесга таклиф этган одам, у сен учун жавобгарликни ўзига олади, маҳсулотга йўл очиб беради. Қолаверса, оғир вазиятларда сени қўллайди. Ҳозир сенинг муваффақиятли иш олиб боришинг учун жавобгарликни мен ўз зиммамга оляпман. Ўз бизнесингни қуришингга ёрдамлашаман ва билганларимнинг барчасини ўргатаман. Тез кунда ёрдамчилар орттирасан. Бир неча ой ўтиб эса мустақил ва илғор тадбиркорга айланасан.

– Демак, биров учун эмас, ўзим учун ишлайман. Уйга, Тошкентга кетганимдан кейин бизнесим нима бўлади?

– Бу бизнесни тўрт авлодингга васият қилишинг мумкин. Ҳеч кимнинг уни сендан олиб қўйишга ҳаққи йўқ. Бошқа мамлакатга кетиб, ўша ерда ишлаганингда ҳам бизнес-

сингга янги одамларни жалб этасан, худди мен каби уларга ҳомийлик қиласан. Австралияда ўрганганингдан ҳеч нарса йўқотмайсан. Чунки бизнесимиз халқаро бизнесга айланганига анча бўлган. Бу иш орқали кўп пул ишлаб топишинг мумкин. Даромадинг ўзинг қўл урган сотув ҳажмидан кўра тарқатувчилар тармоғини яратишингга кўпроқ боғлиқ.

– Ишқилиб, ҳаммаси қонунийми? Бу пирамида эмасми?

– Йўқ. Бу компания ишончли, ўз бизнесини қонуний тарзда олиб боради. Унинг ривожланиш дастури адолатли ва аниқ тизимга йўналган. Хизматчиларга тўловлар савдо фаолияти ҳисобидан, фоизлари эса сотилган маҳсулот ҳажмидан тўланади. Кўпроқ ишлаганлар кўпроқ олади. Сенга фирибгарлик асосида қурилган пирамидалар ҳақида уқтириб қўйишим ҳам керак, албатта. Пирамида компаниялари бошланғич катта бадалга ёки йирик пулга маҳсулот сотиб олиш мажбуриятига асосланган. Жиддий компанияларда эса иш бошлаш бадаллари унча катта эмас ёки умуман йўқ. Ниқобланган пирамидалар маҳсулотни ўзига ва истеъмолчига керак бўлгани учунмас, мўмай фойда олишни кўзлаб, мазкур ўйинда қатнашаётган янги иштирокчиларга мол сотиш эвазига катта пул қилади. Пирамидаларда пулларнинг деярли ҳаммаси янги иштирокчилар, уларни жалб этиш ҳисобидан қилинади, шунинг учун кириш тўлови анча катта. Пирамида компанияларининг ўқув тизими йўқ. У ердаги кайфият ҳам сотувгамас, янги сотувчиларни жалб этишга қаратилган. У ерда турли рост ва ёлғон-яшиқ орқали сотувчи қўлига маҳсулот солинган сумка берилади – бориб пулла ва янги сотувчиларни жалб қил. Пирамида асосида қурилмаган қонуний компаниялар эса мажбурий ёки олдиндан амалга ошириладиган сотувларни талаб этмайди. Ўйиндан чиқиш истагинг бўлса, сотилмаган маҳсулотни қайтариб олади.

– Пирамида компаниялари ва қонуний бизнес орасидаги тафовутни батафсил тушунтириб бердингиз, – де-

дим мен. Энди мен пирамидалар, уларнинг мустаҳкам исканжалари ҳақида билар, шу боис бундай ноқонуний компаниялар қармоғига тушиб қолишдан чўчирдим.

– Даромадинг бизнинг компанияга келтирган фойда билан тенгма-тенг бўлади. Бу компания қонуни: қанча кўп интилсанг, даромадинг ҳам шунча юқори бўлади. Компания ва унинг истеъмолчилари манфаати йўлида олий сифатли маҳсулот тарқатасан. Кейинчалик ҳам бу иш билан шуғулланиш ёки шуғулланмасликни, фаолиятнинг бошқа турига ўтиш-ўтмасликни ўзинг ҳал қиласан. Дарвоқе, бу компания дунёнинг барча йирик давлатларида, қолаверса, Россиянинг бешта шаҳрида ўз супермаркетларига эга, – Ален тўлқинланиб гапирарди ва бу кайфият мени ҳам қамраб олди. – Сени фақат ютуқлар кутади. Пирамида компанияларида эса ютган кам, ютқазган кўп, чунки уларни товламачи ва енгил фойдани яхши кўради-ганлар куради.

– Ишни шу бугуннинг ўзидаёқ бошласам бўладими? – сўрадим ундан. – Дарвоқе, жаноб Ален, сизга мураббийлик қилганингиз учун олдиндан ташаккур билдираман. Мен қарзга пул олганман, лекин ҳали ҳеч нима ишлаб топганим йўқ, уни қайтариш муддати эса яқинлашмоқда. Ўша вақтгача ўзимга керакли пулни ишлаб топа оламанми? – шундай деб ўзимга керакли пул миқдорини айтдим.

– Ҳаммаси ўзингга боғлиқ, Жавлонбек. Бу бизнесда тез суръатда ва катта муваффақиятга эришишинг мумкин. Истиқболли бизнес, унда барчаси адолатли ва олий даражада қўйилган. У ҳақида бошқаларга қанча кўп гапирсанг, шунча кўп одам сенга ёрдамга келади, сафингни тўлдиради. Улар нафақат ювадиган воситалар ёки витамин, косметика ва тиш пастасидан фойдаланадилар, балки бу маҳсулотларнинг сифати ҳақида бошқаларга сўзлаб ҳам берадилар. Харидорлар сони ошиб бораверади. Бунинг учун эса компания сени рағбатлантиради. Иш ҳақинг 200 доллар ҳам, 10 000 доллар ҳам бўлиши мумкин – ҳаммаси натижага боғлиқ. Мен ўзим ҳар ойда 6000 доллар

ишлаб топаман, лекин бу миқдор чегараланмаган. Аммо ҳозирданоқ компания кўкларга кўтараётган, рағбатлантираётган ва бошқа эътироф, мақтовларга сазовор бўлганлар сафидаман. Компания ҳисобидан икки марта хорижда дам олдим, Гавайи оролларида бўлдим. Сен ҳам Гавайи ҳақидаги орзунг ҳақида гапирдинг. Бошқа компаниялар ўз хизматчилари ҳақида бунчалик ғамхўрлик қилмайди. Шахсан мен бошқа ишни орзу ҳам қилмайман ва компаниямизни сира алмашмайман.

Шу куннинг ўзидаёқ Аландан рўйхат ҳужжатлари, кассеталар, қолаверса, семинарга таклифнома олдим ва маҳсулот буюрдим. Кеч кирганда бу уйни тарк этдим.

Кейинроқ жаноб Миклошга қўнғироқ қилдим ва унга ўз режаларим ҳақида сўзлаб бердим. Кутганимдек бўлди – мақтов сўзларини эшитдим. Жаноб Миклошдан олган пулга имкониятларимни кенгайтирадиган юк машинасини ижарага олдим. У эртасигаёқ кўчма дўконга айланди.

Бир ой ўтмай бензин харажатлари ва ижара ҳақи тўловидан ташқари 1500 доллар ишлаб топдим. Гўшт дўконидан гўшт чопиш ва ошхонада идиш ювиш ишидан оладиган даромадим ҳозирги ишимдан уч баравар кам эди. Истеъморчилар кўпайгани сари тажрибам ҳам ошиб борди.

Бу ишларнинг барини ўқишдан кейин, куннинг иккинчи ярмида амалга оширдим. Иш бутун оқшом ва туннинг биринчи соатларини ҳам ўз ичига оларди. Шуниси қизиқки, уй вазифаларини бажаришга вақтим деярли қолмасда, аввалгидан яхши ўқирдим. Дарсларни яхшигина эслаб қолар, чунки энди вақтим олтинга тенглигини тушунардим. Машғулотларни сира қолдирмасдим.

Кейинги ой менга 4000 доллар даромад келтирди. Энди менинг ёш ёрдамчим бор эди, аввалгидан тезроқ интилардим.

Учинчи ойда 5000 доллар ишлаб топдим. Ўзимнинг муваффақиятларим ва муаммоларим ҳақида Ален ва жаноб Миклошга ҳисоб бериб турдим. Улар кўпинча бир хил тавсиялар беришар ва бу мени хурсанд қиларди.

Энди даромадимни оширадиган бошқа йўллари излаб бир эмас, унга юк машинадан фойдаланишни режалаштирдим, бунга халақат берувчи тўсиқларни ҳам кўрдим, албатта: уйимизга қайтиш вақти яқинлашиб қолганди.

Кейинги семинарда мени саҳнага таклиф қилишди ва худди эстрада юлдузини тақдирлагандек олқишлашди. Ўзимни ҳис-ҳаяжонлар чўққисида ҳис этдим. Микрофон орқали бир гапни айтдим: «Буни сиз ҳам қила оласиз!» Оқ кассетадан эшитган сўзлар эди. Энди бу кассета туморимга айланганди.

Семинар ўтаётган хонада нафақат нотаниш одамлар, балки бизнес бўйича менинг дўстларим ҳам ўтиришарди – Тимур ва бошқалар. Уларни шундай ажойиб фирмага олиб келганимдан ғурурланардим.

– Буни сиз ҳам қила оласиз! Бизнинг фирма дунёдаги барча-барчага – оқлар, сариқлар, қоралар, бой ва камбағаллар, соғлом ва беморлар учун ишлайди. Ҳеч нарсани ўзгартиришнинг ҳожати йўқ, фақат ишлаш, ишлаш ва ишлаш керак, – дедим уларга.

Тўртинчи ойда саккиз минг доллар ишлаб топдим. Ален шундай деди:

– Менга қара, Жавлонбек! Биз австралияликлар кичик миллатмиз, лекин катта бизнесда ўзимизни бардам ҳис этамиз. Сен ҳам ўзингда ишонч ҳосил қилганингдан хурсандман. Осон бошладинг, бундан хурсандман. Бизнесинг ўсишда давом этади. Бу сенинг қўлингдан келади. Сенга муваффақият тилайман, Жавлонбек!

ХІІ ҚИСМ.

ЭНДИ ҰЗИНГ ВА ВАТАНИНГ УЧУН ИШЛАШИНГ КЕРАК

Ярим йилдан сўнг мен мазкур компаниянинг сезиларли ютуқларга эришган хизматчилари суратларини чоп этувчи журнал саҳифаларига тушдим. Бахтиёр эдим. Бир йилга бормай – саккиз ойдан сўнг мураббийим жаноб Миклошга қарзимни қайтардим ва чин дилдан ташаккуримни билдирдим. Унга Хива гиламини совға қилдим – ота-онамга пул жўнатган ва бу гиламни Тошкентдан юборишганди.

Гиламни ёйганимда унинг бежирим рангларидан ҳайратга тушган қариянинг оғзи очилиб қолди. Нақшларнинг ўзи топишмоқ эди ўзиям! Жаноб Миклош гиламга узоқ тикилиб қолди. Бу совғам уни нафақат хурсанд қилган, балки тўлқинлантириб ҳам юборганди. Кекса миллионернинг қизил ва қора мебеллар билан жиҳозланган чиройли уйи бор, лекин бизнинг Хива гиламига ўхшаш ҳеч вақоси йўқ эди. Бу мени хушнуд этарди. Совғам унга ёққанидан бағоят шод эдим.

Ўша куни ош дамладим. Ширин суҳбат устида овқатландик. Хайрлашиш чоғида нафақат мен уни, балки Жаноб Миклош ҳам мени бир умр ёдидан чиқармаслигига амин бўлдим.

Журналдаги суратимни қирқиб хатим ёнига соларканман, Тошкентга, ота-онамга юбордим. Мени қўллаб-қувватлаганлари ва меҳрибонликлари учун чин юракдан та-

шақкур айтдим. Улар муваффақиятимга ишонишган ва натижа ўзини куттирмаганди.

Юртимизга қайтадиган кунимиз ҳам келди. Тимур иккимизни янги дўстларимиз билан бирга бизнес бўйича ҳам-корларимиз ҳам кузатишарди. Бегона юртда бир йилдан зиёд вақт яшадим. Энди бу мамлакат менга ёт эмасди, ахир, у мени ўз қадрдонидек қабул қилди ва меҳрини берди.

Юрагим ғашланаётганини сездим, ахир, бу юртда не-не яхши кунларимни ўтказдим. Лекин она юртим соғинчи мени янада ҳаяжонга солар, бу ҳисга қулоқ солмасликнинг иложи йўқ эди. Қадрдон шаҳрим овозига ота-онам ва бошқа қадрдонларимнинг овози жўр бўларди. Севимли шаҳрим кўчалари ва майдонлари, боғ-роғлари, чаманзори, бутун борлиғи билан мени ўзига чорларди. Энди мен унга ўзгача инсон сифатида кераклигимни билардим. Ўзингнинг кераклигингни ҳис қилиш кўнгилга роҳат бахш этади. Бу дунёдаги энг оромбахш ҳис бўлса керак.

Рўйхатдан ўтишимизга чорак соат қолганда Ален мени четга тортди. Кейин курраи заминнинг бошқа томонида, олис Калифорнияда бўлиб ўтган воқеани сўзлаб берди.

– Калифорнияда, Тинч океани қирғоғида сақоқушлар яшар, маҳаллий аҳоли уларни севиб парваришларкан. Қисқа фурсат ичида сақоқушлар кўпайиб, қирғоқнинг анчагина қисмини эгаллаб олибди. Бунчалик тез кўпайишининг сабаблари бор экан. Сақоқушлар яқинидан балиқчиларнинг кема йўллари ўтар, уларда тозаланган балиқ қолдиқлари сувга ташланарди. Сақоқушлар ана шу қолдиқларни териб еб кун кўрарди. Уларга бошқа емишнинг кераги йўқ эди. Натижада сақоқушлар аста-секин балиқ тутиш кўникмасини йўқотибди. Тайёр хўракни териб олиш учун анча кам куч-қувват сарф бўларди-да! Балиқларнинг ичак-чавоғини сувга ташлашни ман этувчи қонуннинг ишлаб чиқилгани кутилмаган ҳодиса бўлди. Улар ўзларига емиш топиш қобилиятини йўқотганди, буни қайтадан ўргана олишмади. Оқибатда сақоқушлар камая бошлади. Қонунни ишлаб чиққан табиатсеварларнинг ўзлари яна

хавотирланиб бонг ура бошлашди. Сақоқушларнинг бунчалик тез қирилиб кетиш сабабини тушунтиролмадилар. Таклиф қилган воситалар ҳам ёрдам бермади. Фожа сабабини тушунишлари билан Флоридадан балиқ овлаш қобилиятини йўқотмаган, мустақил равишда ўзига емак топа оладиган бир неча юз сақоқушни келтиришди. Ҳамма умид ана шу сақоқушларнинг авлодидан эди. Лекин табиат улардан кўра ақллироқ ва узоқни кўрадиган бўлиб чиқди. Ов қобилиятини йўқотган аввалги сақоқушлар бирикки ой ичида янги келган қавмларидан ов қилишни қайтадан ўрганишди ва уларнинг ўлими анча камайди.

Мен бу ҳақда нима учун сўзладим, Жавлонбек? Бизнесинг ўзингда қолади, кўп ўтмай сенинг бой бўлишни истайдиган янги шерикларинг пайдо бўлади. Орзу-мақсадларинг бор, улар сени азобга қўйиш ва масхаралаш учун қўйилмаган. Орзуларинг Яратганнинг амри билан танлаган мақсадинг сари йўл кўрсатади. Ўйлаганларингни амалга ошириш учун барча нарсага эгасан. Йўлинг да учрайдиган одамларнинг кўпчилиги ҳам йирик кўламда орзу қилишади, лекин сен каби улкан орзуси ва мақсадларини амалга ошириш учун уларнинг билими етарлимас. Бу одамларни ўзингга шерик қилиб ол, излаганларини топишга ўргат. Шундай қилки, улар сенга ишонсинлар ва ортингдан борсинлар. Флорида ва Калифорниядаги сақоқушлар билан ўтказилган тажрибани қайтар – билганларингни тушунтир. Сен ва уларнинг қувват манбаингиз янги поғонага кўтарилиб, бошқалар ҳам сизларга тенглаша бошлайди ва улар ҳам интилади. Яна қайтараман: орзуларинг аниқ-тиниқ, уларни амалга оширсанг бўлади. Шу тариқа тез ўсасан. Янги-янги орзулар қиласан, савиянг ҳам юксалади. Бу тадрижий жараён. Сен танлаб бўлдинг. Қуруқ гапнимас, орзуни танладинг. Сокинликнимас, ҳаракатни, қуруқ гапни оқлайдиган ёлғоннимас, ҳақиқатни танладинг. Яқинларингга нисбатан бефарқликмас, меҳрибонликни танладинг. Шундай экан, барча ишларингда

яхшилиқни танла ва роҳат билан ишла, ахир, фасли баҳоринг энди кириб келмоқда!

Ален мени қаттиқ қучди. Биз учун хайрлашув оғир эди...

Мана, самолётдаман. Уйга бошқа одам бўлиб қайтяпман. Кўп нарсани ўргандим. Бунинг учун мураббийларимдан миннатдорман. Янги билимларимни тезроқ қўллаб ишлаш, ишлаш ва яна ишлашни истардим. Ўзим ва тенгқурларим азиз Ватанимиз равнақи учун катта иштиёқ билан меҳнат қилишни хоҳлардик. Бир ўзимнинг муваффақиятли бўлишим камлик қиларди. Ватанимнинг имкон қадар кўплаб фуқаролари бой бўлиши керак. Ана ўшанда юртимиз янада гўзал ва обод маконга айланади...

Самолёт мени шимоли-ғарбга – Ўзбекистонга олиб учарди. Олдимда мени мавҳумлик кутар, лекин бу учрашувга тайёр эдим. Олис мамлакатда мураббийлардан кўп нарсани ўрганиб, орзу-истакларимни аниқлаб олгач ўзимнинг мустақил ҳаёт йўлимни бошлагандим. Хоҳиш-истакларимга етишишга ишончим комил эди. Хайр, Австралия! Хайр, Сидней! Кўришгунча, дўстларим! Олис Ўзбекистондан келган оддий йигитчага берган ёрдамнингиз ва мададингиз учун ташаккур!

Салом, менинг Ўзбекистоним! Салом, азиз Тошкентим! Сенинг равнақингга ўз ҳиссамни қўшиш учун, олган билимларимни юртдошларимга, Ватанимга тўкинлик, фаровонлик келтириш йўлида қўллаш учун бағрингга парвоз қилиб келмоқдаман! Мен Ватаним байроғи дунёнинг барча нуқталарида ҳилпирашини, ўз тарихимиз, улуғ аждодларимиз билан ғурурланишимизни, бу фахр-ифтихор буюк келажагимизни кўришимизга йўл очишини истайман!

Бу шахсан менга қаратилган аждодларим даъвати эди. Шу дақиқадан бошлаб ўзимни юқори андазалар билан боғладим. Энди келажагимни улар белгиларди. Ахир, ҳаётга бир марта келаимиз. Шундай экан, келинг, она юртимиз гуллаб-яшнаши учун ҳисса қўшайлик!

**ЎТМИШДАН КЕЛГАН
БОЙЛИК СИРЛАРИ
ЁХУД
САМАРҚАНДЛИК
ЭНГ БОЙ ОДАМ**

I ҚИСМ.

Кўп йиллар муқаддам, Буюк ипак йўли замонида Самарқанд шаҳрида Икромжон исмли бир йигит яшаган. У уста Каримкул ота оиласида туғилган бўлиб, тўртта акаси бор эди. Каримкул ота ўз касби сирларини улкан истак билан болаларига ўргатар, улар ўз ишининг давомчилари бўлишини жуда ҳам хоҳларди. Катта ўғиллари Асадбек билан Бахтиёрнинг дўконлари бўлиб, шогирдларига ҳам эга эдилар. Кейинги ўғиллари Жамшид ва Набижон ота касбининг сир-асрорини қунт билан ўрганиб, шиша устида ишлашни пишиқ-пухта ўргандилар. Ота ўзининг катта ўғиллари билан фахрланар, уларни ҳар доим кенжатоий Икромжонга намуна қилиб кўрсатарди. Лекин Икромжон ота касбига ҳеч қандай қизиқиш билдирмас ва бу билан падарини ранжитарди. Албатта, у отасига ёрдам берарди, лекин Каримкул ота ўғли буни фақат ҳурмат юзасидан қилаётганини яхши тушунарди.

– Кўнглиннга ўтирмаган иш билан шуғулланиб бахтли бўлиш мумкин эмас, – деганди Самарқанднинг энг ҳурматли ва доно инсонларидан бири бўлган Каримкул отанинг буваси.

Ўғли Икромжонга ўз иш тажрибасидан бошқа ҳеч нарса беролмаслиги, берган чоғида ҳам бу касб уни бахтли қилолмаслиги ҳақида ўйларкан, Каримкул отанинг кўнгли ғаш бўларди. Яратганнинг амрига қарши бориш шамолга қарши пуфлаш билан баробар, бефойда иш.

– Икромжон борадиган йўлни ҳаётнинг ўзи кўрсата қолсин, – дерди Каримкул ота хотинига.

Шундай кунлардан бирида Каримкул ота Икромжонни таниқли савдогар Асилбекнинг уйига юбораркан, у буюрган идишларни элтиб беришни буюрди. Одатда, қиммат буюртмаларни Каримкул отанинг ўзи етказиб берарди, лекин бу сафар қандайдир ички овоз унга буюртмани айнан Икромжон етказиб бериши керак деб билдирди. «Ҳаммаси Яратганнинг амри», – ўйлади у ва тақдир хошишига қаршилиқ қилмади.

Самарқанднинг энг бой ва ҳурматли савдогарларидан бўлган Асилбек ҳар кунги намози вақтида Оллоҳдан ўзига меросхўр беришини сўрарди. Унинг савдо ишлари шунчалик ривож топгандики, энди уларни якка ўзи бошқаролмасди. Лекин Яратган унинг хотинига ўғил туғишни насиб этмади.

Бир куни Асилбек туш кўрди. Тушида бир йигитча унинг эшигига яқинлашганида идишларни тушириб синдириб қўйибди. Фаришта Асилбекдан бу йигитни уришмасликни, аксинча, уни ўзига шогирд қилиб олишни сўрабди... «Ғалати туш», – ўйлади Асилбек нонушта вақтида. Шу пайт унинг ёнига хизматкори келиб бир йигитча буюртма идишларни олиб келганини хабар қилди. Асилбек кулоқларига ишонмай, ўйланиб қолди.

– Унга айт, кетиб қолмасин, олиб келган нарсасини ўзим кўрмоқчиман, – деди хизматкорига...

Бу гапни эшитган Икромжонни тер босди, пешонаси, кафтлари сув бўлиб кетди, юраги нақ оғзига тикилиб, чиқиб кетгудай туюлди. Умри бино бўлиб Икромжон бундай ҳурматли одамлар билан гаплашмаган. Афсонавий инсонни кўриш ҳақидаги ўй-фикр уни титроққа солди. Тақдир учратган бу икки инсон ўз ҳаётларидаги энг жўшқин ҳиссиётларни бошдан кечирардилар. Биринчиси – само унга биринчи бор белги берганидан, иккинчиси – таниқли инсон билан кутилаётган учрашувдан ҳаяжонда эди. Бундай дақиқаларда Яратганнинг ўзи тақдир сари етаклайди. Худди тушдагидек Икромжон Асилбекнинг эшиги ёнига келганида идишларни синдириб қўйди. Йиқилаётганида бутун дунё

кўз ўнгида чирпиракдек айланиб, кичкина нуқтага айланди қолди. Ваҳима ва кўрқув бутун вужудини қамраб олди. Оёқларини анча вақтгача қимирлатолмай қолди. Кўзлари ёшга тўлди. Бу буюртмани қайтадан яшаш учун отасининг яна бир неча ҳафталик меҳнати кетишини тушуниб турарди. Қолаверса, қиммат турадиган ашёларни сотиб олиш учун бутун оила ярим йил мобайнида кечаю кундуз меҳнат қилиб пул топиши лозим. Уят ва кўрқув уни қийноққа солди. Бир дақиқа аввал ранг-баранг бўёқлар билан турланиб турган бу ажиб дунё зулматга чулғанди. Асилбек эса мазкур ҳодисани тушида кўрган, шунинг учун йигитчани ўрнидан турғизишга буюрди. Икромжоннинг танаси латтадек юмшаб қолган, ҳоли йўқ эди. Хизматкорлар унинг Асилбек ҳузурига келишига ёрдамлашдилар.

– Мана, учрашдик ҳам. Йиғлама, ўғлим. Ҳозир сен отангнинг ёнига қайтиб борасан, бу ерда бўлиб ўтган ҳодисаларни гапириб берасан. Эртага эрталаб эса нарсаларингни йиғиб қайтиб кел. Бир йил мобайнида ишларимга ёрдам берасан, кейин кетишинга рухсат бераман. Ўшанда келажакдаги йўлингни ўзинг танлаб олишинг мумкин бўлади. Манави буюртма пулларини ол. Отанг ҳар доимгидай сўзининг устидан чиқди, буюртмани ўз вақтида бажарди. Бу ерда бўлиб ўтган кўнгилсизликда унинг айби йўқ. Ҳаммаси Оллоҳнинг амри билан юз берди.

Икромжон ўзига келгунича ўн дақиқача вақт ўтди, лекин у ҳалиям қадам ташлашга ожиз эди.

– Нимага ўтирибсан? Уйингга кетавер деб айтдим-ку! Эртага, хуфтон намозидан сўнг келасан.

...Уйлари яқин бўлишига қарамай, Икромжон фақат кечга яқин кириб борди.

– Йиғлама, ўғлим. Асосийси, соғ-саломат экансан. Тинчлан. Ҳеч нарсадан кўрқма, нима бўлиб ўтганини гапириб бер, – деди отаси.

Ҳаммасини сўзлаб берган Икромжон пул тўла ҳамёни отасининг қўлига топширди ва ўзини елкасидан тоғ ағдарилгандай сизди.

– Мен Асилбек донишманд инсон эканини билардим. Тушунишимча, у сени шогирдликка олмоқчи. Бошқа одамларга қилаётган яхшиликлари унга ўн ҳисса бўлиб қайтади. Мен хурсандман. Сен Асилбекнинг уйида бир йил ишлаб, ундан билим ва кўникма олишинг мумкин. Айтганларини бажаргин, эслаб қол ва Оллоҳ сенга шундай омад бергани учун шукр қилгин, – Каримқул ота чойини охиригача ичиб, ўғлининг елкасига қоқиб қўйди-да, ухлашга кириб кетди.

Бир дақиқа ҳам ўтмай Икромжон бугунги кун унинг кучмадорини олиб қўйганини ва ниҳоятда чарчаганини сездди ва шу ернинг ўзида ухлаб қолди.

II ҚИСМ.

Эртаси куни тонгда Икромжон Асилбекнинг эшиги олдида турарди.

– Тезроқ юр, сени кутишяпти, – деди уни қаршилаган хизматкор.

Икромжон хизматкорнинг кетидан катта меҳмонхона орқали ўтиб, кичикроқ хонага кириб борди. Бу хона форс гиламлари, атлас кўрпача ва ёстиқлар билан безатилганди. Ундан ҳам ўтиб, чиройли боққа кириб бордилар. Бу ер анчайин салқин эди.

– Ассалому алайкум, Асилбек ака.

– Кел, ўғлим. Ўтир, – кутиб олди уни Асилбек.

Ҳол-аҳвол сўрашишгач у йигитчанинг ёши нечадалигини сўради.

– Ўн еттида, тақсир.

– Нималарни биласан?

– Ўқишни ва ҳисоб-китобни яхши биламан деб ўйлайман.

– Жуда яхши. Бизнинг мадрасада ўқиганмисан?

– Ҳа, тақсир, уни ўтган йили битирганман.

– Маъқул. Энди сен заргарлик дўконларимдан бирига боргин, у ерда нима қилишинг лозимлигини тушунтириб беришади.

Орадан бир ой ўтди. Икромжон Асилбекнинг дўконида эрталабдан-кечгача меҳнат қиларди. У жуда ҳам зийрак эди, савдо-сотикни тез ўрганиб, сотувчиларни ҳайратга солар, харидорларга хушмуомала эди.

Бир куни Асилбекнинг хизматкори келиб уни хўжайин қақираётганини айтди...

Кечки салқинда Асилбек Икромжондан ҳол-аҳвол сўради, ота-онасининг соғлиғи, дўкондаги савдо ҳақида суриштириб билди.

– Икромжон, сен нималар ҳақида орзу қиласан? – деб сўради кейин.

– Орзуим тезроқ сизга қарзларимни қайтариш.

– Бу ерда қилаётган ишинг ёқмаяптими?

– Йўқ, аксинча. Ҳар куни янги нарсаларни ўрганяпман, савдо менга жуда ҳам ёқади. Фақатгина синдирган идишларим ҳақидаги хотира мени жуда қийнаб юборди.

– Ҳозир бу ҳақда ўйлама. Саволимга жавоб бер. Нималар ҳақида орзу қиласан?

– Болалигимда курашда ғолиб чиқишни ва ўзимнинг тулпорим бўлишини орзу қилардим. Энди эса сизга ўхшаб ҳурматли ва бой инсон бўлиш ниятидаман.

– Яхши. Лекин бунга қандай эришиш мумкинлигини биласанми?

– Йўқ. Ҳали билмайман.

– Ўғлим, биринчи гал бизникига келганигда ўша идишларни синдириб қўйишингни билардим.

– Билардингиз?.. Синдириб қўйишимни-я?

– Бу ҳақда кейинроқ гапириб бераман. Сен мен учун нафақат тақдир сени менга йўлатгани учун, балки ишингни мароқ билан, жон куйдириб бажараётганинг учун азизсан. Шу боис сени ўзимга шогирд қилиб олмоқчиман, авваламбор, бизнинг авлоддан-авлодга ўтиб келган бойлик сирларини сенга очмоқчиман. Бу сирларни ўз вақтида ота-буваларим Буюк ипак йўли бўйлаб карвон билан Хитойга ўтадиган савдогарлар сова қилган қадимий ёзувлардан билишган.

Шу куни Икромжон билан Асилбек тонггача суҳбат қуришди. Асилбек унга ўз бойлиги, ютуқлари сирларини очишга қарор қилганди.

Асилбек ёстиққа ёнбошлаганча ўз ҳикоясини бошлади.

Асилбекнинг биринчи ҳикояси

ПУЛЛАРГА ЭГА БЎЛИШНИ ИСТАГАН ИНСОН

Қадим Бобилда яшовчи аравалар ясайдиган уста Бансирнинг шашти жуда паст эди. Девор остида ўтириб тунд ҳолда ўзининг оддий уйи ва эшиги ланг очиқ, ичида ясаб тугатилмаган арава турган устахонасига тикиларди.

Уйнинг очиқ эшигидан ичкарида гимирлаб юрган хотини кўрииб турарди. Бир неча маротаба у хотинининг ўзига тез-тез ташлаб қўйган нигоҳини тутиб олди. Бу эса уйларидаги ун халта бўшаб қолганини, у ишини давом эттириши, аравани тезроқ ясаб тугатиши кераклигини, бунинг учун тахталарни тайёрлаши, болға билан уриши, бўяши, камарларни гилдиракларга маҳкамроқ тортиши, яъни буюртмачига уни вақтида тайёрлаб бериш учун барча зарур юмушларни қилиши лозимлигини эслатди.

Аммо Бансирнинг баҳайбат қомати ҳали ҳам пастак девор тепасида қаққайиб турарди. У сира жавоб тополмаётган савол билан андармон эди. Ефрат дарёси водийси учун оддий ҳол бўлган жазирама қуёш аямай қиздиряпти. Бансирнинг пешонасидан чиққан тер томчилари ингичка оқимларга бирлашар, бу «ирмоқ»лар бирлашиб унинг сертук кўкрагига сизиб тушарди.

Бансирнинг уйи ёнида шоҳ саройининг террасасасимон деворлари қад кўтарган. Унча узоқ бўлмаган жойда эса мусаффо осмонни иккига бўлиб Бела масжиди чирой очиб турарди. Бансирнинг оддийгина кулбасига ўхшаш қаровсиз уйлар ана шу гўзаллик соясида жойлашганди. Бутун Бобил ана шу сурат – кўзни қамаштирувчи бойлик ва қашшоқлик, каттазанглик ва мудҳиш хорлик аралашмасидан ясалганга ўхшарди. Уларнинг ҳаммаси ҳеч қандай тизим ва режасиз шаҳарни кўриқлай-

диган деворлар ичида бир-бирига туташган ҳолда ёнма-ён жойлашганди. Ортида эса бой одамларнинг аравалари тарақлаб ўтаётган, уларнинг ёнларида оёқларига ёзги шиппаклар илиб олган савдогар ва ялан-гоёқ камбагалларнинг югуриб юрганларини акс эттирувчи шаҳар манзараси намоён эди. Бойваччалар ҳам «шоҳ иши» билан машгул бўлган сув ташувчиларнинг кети кўринмас, узундан-узун қаторларига йўл беришга мажбур бўларди. Улардан ҳар бирининг елкасида осма боғларни сугориш учун мўлжалланган сув солинган меш бор эди.

Бансир ўз ташвишлари билан банд. Шу боис шаҳарнинг бетартиб говур-гувури ва шовқини қулоғига кирмас, бунга эътибор ҳам бермасди. Кутилмаганда янграган таниш лира овози уни бу ўйчанлик ҳолатидан чиқарди. Бансир ортига ўгирилди ва кулиб турган яқин дўсти – мусиқачи Коббини кўрди.

– Оллоҳ сенга барака берсин, азиз дўстим, – гап бошлади Кобби. – Олий кучлар сенга шундай мукофотлар етказдиларми, энди сенга ҳаттоки ишлашнинг ҳам ҳожати қолмабди. Ўзингга келган омадни мен билан бўлишишингни хоҳлардим. Илтимос, пулинг кўплигидан ёрилай деб турган ҳамёнингдан иккита шекел чиқариб, менга эрталабгача қарз бериб тургин. Сен уларнинг йўқлигини пайқашга ҳам улгурмайсан, зудлик билан қайтараман.

– Агар икки шекелим бўлганида эди, – ҳафсаласиз жавоб берди Бансир, – уларни ҳеч кимга, ҳаттоки сендай энг яқин дўстимга ҳам беролмасдим. Шунча пулим бўлганида, у менинг жами бойлигим бўларди. Лекин ҳеч ким ўзининг бор бойлигини энг яқин дўстига ҳам раво кўрмайди.

– Нима?! – бақариб юборди Кобби ҳайратланиб. – Ҳамёнингда биттаям шекел бўлмаса-ю, сен мана шу девор остида ҳайкалдай қотиб ўтирибсанми? Нима учун аравани битказмаяпсан? Очофат иштаҳангни

қандай қилиб қондирасан? Сен сира ўзингга ўхшамайсан, дўстим. Ҳеч қаерга сигмайдиган гайратинг қаёққа кетди? Балки сени нимадир қийнаётгандир? Оллоҳим сенга қандайдир синовлар жўнатгандир?

– Ҳа, балки илоҳий кучлар бу қийинчиликларни менга бергандир, – рози бўлди Бансир. – Ҳаммаси бир тушдан бошланди. Тушимда ўзимни жудаям бой одам сифатида кўрдим. Белимда пул тўла ҳамён осилиб турарди. Унинг ичида майда шекеллар бўлиб, уларни тиланчиларга ташлардим, кумуш тангалар ҳам бор эди – уларга ўзим ва хотиним учун хоҳлаган нарсаларни сотиб олардим. Олтин тангалар ҳам бўлиб, менга истаган нарсамни сотиб олиш ҳуқуқини берарди. Мен ўзимдан чуқур қониқиш ҳиссини сездим!

Сен менинг қиёфамдаги ўша одамни танимасдинг. Хотинимни ҳам ҳеч ким танимасди – юзида битта ҳам ажин йўқ, бахтдан масрур эди. У тўйимиздан кейинги келин – чиройли ва ҳар доим кулиб турувчи қизга айланиб қолганди.

– Ҳа, ажойиб туш, – деди Кобби, – лекин нима учун бу туш, ажойиб ҳиссиётлар сени мунгли ҳайкалга айлантириб қўйди?

– Шунинг учунки, уйгонганимда ҳамёним қанчалик бўшлигини яна эсладим ва мени бундан норозилик ҳисси қамраб олди. Кел, биргаликда бош қотирайлик, ахир, сен билан, денгизчилар айтганидек, «бир кемада сузиб кетмоқдамиз». Ёшлигимизда ақл йиғиш учун бир домлага борардик. Ўсмирлик даврида биргаликда ўйнардик. Улгайиб яқин дўст бўлдик. Биз ўзимизча ҳамма нарсдан рози бўлиб юрган инсонлар эдик. Топган пулимизни бемалол ишлатганимиз ҳам қониқтирарди. Энди-чи? Ўзимиз ният қилган ва бойлик инъом этиши мумкин бўлган хурсандчиликларни татиб кўришга имкон берадиган пулларни кераклигича тополдикми? Ҳечам! Шунчалик бефаҳм, аҳмоқмизми? Ахир, ер юзидаги энг бой шаҳарда яшаймиз. Сайёҳларнинг айтишларича, бошқа

бирор шаҳар бизники билан тенглашолмас экан. Атрофимизда бу бойликнинг кўринишлари шунчалик кўплигига қарамай, биз ундан баҳраманд бўлолмаймиз. Умрининг ярмини оғир меҳнатда ўтказиб ҳозир бўш ҳамён эгасисан. Эрталабгача икки шекел қарз беришимни сўраб ўтирибсан. Хўш, сенга нима деб жавоб беришим керак? Мана менинг ҳамёним, унинг ичидагини сен билан бўлишаман деб айтишим керакми? Йўқ, ҳамёним худди сеники каби бўшлигини тан оламан. Унда сабаб нимада? Нега биз фақатгина кийим-бош ва овқатимизга етадиган пулдан ташқари ортиқча кумуш ва олтин пуллар тополмаймиз?

– Бизнинг ўғилларимиз, – давом этди Бансир, – оталарининг ортларидан эргашмаяптиларми? Ахир, улар ҳам ўз оилалари билан овора. Ўғиллари ҳам, ўғилларининг оилалари ҳам бутун ҳаётини шундай бойлик тегирасида ўтказсалар-да, бизга ўхшаб фақат бўтқа ва эчки суги билан мамнун бўлишлари керакми?

– Шунча йиллик дўстлигимиз мобайнида сен ҳали бирор марта ҳам бу мавзуда гапирмагандинг, – деди ҳайрат билан Кобби.

– Эрта тонгдан-кечгача мен фақат инсон қўли яратоладиган араваларни ясадим. Бу ишларим учун олиё кучлар менга тўқлик ва бойлик жўнатадилар деб ўйлаб келдим. Лекин бундай бўлмади. Ниҳоят, мен тушундимки, улар ҳеч қачон бу ишни қилмайдилар. Шунинг учун юрагимни оғир тош босиб ётибди. Мен бой одам бўлмоқчиман. Кенг-мўл ерга, мол-ҳолга, чиройли кийимларга ва пул тўла ҳамёнга эга бўлишни хоҳлайман. Уларга эришиш учун бор кучим билан ишлашга тайёрман, қўлимдан келадиган ҳар қандай юмушни қилишни, бутун ақлимни ишга солишни ва эвазига меҳнатимга муносиб мукофотланишни истаيمان. Нима учун биз ҳам шуларнинг ҳаммасини сотиб олишга қурби етадиган одамлар каби ўзимизга тегишли улушимизни ололмаймиз?

– Бу саволнинг жавобини билсам эди! – деди Кобби. –

Мен ҳам ўз ҳаётимдан мамнун эмасман. Лира чалиб топган даромадим етмайди. Оилам оч қолмаслиги учун топган даромадимни тийинигача ҳисоблаб режалаштираман. Юрагим тубида бир ёнувчи истак бор. Мен шундай лирага эга бўлишни хоҳлардимки, унинг торларини чертганимда мусиқаси барча истак ва интилишларимни атрофдагиларга етказолсин. Бундай чолғу асбобида ҳатто шоҳлар ҳам умрида эшитмаган куйлар чалган бўлардим.

– Сен ўзинг айтган лирага лойиқсан. Бутун Бобилда шундай ажойиб куйларни янграতোладиган инсон йўқ. Агарда уни ажиб куй таратишга мажбур қилганимда, фақат шоҳларгина эмас, балки олий кучларнинг ўзлари ҳам ҳайратга тушарди. Лекин бу асбобни қандай сотиб оласан, иккимиз ҳам қуллар каби камбағал бўлсак? Мана, уларнинг қўнғироқлари ҳам эшитилиб қолди. Улар келишяпти, – шундай деб у дарёдан тепага қаради-да, тор кўча бўйлаб зўрға қадам ташлаётган, ярим яланғоч, тердан баданлари жиққа ҳўл бўлиб кетган қулларни – сув ташувчиларни кўрсатди. Улар ҳар қаторда беш кишилашиб сув тўла чарм мешлар остида икки букилиб келардилар.

– Йўлбошчиларининг қадди кўркам экан, – деди Кобби энг олдинда қўлидаги қўнғироқни чалиб кетаётган юки йўқ одамни кўрсатиб. – У ўз давлатида таниқли одам экани кўриниб турибди.

– Улар орасида яхши одамлар кўп, – изоҳ берди Бансир. – Худди сен билан мендай. Шимолдан келган баланд бўйли оқ сочли кишилар, доим кулиб турадиган жанубликлар, қўшни давлатлардан келган ўртабўй қорамағиз инсонлар... Улар йилдан-йилга, кундан-кунга дарёдан боғлар томон, у ёқдан-бу ёққа юришади. Ухлашлари учун тўшак сифатида қуритилган сомон, ейишлари учун қаттиқ бугдойдан пиширилган бўтқа... Келажақда уларга ҳеч қандай бахт қиё боқмайди. Кобби, уларга сал бўлса-да раҳминг келсин!

– Уларга раҳмим келади. Лекин сен билан мен ўзимизни озод инсонлар ҳисобласак-да, улар билан орамизда катта фарқ кўраётганим йўқ.

– Бу ҳақиқат, Кобби. Биз йилдан-йилга қуллар каби ҳаёт кечирмаслигимиз керак. Иш, иш, иш. Эвазига эса ҳеч нарса йўқ.

– Ахир, бошқалар қандай қилиб олтин топаётганини билиб олиб, улар каби иш қилсак бўлмайдими? – сўради Кобби.

– Бу ерда қандайдир сир бўлса керак, балки биз керакли одамларни топсак, шу сирни ҳам билиб олармиз.

– Жуда зўр бўларди, – деди Кобби, – бир тасаввур қилгин, эски дўстимиз Аркадни ўзининг олтин арава-сида ўтиб кетаётганида учратиб қолсам-а! Ўзи сингари бойлар каби шунчаки қарамасдан, аксинча, менга қўл силкитади ва ҳамма унинг мен, Кобби, оддий бир мусиқачи билан кулиб сўрашганини кўради.

– Уни бутун Бобилдаги энг бой одам дейишади.

– Аркад шунчалар бойки, одамларнинг айтишича, ҳатто шоҳ ҳам ўз газнаси муаммоларини ҳал қилиш учун олтин керак бўлганида унга мурожаат этганмиш.

– Ҳа, – тасдиқлади Бансир, – агар хилват жойда учратиб қолсам, ўзимни тутолмай, пул тўла ҳамёнини олишга уринсам керак деб кўрқаман.

– Бўлмаган гап! – эътироз билдирди Кобби. – Одамнинг бойлиги, у ўзи билан олиб юрадиган ҳамёнида эмас. Пул тўла ҳамён, агар олтин тангалар оқими уни мудом тўлдириб турмаса, тезда бўшаб қолади. Аркаднинг ишончли, мунтазам келиб турадиган маблаги бор. Бу маблағ, қанча пул сарфлашига қарамай, унинг ҳамёнини мудом тўлдириб туради.

– Доимий келиб турадиган маблағ, зўр-ку! – қичқириб юборди Бансир. – Мен доимий келиб турадиган шундай маблағни хоҳлайманки, уйда ўтираманми ёки узоқ давлатларга саёҳат қиламанми, ҳамиша ҳамёнимни тўлдириб турсин. Одам ўз маблағини яратишини

таъминлайдиган йўлларни билиши керак. Ўйлайманки, у буни ҳатто мендай тўнкага ҳам тушунтиролса керак?!

– Ўйлашимча, – жавоб берди Кобби, – Аркад ўз тажриба ва билимларини ўгли Номасирга берган. Аркад Нивевия шаҳрига ҳеч қачон келмаган бўлса-да, одамларнинг айтишича, ўгли отасининг ёрдамисиз ҳам шу шаҳарнинг энг бой одамига айланганмиш.

– Кобби, сен менга зўр фикр бердинг, – Бансирнинг кўзлари ёниб кетди. – Ахир, яхши дўстдан ақлли маслаҳат сўраш ҳеч гапмас-ку, Аркад ҳамиша шундай дўст эди. Бизнинг ҳамёнимиз бургутнинг бултурги уясига ўхшаб бўм-бўш. Бундан хижолат бўлмаслигимиз керак. Атрофда тўқчилик бўлган бир пайтда муҳтожликда ҳаёт кечиримиз жонга теғди. Биз ўзига тўқ инсонлар бўлишни истаймиз. Кел, Аркаднинг ёнига бориб қандай қилиб ўзи келиб турадиган маблағга эга бўлишимиз мумкинлигини сўраймиз.

– Сен менга кўтаринкилик бахш этяпсан, Бансир. Кўп нарсаларни тушунишга, нима учун шу пайтгача сира бойлик орттирололмаганимизни тушуниб етишга мажбур этдинг. Сабаби, биз уни ҳеч қачон қидирмаганимиз ҳам. Сен Бобилдаги энг зўр араваларни ясашга жонжаҳдинг билан киришгандинг. Бор кучинг ана шу мақсадга йўналганди. Шунинг учун бу йўлда илгарилаб кетдинг. Мен эса зўр мусиқачи бўлиш ниятида эдим. Айнан ана шу соҳада кўп нарсага эришдим.

Биз қайси фаолият йўлида энг кўп куч сарфлаган бўлсак, шу йўналишда кўп натижаларни қўлга киритдик. Олий кучлар ана шундай ҳаёт кечиримизга рози эдилар. Лекин шафақдан кўтарилаётган қуёшдан таралаётган нурга ўхшаш ёғдуни энди кўриб турибмиз. У нур бизни ишларимиз янада илгарилаб кетиши йўлида олдинга чорламоқда. Орзуларимиз ушалиши учун пок, тўғри йўлни топиб оламиз.

– Кел, бугун Аркаднинг ёнига борамиз, – таклиф

қилди Бансир. – Ишлари юришмаётган, ёшликда бирга катта бўлган дўстларимизни ҳам таклиф этамиз, биз билан бирга янги билимлар олишга борсинлар.

– Сен ҳар доим дўстлар ҳақида қайгурасан, Бансир. Шунинг учун дўстларинг кўп. Сен айтганча бўла қолсин...

Ҳикоя шу ерга келганида Асилбек ташқарига назар ташлаб кун кўтарилганини кўрди. Икромжонга шу ерда ноушта қилиб, кейин ишга боришни буюрди. Ишлар тугагач яна учрашишга ва ҳикояни давом эттиришга келишдилар.

Икромжон кун бўйи Асилбекнинг ҳикояси таъсирида юрди. Тезроқ кеч тушишини, яна унинг ёнига бориб ҳикоянинг давомини эшитишни сабрсизлик билан кутарди.

Савдо-сотик ишлари тугаб, дўкон ёпилгач Икромжон шошиб тамадди қилиб олди-да, Асилбекнинг уйи томон югурди. Асилбек хонада ўтирар, олдида дастурхон ёзилган, устида турли ширинлик ва мевалар турарди.

– Келдингми, ўғлим? Ўтир. Мана, ноз-неъматлардан еб ўтиргин, мен эса ҳикоямни давом эттираман.

Асилбекнинг иккинчи ҳикояси

БОБИЛДАГИ ЭНГ БОЙ ОДАМ

Қадимий Бобилда Аркад исмли жуда бадавлат одам яшаган. У бойлиги билан танилган, очиққўллиги билан ҳам машҳур эди. Аркад аямасдан хайр-эҳсон улашарди. Ўзининг шахсий эҳтиёжларига ҳам аёвсиз пул ишлатарди. Лекин пулларини ҳар қанча сарфламасин, давлати йилдан-йилга ортиб борарди. Бир куни унинг ёнига ёшликда бирга ўсган дўстлари ташриф буюрди.

– Аркад, – дейишди улар, – сен биздан анча омадлироқ чиқдинг. Биз рўзгоримизни зўрга тебратаётган бир вақтда Бобилда энг бой инсон бўлиб қолдинг. Биз оиламизни оддийгина кийинтириб, уларнинг қорнини зўрга тўйгазиб юрган пайтимизда сен турли чиройли кийимлар кийиб, олис давлатлардан келтирилган сархил меваларни ея оласан.

Ахир, бир вақтлар ҳаммамизнинг даражамиз тенг эди. Бир домладан таълим олдик. Бир хил ўйинлар ўйнадик. Ўқишда ҳам, ўйинда ҳам сен ҳеч қачон биздан ўзиб кетмагандинг. Яқин йилларгача ҳам обрўинг бизникидан зиёд эмасди. Билишимизча, сен ҳеч қачон биздан кўра кўпроқ ёки жонингни бериб ишламагансан. Нима учун бу бедаво тақдир, биз ҳам унинг барча ширин томонларидан фойдаланишга лойиқ бўлсак-да, айнан сени танлади?

Аркад эътироз билдирди:

– Агар ўтган вақт ичида ҳеч нарсага эришмаган бўлсангиз, демак, сизлар бойлик топиш қонунларини ўрганолмагансиз ёки эътибор бермай, уларни четлаб ўтгансиз.

Бедаво тақдир – бераҳм авлиё, у ҳеч қачон ҳеч кимга тургун эзгулик келтирмайди. Аксинча, агар у пул поклик билан топилмагани, ҳаромлигини кўрса, ҳар қандай одамни бадном қилиши мумкин. У одамнинг хоҳиш ва иштаҳасини қондиролмайдиган, ўзини тутолмайдиган ва охир-оқибат ўз иштаҳаси билан юзма-юз бир ўзи қолиб кетадиган, бор-йўгини кўкка совирувчи қилиб қўйиши мумкин. У қиё боққан бошқа инсонлар эса, аксинча, ўта хасис бўлишлари мумкин. Улар ўз бойликларини йигиб, ярата бошлайдилар, уни ишлатиб қўйишдан қўрқадилар, чунки сарфлаган бойликларини қайтариб жойига қўйиб қўёлмайдилар. Кейинчалик ўғри ва талончилардан қўрқиб ўзларини маъносиз ҳаёт ва азобларга гирифтор этадилар.

Яна шундай тоифадаги инсонлар борки, ишламас-

дан давлат топадилар ва уни кўпайтирадилар, айни вақтда, ўзларини жуда бахтли ҳис этадилар. Лекин бундай инсонлар шу қадар камки, мен уларнинг баъзи бирлари ҳақида фақат эшитганман. Бирданига бойиб кетган ёки катта давлатга меросхўр бўлиб қолганларга эътибор беринг-чи, улар шу тоифага мансуб эмасмиканлар.

Аркаднинг дўстлари бирданига бойиб кетган шу каби инсонларни танишларини таъкидладилар. Кейин эса унинг ўзи қандай қилиб ютуқларга эришганини сўрашди. Аркад сўзида давом этди:

– Ёшлигимда мен теварак-атрофга боқиб инсон ҳаётини бахтли ва тўла-тўқис қиладиган шунча кўп нарсаларни кўрдимки, бойлик ва давлат уларни янада қудратлироқ қила олишини тушундим. Давлат – бу куч. Бойлигинг бўлса, кўп нарсаларни амалга оширишга қодирсан.

Тураржойингни энг қимматбаҳо жиҳозлар билан безашинг мумкин.

Янги кемаларда олис давлатларга саёҳат қилиш кўлингда бўлади.

Олис давлатлардан келтирилган ширинликлардан баҳраманд бўла оласан.

Машҳур усталарнинг қўли билан олтин ёки қимматбаҳо тошлардан ясалган тақинчоқлар сотволиш имкониятинг бўлади.

Ҳатто авлиёларга бағишлаб катта-катта масжидлар ҳам қуриш мумкин.

Инсонларга мароқли ва руҳан қаноатланиш ҳиссини берувчи шу ва шу каби яна кўплаб бошқа нарсалар.

Ана шунини тушунгач ҳаётдан ўз улушимни олишга интиламан деб аҳд қилдим. Мен бир четда туриб бошқаларнинг фаровон ҳаёт кечираётганини кўриб ҳасад қилмайман. Фақатгина озода кўриниш учун энг арзон кийим билан қониқмайман. Камбағал одам қисматини тан олмайман. Аксинча, мана шу тўқин дастурхон меҳмони

бўлишим учун ҳамма ишга қўл ураман. Сиз билгандек, мен камбагал ва кўп болали оиланинг фарзандиман, қандайдир меросга эга бўлиш ҳақида ўйлашим ҳам мумкин эмасди. Сизлар тўғри таъкидлаганингиздек, алоҳида қобилиятга ҳам эга бўлмай туриб, ҳаётни ҳам чуқур билмасдан хоҳлаган нарсаларимга етишишим учун менга вақт ва билим кераклигини тушундим.

Вақт масаласига келганимизда, у ҳаммада ҳам кўп. Сизларнинг ҳар бирингиз ўзингизни бадавлат қилишга етадиган вақтнинг кўп қисмини уйқуда ўтказдингиз. Ҳеч қандай яхши нарса билан мақтанолмайсиз.

Ўқишга келсак, ахир, ўқитувчимиз икки хил ўқитиш бор, улардан бири бизга янги фан ва билимларни ўргатиб, тушунтириб бериш, иккинчиси эса керакчисини ўзимиз топиб олишимизни ўргатиш деб айтмаганимми? Шунинг учун мен қандай қилиб бадавлат бўлишим мумкинлигини ўзим тушуниб етишга ва буни мақсад қилиб, амалга оширишга аҳд қилдим. Ахир, бу ёруғ дунёда яшарканмиз, ҳаётдан баҳраманд бўлишимиз керак, чунки вақти келиб арвоҳларнинг адоги йўқ қоронғу оламига ўтганимиздан сўнг бизни талай азоблар кутмоқда ёки фикрим нотўғрими?

Мен шаҳар ҳокимининг ҳужжатлар сақлаш омборидан иш топдим. У ерда сопол тахтачаларни ёзувлар билан тўлдирардим. Ҳафта кетидан ойлар, ойлар кетидан йиллар ўтар, ўзимни аямай ишласам-да, иш ҳақим жуда кам эди. Овқатим ва уст-бошим, садақалар ва мен эслашни хоҳламайдиган бошқа эҳтиёжлар – ҳамма-ҳаммасига бор маошим кетарди. Лекин мен қатъий фикримдан қайтмадим.

Бир куни шаҳар ҳокимининг уйига бадавлат Алгамииш келди ва Тўққизинчи қонун нусхасини тайёрлаб беришимни сўради.

– Ушбу буюртма икки кундан сўнг қўлимга тегиши керак. Агар иш ўз вақтида бажарилса, сенга икки мис танга бераман, – деди у.

Жон-жаҳдим билан ишга киришдим, лекин бу қонун матни шунчалик узун эдики, Алгамиш қайтиб келганида иш ҳали ҳам битмаганди. Унинг жаҳли чиқди, агарда кули бўлганимда, мени яхшилаб дўппосларди. Аммо шаҳар ҳокими мени унга хафа қилдириб қўймаслигини била туриб кўрқмай дедим: «Алгамиш, сиз жудаям бадавлат одамсиз. Менга ҳам қандай қилиб бой бўлиш мумкинлигини айтсангиз, туни билан тахтачаларингиз устида ишлайман, эртага тонг отишига уларни тайёрлаб бераман». У кулиб қўйди-да, шундай жавоб берди:

– Ёш бўлсанг ҳам, эрта пишганлардансан, майли, келишдик.

Мен туни билан ухламай ишладим. Белим оғриганига, кўзларим тиниб кетганига қарамай, Алгамиш тонг чоғи кириб келганида ҳамма тахтачалар тайёр эди.

– Энди, – дедим мён, – ваъдангизнинг устидан чиқинг!

– Ўғлим, сен ушбу ваъдамизнинг ўзингга тегishi қисмини бажардинг, – гап бошлади у. – Мен ҳам шундай қилишга тайёрман. Сен билишни хоҳлаган томонларини айтаман, чунки кекса одамман, «қари тил» эса гап сотишни яхши кўради. Ёшинг ўтиб, маслаҳат бера оладиган вақт келганида сенинг тилинг ҳам яшаб ўтган йилларингга хос тажрибага эга бўлади. Лекин кўпинча одамнинг ёши фақатгина ана шу кунлар тажрибасинигина биладигандек кўринади ва ундан фойдалангиз келмайди. Лекин сен отанг тугилганида чарақлаб турган ўша қуёш бугун ҳам чарақлаб турганини ва айнан шу офтоб сенинг энг кенжа неваранг у дунёга ўтаётган вақтда ҳам худди шу тарзда чарақлаб туришини унутма. Сенинг фикрларинг осмонни ёритиб турадиган метеорларга ўхшаш, вақти-вақти билан чарақлайдиган нурлардир. Йиллар мобайнидаги тажриба эса бир текисда нур таратувчи денгизда сузувчиларнинг йўлини белгиловчи, бир жойда қалқиб қолган юлдузларга ўхшайди.

Сўзларимни яхшилаб эслаб қол, акс ҳолда, сенга айтадиган ҳақиқатни тушунмайсан ва тунги заҳматли меҳнатингни зое кетган деб ўйлайсан.

Шундан сўнг у менга қалин қошлари остидан диққат билан тикилиб турди ва паст, аммо дадил овозда деди:

– Мен бойлик топиш йўлини ишлаб топганимдан бир қисмини сақлаб қўйишга аҳд қилганимда очдим. Сен ҳам шундай иш тутушинг керак.

У менга диққат билан тикилар, лекин афтидан жавобимни кутарди.

– Бори шуми? – сўрадим мен.

– Шунинг ўзи қўйбоқардан бой одамга айланишимга кифоя қилди – жавоб берди у.

– Ахир, топганимнинг ҳаммасини сақлаб қолганим яхшироқ эмасми? – сўрадим мен.

– Йўқ, – жавоб берди Алгамиш. – Сенга кўйлак тикиб бераётган тикувчига пул тўлашинг керак эмасми? Пойабзал тикаётган этикдўзга-чи? Еб-ичишинг бор. Сен ҳеч қандай харажат қилмай Бобилда яшашинг мумкинми? Охирги ой ичида ўзинг учун қанча пул ишлаб топдинг? Охирги йилда-чи? Аҳмоқ! Сен ҳар бир одамга пул тўлаяпсан, фақат ўз ҳисобинг эвазига. Бировлар учун ишляяпсан. Сен худди шундай муваффақият билан қул бўлишинг ва фақатгина хўжайининг берадиган овқат ва кийим-кечак эвазига ишлашинг мумкин эди. Агар ишлаб топган пулингнинг ўндан бир қисмини сақлаб қолганингда, ўн йилдан сўнг қанча пулинг бўларди?

Ўзимнинг ҳисоблаш қобилиятимни ишга солиб жавоб бердим:

– Бир йилда топганимга тенг бўларди.

– Лекин бу бор ҳақиқатнинг ярми, – эътироз билдирди у. – Сен топган ҳар бир олтин танга – ўзингга ишлайдиган қулинг. Ўша қулинг топган ҳар бир мис танга сенинг фойданг учун ишлайдиган унинг боласидир. Агар бойиб кетсанг, сақлаб қолган маблағларинг, сенинг «қулларинг», фойда келтирадилар, уларнинг «бо-

лалари» ҳам даромад олиб келади, яъни ҳаммаси бир-галикда сенинг тўқ ва форовон ҳаётга эга бўлишингга ёрдам беради. Сен туни билан ишлаб заҳматли меҳнатимга арзигулик тўлов тўламади, мени алдади деб ўйлаяпсан. Аслида, сенга очилган ҳақиқатни англаб етсанг, минг баробар кўпроқ тўлади деб ҳисоблашинг мумкин.

Топаётган пулингни муайян қисмини сақлаб қўйишинг шарт. Иш ҳақинг қанчалик кам бўлмасин, бу қисм даромадингни ўндан бир улушидан кам бўлмаслиги керак. У имкон қадар катта бўлиши лозим. Яъни сен, аввало, ўзингга тўлагин.

Маҳсидўз ва тикувчидан оладиган нарсаларингга овқатинг, хайрия ва эҳсонга етарлича пул ажратиб қўйгандан сўнг қолган пулинг қийматидан кўпроқ сарфлама.

Бойлик дарахтга ўхшайди, у митти уругдан ўсиб чиқади. Сен сақлаб қўйган биринчи мис танганг кейинчалик улкан бойлик дарахтинг ўсиб чиқадиган уругдир. Уни қанча эрта эксанг, шунча тез ўсиб чиқади. Бу дарахтни доимий келиб турадиган янги маблағлар ҳисобидан сугориб, ўғитла. Ўшанда унинг соясида ҳаёт лаззатидан баҳраманд бўласан.

Алгамиш шу сўзларни айтиб тугатгач сопол тахтачаларини олиб кетди. Унинг айтганлари тўғрисида кўп ўйладим ва бу маслаҳатлар менга фикр юритишга лойиқ бўлиб кўринди. Айнан шундай йўл тутаман деб аҳд қилдим. Ҳар сафар меҳнатим эвазига қўлимга маблағ тушганида ҳар ўн мис тангадан бирини жамғариб қўядиган бўлдим. Қизиги шундаки, эҳтиёжларимда камчилик сезилмади. Пулларимнинг бир қисмини жамгара бошлагач кундалик ҳаётимдаги ўзгариш унча катта бўлмаганини илғадим. Лекин хуфия омонатларим ўса бошлагани сари уларни савдогарлар олис Финикия давлатидан туя ва кемаларда олиб келаётган ва сотувга қўяётган молларга сарфлагим келарди. Ақл-закова-

тимни ишлатибгина уларни ишлатиб қўйишдан ўзимни тиярдим.

Орадан ўн икки ой ўтгач Алгамиш қайтиб келди ва мендан сўради:

– Хўш, ўғлим, ўтган йил ичида ишлаб топган маблагингдан ўндан бирини сақлаб қолдингми?

Мен бошимни адл кўтариб жавоб бердим:

– Ҳа, жаноб, худди шундай қилдим.

– Яхши, – жилмайди у. – Ўша омонатларингни нима қилдинг?

– Уларни олис денгизлар ортига сафарга кетаётгани, менга Тирадан ноёб Финикия безакларини олиб келиши мумкинлигини айтган тошчи Азмурга бериб юбордим. У қайтиб келгач безакларни қимматроқ нарҳда сотамиз, даромадни эса бўлиб оламиз.

– Ҳар бир ақлсизликдан ўзингга сабоқ чиқаришинг керак, – тўнғиллади Алгамиш. – Қандай қилиб тошчининг қимматбаҳо тошлар ва безаклар ҳақидаги билимларига ишонса бўлади? Масалан, сен юлдузлар ҳақида билгинг келса, новвойнинг ёнига борасанми? Йўқ, агар тўғри мулоҳаза юритиш қудратига эга бўлсанг, қонот тилсимлари билан таниш одамга мурожаат этардинг. Омонатингни йўқотдинг – ўз бахтингни – дарахтингни ўзинг сугуриб ташладинг. Энди бошқасини экиш керак. Яна бир марта ҳаракат қилиб кўр. Кейинги сафар сенга қимматбаҳо буюмлар ва безаклар тўғрисида маслаҳат керак бўлса, безаклар савдогарига мурожаат қил. Агар қўйлар тўғрисида муайян маълумот керак бўлса, қўйбоқардан сўра. Маслаҳат – аямасдан бериладиган гап, лекин сен эҳтиёткорона шундай йўл-йўриқдан фойдалангинки, унда ҳақиқат бўлсин. Бу масалада тажрибасиз кишилардан маслаҳат сўраган одам уларнинг нотўғри фикрлашларини исботлаш учун ўзи сақлаб қўйган омонат билан ҳисоблашади.

Алгамиш шундай деб ортига қайтиб кетди. Ҳаммаси у айтгандек бўлиб чиқди. Финикияликлар муттаҳам,

ёлгончи экан. Азмурни алдаб, унга ҳеч қандай қимматга эга бўлмаган, аслига ўхшаш шиша тошларни сотдилар. Лекин мен, Алгамиш айтганидек, яна ўзимга одат бўлиб қолган ва сира қийинчилиги қолмаган ишни давом эттирдим – топган маблағимнинг ўндан бир қисмини жамғариб қўя бошладим.

Орадан ўн икки ой ўтгач Алгамиш яна ҳузуримда пайдо бўлди ва мендан сўради:

– Охири кўришганимиздан бери қандай ютуқларга эришдинг?

– Мен софдиллик билан ўзимга пул тўладим, – жавоб бердим мен. – Ўзимнинг омонатимни сақлашни эса темир идишлар тайёрлайдиган уста Аггарга ишондим. У менга ҳар тўрт ойда фойда тўлайди.

– Яхши. Ўша пулларни қандай ишлатмоқчисан?

– Май, асал ва балиқлар билан меҳмондорчилик қилиш учун дастурхон ёзмоқчиман. Яна ўзимга қизил кўйлак харид қиламан. Шундан сўнг миниб юришим учун бақувват эшак сотиб оламан.

Алгамиш кулиб юборди:

– Сен ўз омонатингнинг «болалари»ни еб қўймоқчисан. Уларнинг сен учун ишлаб даромад олиб келишини қандай кутишинг мумкин? Ўз ўрнида, улар ҳам қандай қилиб сен учун ишлаб даромад келтирадиган ўз «болалари»га эга бўлади? Аввало, ўзингга кўп олтин тангалардан «қуллар» яратгин, шундан кейингина ҳеч бир андишасиз тўкин дастурхон ёзиб, меҳмондорчиликлардан ҳузур ол.

Шуларни гапириб у яна ортига қайтиб кетди.

Кейинги учрашувимиз икки йилдан сўнг бўлиб ўтди. Унинг юзларини ажин босган, кўзлари яхши кўрмас, анчагина кексайиб қолганди.

– Аркад, ўзингга мақсад қилиб қўйган бойликка эришдингми? – сўради у.

– Ҳали истаган нарсаларимнинг ҳаммасига эришолмадим. Лекин сақлаб қўйган омонатларим бор ва у мен-

га даромад келтирмоқда. Бу даромадлар ҳам ўз ўрнида янада кўпроқ фойда олиб келмоқда, – дедим мен.

– Хўш, ҳалиям тошчиларнинг маслаҳатларидан фойдаланяпсанми?

– Улар менга гишт тайёрлаш борасида фойдали маслаҳатлар беришяпти.

– Аркад, – давом этди Алгамиш, – сен бу сабоқни яхши ўзлаштирдинг. Биринчидан, топган даромаднингдан камроқ воситаларга яшашни ўргандинг. Иккинчидан, катта ютуқларни қўлга киритган одамлардангина маслаҳат сўрашни ўзлаштирдинг. Ниҳоят, пулларингни ўзинг учун ишлашга мажбур қилишни ўргандинг.

Сен пул топишни, уларни сақлашни ва ишлатишни ўзинг ўргандинг. Шунинг учун обрўли мақомга муносибсан. Мен эса қарияпман. Ўғилларим фақат пулларимни сарфлашни ўйлайдилар, қандай қилиб топишни хаёлларига ҳам келтирмайдилар. Менинг жудаям кўп ерим бор. Энди уларни бошқаролмайман деб кўрқаман. Агарда Ниппурга келсанг ва ерларимга қарасанг, сени ўзимга шерик қилиб олардим. Ўшанда бойлигимни ўзинг мустақил равишда бошқаришинг мумкин.

Шундай қилиб, мен Ниппурга келдим ва Алгамишнинг бепоён ерлари учун жавобгарликни ўз зиммамга олдим. Давлат топиш сабогининг биринчи уч дарсини олганим ва хаёлим катта амалий режалар билан тўлалиги боис бу ерларни янада яшнаган заминга айлантирдим. Анчагина олга силжидим. Алгамиш ҳаётдан кўз юмгач, ўзи айтганидек, давлатидан ўзимнинг улушимни олдим ва буни қонунийлаштирдим.

Аркад сўзларини тугатгач дўстларидан бири сўради:

– Ҳақиқатан ҳам ўзининг бойлигига сени меросхўр қилиб қолдирган Алгамишдан кўра омадлироқсан.

– Мен ҳали уни учратмасимдан олдинроқ ҳам яшнаб яшашни жон-жаҳдим билан хоҳлаганим учунгина омадлироқман. Ахир, тўрт йил ичида топганимнинг ўндан

бирини сақлаб қолиб мақсадимга охиригача содиқлигимни исбот қилмадимми? Сиз узоқ йиллар ичида балиқлар феълини яхши ўрганиб олган, шамолнинг йўналиши ўзгаришига қарамай, айнан улар турган жой яқинига тўр ташлайдиган балиқчини бахтли деб ҳисоблайсизми?

– Ҳатто биринчи йили топган пулларингни йўқотганингга қарамай, яна уларни йиғишни бошлаганингда катта ирода кучига эга эканингни кўрсатдинг. Сен ажойиб инсонсан, – деди дўстларидан бири.

– Ирода кучи?! – эътироз билдирди Аркад. – Бўлмаган гап! Сизлар ирода кучини одамга туялар кўтаролмайдиган оғирликни ёки ҳатто ҳўкизлар ҳам ўрнидан қўзгатолмайдиган юкни кўтариш имкониятини берадиган бир куч деб ўйлаяпсизми? Йўқ, ирода кучи мақсаддан қайтмаслик, олдингизга қўйган мақсадни албатта охирига етказишдир. Агарда мен ўз олдимга кичкина бўлса-да мақсад қўйсам, уни албатта охиригача амалга оширишим керак. Акс ҳолда, жиддий ишларни адо этиш борасида қандай қилиб ўзимга ишонсам бўлади? Агар ўзимга-ўзим юз кун давомида кўприк орқали шаҳарга кетаётиб йўлдан тош олиб дарёга улоқтираман деб мақсад қўйсам, шуни бажараман. Еттинчи кун кўприкдан ўтаётганимда бу иш ёдимдан кўтарилса, ҳеч қачон, майли, эртага иккита тош ташларман деб айтмайман. Йўқ, яна ортимга қайтаман ва ўша тошни отаман. Шундан сўнг ўн иккинчи кун ўзимга: «Аркад, бунинг ҳаммаси бефойда. Сенга ҳар кун биттадан тош отишининг нима фойдаси бор? Бир ҳовуч тош олиб уларни дарёга ташлаб юборгин-да, бу бефойда ишингни ташла», – дейманми? Йўқ, бу гапни айтмайман, бундай қилмайман ҳам. Ўз олдимга мақсад қўйсам, уни албатта бажараман. Шу сабабли мақсадимни синчковлик билан танлайман, ўта қийин ва ортиқча масалаларни ўз олдимга қўймайман, чунки бўш вақтимни қадрлайман.

– Агар гапларинг рост бўлса, ҳамма шундай қилгани осон бўлмасмиди, атрофимизда бой одамлар кўпаймасмиди? – деб сўради дўстларидан бири.

– Бойлик фақат одамлар бор кучини ишлатган жойларда илдиз отади, – жавоб берди Аркад. – Ахир, бой одам янги қаср қурса, ишлатган пуллари зое кетадими? Йўқ, бу пулларнинг бир қисмини қурувчи олади, ишчига ўз улуши тегади, иморатчи ҳам ҳақиқага эга бўлади. Қурилишда ишлаётган ҳар бир инсон ана шу пуллардан ўз улушини олади. Ниҳоят, қаср битганида у шунча маблағ кетганига муносиб бўлмайдими? Шундай қаср тикланган ернинг нархи янада ошмайдими? Ёнида кўркам қаср турган ернинг нархи-чи, у ҳам кўтарилмайдими? Бойлик сеҳрли куч билан ўсиб боради. Ҳеч бир инсон унинг қанчалик ошиб кетишини айтиб беролмайди. Ахир, финикияликлар денгиз орқали савдо кемаларида олиб келинган бойликлар ҳисобига ҳеч қандай ҳосил бермайдиган ерларида сервиқор шаҳарларни қурмадиларми?

– Сен бизнинг ҳам бойиб кетишимиз учун қандай маслаҳат бера оласан? – сўради дўстларидан яна бири. – Йиллар ўтди, энди ёш эмасмиз, ҳеч нарсани ортга ташлай олмаймиз.

– Сизларга Алгамишнинг доно ўғитларини қўлланма қилиб олишингизни ва ўзингизга топганимнинг бир қисмини олиб қўйишим керак деб айтишингизни маслаҳат бераман. Буни эрталаб уйгонган чоғингизда ўзингизга айтинг. Кун ярим бўлганида яна таъкидланг. Кечаси яна такрорланг. Бу сўзларни ҳар соатда, ҳар куни ичингизда қайтаринг. Кўз олдингизда бамисоли осмонда ёниб турган ёзувлардек ўрнашиб қолмагунига қадар тўхтамай қайтараверинг.

Бу фикрни бутун вужудингиз билан қабул қилинг. Хаёлингизга жойлаб олинг. Кейин даромадингизнинг қанча қисмини олиб қўйишингиз мақсадга мувофиқ эканини ўзингиз учун ақлан ҳал этинг. Бу улуш ўндан бири-

дан кам бўлмасин, уни олиб сақлаб қўйинг. Керак бўлса, мазкур қонунни бошқа сарф-харажатларингизга нисбатан ҳам қўлланг. Лекин, авваламбор, айнан шу қисмни олиб қўйинг. Сал вақт ўтмай бой одам ўзини қандай ҳис этишини ва бу ҳиссиёт бойликка эга эканлигини ва унга фақат сиз даъвогар бўлишингиз мумкинлигидан иборатлигини тушунасиз. Бу бойликнинг ўсиши сизга куч беради. Ҳаётнинг қандайдир янги, ўзгача қувончлари сизни тўлқинлантириб юборади. Янада кўпроқ топиш учун керакли кучларнинг оқиб келаётганини сезасиз. Маблагингиз ошгани сайин сақлаб қўядиган даромадингиз қисмини аввалгидек қолдира оласизми?

Ана ўшанда пулларингизни ўзингизга ишлатишни ўрганасиз. Уларни ўзингизга «қул» қилиб олинг. «Болалари»ни ва «болаларининг болалари»ни ҳам сизга меҳнат қилишга ўргатинг.

Ўзингизни келажакда келадиган маблағ билан таъминланг. Кексайиб қолганларга боқинг, вақт ўтиб сиз ҳам ўшалар қаторига қўшилишингизни унутманг. Шунинг учун ўз омонатингизни ишга солмоқчи бўлсангиз, ундан ажралиб қолмаслик учун ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилинг. Судхўрларнинг фоизлари ширин куйлаб эҳтиётсиз одамларни айрилиш ва кўнгил синишига дучор қиладиган ваҳший куйлардир.

Сизни авлиёлар ўз ҳукмронликларига чақариб қолсалар, оилангиз қийинчилик ва йўқчиликларга дучор бўлмаслигининг гамини ўйлаб қўйинг. Оилангиз ҳар доим муҳофазада бўлиши учун қандайдир вақт оралигида кўп бўлмаган миқдордаги даромад келиб туришини таъминлаш мумкин. Шунинг учун ақли бор одам бундай савоб иш учун зарур бўлган маблағ йиғилишини кутиб ўтирмайди.

Доно инсонлар билан маслаҳатлашинг. Ҳар куни пуллар билан ишлайдиган одамлардан маслаҳат сўранг. Бундай одамлар сизларни мен ўзим тошчи Азмурга ишониб бор пулимни бериб қўйиб хатога йўл қўйганим син-

гари хатолардан эҳтиёт қилсин. Пул йўқотиш хавфидан кўра кам бўлса ҳам мўътадил келиб турадиган маблағ ишончлидир.

Бу дунёда ҳузур кўриб яшанг. Пул тежайман деб ўзингизни қийнашнинг ҳожати йўқ. Агар топганингизнинг ўндан бир қисмини ўзингиз ва оилангиз учун ҳар қандай қийинчиликсиз тежаб олиб қўёлсангиз, ана шу қисм билан кифояланинг. Қолган ишларда эса ўз маблағингизга мувофиқ ҳаёт кечиринг, ўзингизни ҳаддан зиёд хасис қилиб қўйманг, пул сарфлашдан кўрқманг. Ҳаёт фақат жиддий, катта ишлар билангина эмас, балки хурсандчилик, қувонч ва унинг ширин лаҳзаларидан баҳраманд бўлиш мумкинлиги билан ҳам чиройли ва бойдир...

Дўстлари Аркадга раҳматлар айтиб кетишди. Баъзилари тасаввур қилиш қобилиятига эга бўлмагани ва кўп нарсани тушунмагани боис лом-мим демади. Бошқаларнинг эса шундай бой одам эски ўртоқлари билан ҳозиржавоб бўлиши мумкинлигига ишонмай энсалари қотарди.

Лекин баъзи бирларининг кўзи янги нур билан ёришди. Улар Алгамиш, Аркадлар ишлаб ўтирган хонага, ўз йўлини қоронгиликдан ёруғлик томон аста-аста очиб бораётган инсон қадамларини назорат қилиш учун қайта-қайта келганини тушундилар. Ўша одам ёруғликка эришганида ҳаётдаги ўрни уни кутиб турарди. Бу унга ҳаёт тақдим этган, ўйлаб ўзининг янги тушунчасини топмагунича, мана шу бахтли ҳодисадан фойдалана олишни ўрганмагунига қадар унга ҳаёт тақдим этган, бошқа ҳеч ким эгаллай олмайдиган ўзининг ўрни эди.

Кейинги йилларда Аркаднинг дўстлари унинг ҳузурига бот-бот келадиган бўлишди. У ҳаммани хурсандчилик билан кутиб олар, бой тажрибага эга бўлгани сабабли маслаҳат ва ўғитларини аямасди. Аркад ҳар доим ёрдамга тайёр эди. Уларга ўзларининг пуллари-

ни маблағ келтирмайдиган ишлардан сақлаб қолишга, йўқотиб қўймасликка катта даромад келтирадиган ишларга ишлатишларига кўмаклашарди.

Бу одамлар ҳаётида уларга Аркад, Аркадга эса Алгамиш ўргатган: топган ҳар қандай маблағингнинг ўндан бир қисмини сақлаб қўй деган ҳақиқатни тушунган кунлари катта ўзгариш рўй берди...

– Мана, ўғлим, яна анчагача қолиб кетдик, – деди Асилбек. – Бу ҳикояларни айтишимдан мақсад, сен уларни тезроқ қўллашни бошлагин. Тижорат ишларингда қанча тез қўллаб, ишларингни бошидан тўғри йўлга қўёсанг, бари муваффақиятли кечади. Ана шунда ҳар қандай йўқотиш ва улар олиб келадиган мусибат ва хавфдан ўзингни халос қилган бўласан.

III ҚИСМ.

Кунлар кетидан кунлар, ойлар кетидан ойлар ўтди. Икромжон Асилбекнинг уйига келганининг бир йили ҳам ўтиб кетди. Серқуёш кунлардан бирида Икромжон савдо қилаётган дўконга хизматкор келди ва уни Асилбек йўқлаётганини, кечки овқатга таклиф этаётганини айтди...

Мазали паловдан сўнг Асилбек гапида давом этди:

– Келганинга ҳам бир йил бўлди, Икромжон. Манави пулларни ол. Сен уларни ҳалол меҳнатинг билан ишлаб топдинг. Энди сен озодсан.

– Лекин, устоз, мен синдирган идишларнинг қарзини тўладим, – чин юракдан гапирди Икромжон.

– Эсимда, ўғлим. Сен тўла ишлаб қарзингдан қутулдинг. Пулларни ол, уларни ҳалол топдинг. Уларни ўзингда қолдир. Менинг бу пулларга сира ҳаққим йўқ.

Икромжон устози олдида тиз чўкиб деди:

– Сизнинг очиққўл ва сахийлигингиз олдида бош эгаман, устоз.

– Тур, ўғлим, тур! Яхшиси, энди нималар қилмоқчи эканинг ҳақида сўзла.

– Устоз. Бир йил ичида мен шунча билим ва пул топдимки, энди ўзимнинг заргарлик дўконимни очмоқчиман. Сақлаб қўйган озгина жамғармам ҳам бор. Ахир, бу дунёдан оладиганларим ҳали бисёр!

– Яша, Икромжон. Қарияни хурсанд қилдинг. Сенга берган ўғитларим бекор кетмаганини ва пулларингни

сарф қилиш учун бозорга югурмаётганини кўриб турибман. Тагин пул ҳам жамғариб қўйибсан.

Энди мен яна бир донишмандликни ўргатмоқчиман. Сенга иккита ҳикоя сўзлаб бераман.

Асилбекнинг учинчи ҳикояси

БЎШ ҲАМЁННИ ТЎЛДИРИШНИНГ ЕТТИ УСУЛИ

Бобилнинг довруги тобора ошиб борарди. Унинг энг бой шаҳарлардан бири экани ҳақидаги гаплар бизнинг кунларимизгача етиб келди. Бобил бойликлари афсонавий эди. Лекин ҳар доим ҳам шундай бўлмаган. Бобилда бой одамлар мўллигининг сабаби бу ерда яшовчи одамларнинг донолигида эди. Улар қандай қилиб бойбадавлат бўлиш мумкинлигини биринчи бўлиб ўргана бошладилар.

Инсонпарвар шоҳ Саргон ўзининг душманлари – элитларга қарши жангда галаба қозониб Бобилга қайтиб келганида она шаҳридаги жиддий ўзгариш билан тўқнашди. Унинг маслаҳатчиси мазкур ҳолатни шундай изоҳлади:

– Сизнинг амрингиз билан катта сув каналлари ва авлиёларга багишланган улкан ибодатхоналар қурилиши орқали халқимиз узоқ йиллар давомида гуллаб-яшнаб келганди. Энди бундай қурилишлар йўқлиги боис одамлар ўзларини ўзлари боқолмай қолаётганга ўхшаб турибди.

Ишчилар ишсиз қолиб кетдилар. Савдогарларнинг ҳам буюртмалари камайган. Деҳқонлар ўз маҳсулотини сотолмаяпти. Халқнинг қўлида озиқ-овқат харид қилиш учун етарли пул йўқ.

– Ахир, мана шу катта қурилишларга ишлатган пулларимиз қайёққа гойиб бўлди? – сўради шоҳ.

– Мен, – жавоб берди маслаҳатчи, – бу пуллар ўз йўлини топиб, шаҳардаги бир неча бойнинг хусусий мулкига айланиб қолмаганмикан деб кўрқиб турибман. Эчки сути латтадан сизиб ўтиб кетганидек, кўп одамлар кўлидан ҳам пуллар шунча тезлик билан сизиб ўтиб кетди. Энди пул оқими тўхтаганидан сўнг кўпчилик даромадсиз қолди.

Шоҳ анча вақт индамай турди. Кейин сўради:

– Қандай қилиб пулларни фақат айрим одамларгина кўлларига кирита олдилар?!

– Чунки улар бу ишни қандай қилиш кераклигини билдилар, – жавоб берди маслаҳатчи. – Одамни у ютуқни қандай қилиб қўлга киритишни билгани ва муваффақиятга эришгани учун бадном қилиш мумкин эмас. Ақл билан топган пулини тортиб олиб, уни қобилиятсизларга тақсимлаб бериш инсофдан бўлмайди.

– Нима учун ҳамма одамлар ҳам пул йиғиб бойиш ва гуркираб яшаш мумкинлигини ўргана олишмаган?

– Уларга буним ким ўргатади? Албатта, домлаю уламолар эмас, чунки улар пул топишни билмайдилар.

– Шаҳримизда бойиб кетиш йўлларини ҳаммадан яхши ким билади?

– Сиз берган саволнинг ўзида жавоби ҳам ётибди, ҳазрати олийлари. Бобилда энг кўп давлат йиққан одам ким?

– Ҳа, менинг донишманд маслаҳатчим, бу – Аркад. У Бобилдаги энг бой одам. Унга айт, эртага ҳузурумга келсин.

Эртаси куни етмиш ёшига қарамай ҳануз ёш ва гайратли кўринмиш Аркад шоҳ ҳузурига кириб келди.

– Аркад, – деди шоҳ, – сен Бобилнинг энг бой одами эканинг ростми?

– Шундай дейишади, ҳазрати олийлари, ҳали ҳеч ким бу фикрга қарши чиққани йўқ.

– Қандай қилиб бу қадар бойиб кетдинг?

– Мен фақат гўзал шаҳримизнинг ҳар бир фуқароси эга бўлган имкониятлардан фойдаландим.

– Ўз фаолиятингни бошлашинг учун ҳеч нарсанг йўқмиди?

– Фақатгина бой бўлишга катта хоҳишим бўлган. Бошқа ҳеч вақом йўқ эди.

– Аркад, – давом этди шоҳ, – шаҳримиз жуда оғир аҳволда қолди, чунки фақатгина бир неча одам бойиш сирларини билади, шу билимларини хусусийлаштириб олган. Одамларнинг аксарият қисми ана шу пулларнинг қандайдир бир қисмини бўлсаям топишни билмайди. Менинг мақсадим – шаҳримизни дунёнинг энг бой шаҳрига айлантириш. Бобил бадавлат одамлар яшайдиган шаҳарга айланиши керак. Шундай экан, одамларга бадавлат бўлиш йўллари ўргатишимиз лозим. Менга айт-чи, Аркад, бой бўлишнинг бирор-бир сирини борми? Уни ўрганса бўладими?

– Гап тажрибада, ҳазрати олийлари. Бир одам қила оладиган ишни бошқаларга ҳам ўргатса бўлади.

Шоҳнинг кўзлари ёниб кетди:

– Аркад, кўнглимдаги гапни айтдинг. Сен ўзинг шундай улуг ишга хизмат қилишни хоҳламайсанми? Ўз билимингни ўқитувчиларга таълим берадиган мактабларда ўқитишни истамайсанми? Ўша ўқитувчиларнинг ҳар бири, ўз навбатида, бошқаларни тайёрлаб ўқитарди. Улар ҳам мамлакатимдаги ана шу билимларга муносиб бўлган инсонларга ўргатишарди.

Аркад таъзим бажо айлаб деди:

– Мен сенинг қулингман, истаган буйругингни беришинг мумкин. Қандай билимларга эга бўлмайин, шоҳимнинг обрўси йўлида уларни менинг изимдан борадиган ҳар бир инсонга беришга тайёрман. Маслаҳатчингга амр эт, мен учун юз нафар кишидан иборат синф йигсин. Уларга бир вақтлар Бобилдаги энг бўш бўлган ҳамёнимни тўлдиришга ёрдам берган етти усулни ўргатаман.

Икки ҳафтадан сўнг шоҳ буйругини адо этиш мақсадида Билимлар маконида танлаб олинган юзта одам

гулдор кўрпачалар устида ярим ой шаклида ўтирарди. Кичкина курсида ўтирган Аркад ўрнидан турганида ўқувчилардан бири ёнидаги шеригини туртиб шивирлади:

– Қара, бу Бобилдаги энг бой одам. Кўриниши худди ўзимиздай-ку!

– Улуг шоҳимизнинг содиқ қули бўлганим учун, – сўз бошлади Аркад, – унинг буйругига кўра қаршингизда турибман. Бир вақтлар мен камбағалгина йигит эдим. Бой бўлишни бутун вужудим ила хоҳладим. Бойиб кетишимга ёрдам берган билимларни тополганим учун ҳам шоҳ тажрибаларимни сизлар билан бўлишимни илтимос қилди.

Мен бойлик сари ўз йўлимни катта камбағалликдан бошладим. Менинг сизлардан ёки Бобилнинг бошқа бирор фуқаросидан устун жиҳатим йўқ эди.

«Ғазнам»нинг илк «газнахонаси» анчайин эскириб қолган ҳамёним эди. Унинг бўшлигидан жаҳлим чиқарди. Тўла ва думалоқ бўлишини, ичида ҳар доим олтин тангалар жаринглаб туришини истардим. Шунинг учун ҳамён бўшлигидан мени халос этадиган ҳар қандай усулни қидирардим ва мен еттита шундай усулни топдим.

Сизларга бўш ҳамённи тўлдиришининг ана шу сирлари ҳақида айтиб бераман. Бу усулларни кўп пуллар эгаси бўлишни хоҳлаганларга тавсия этаман. Етти кун давомида ҳар кун сизларга ана шу ҳақда бирма-бир айтиб бераман.

Диққат билан қулоқ тутинг. Мен билан биргаликда муҳокама қилинг. Ўзаро баҳслашинг. Бу дарсларни шунчалик ўзлаштириб олингки, сизнинг ҳамёнингизга бойлик уругини сепишга ёрдам берсин. Энг аввало, ишни ақл-идрок билан ўзингизнинг хусусий даромадингизни ташкил этишдан бошлашингиз керак. Сўнг бировларга ўргата оладиган ва уларга ўз билимингизни берадиган даражагача ўсишингиз лозим. Шундан кейингина

бошқаларни мазкур ҳақиқатларга ўргатишингиз мумкин.

Мен ҳамёнингизни қандай қилиб тўлдиришнинг оддий усулларини ўргатишим керак. Бу бойлик сари бо-силган биринчи қадам, агар қатъий ва шижоатли бўлмасангиз, ҳеч қачон бойлик чўққилари сари кўтарилолмай-сиз. Энди эса ана шу усуллардан биринчисини кўриб чиқамиз.

Биринчи усул: ҳамёнингизни тўлдиришни бошланг

Аркад иккинчи қаторда ўйланиб ўтирган кишига му-рожаат этди:

– Ҳурматли дўстим, сен қандай касб билан шуғулланасан?

– Мен курси тахтачаларга ёзув ўйиб битаман, – жавоб берди у.

– Ўзимнинг биринчи мис тангаларимни мен ҳам худди ана шу ишда ишлаб топгандим. Демак, сенинг ҳам «ўз бойлигингни яратиш» имкониятинг бор.

Аркад орқароқда ўтирган қизғиш юзли одамга юзланди:

– Сен қандай нон топишингни айтиб бер.

– Мен қассобман, – жавоб берди у. – Эчкибоқарлардан эчки сотиб олиб, уларни сўяман. Кейин гўштини сотаман, терисини эса пойабзал тикадиган этикдўзларга пуллайман.

– Сен ҳам ўз ишингни бажараётганинг ва даромад топаётганинг учун мен каби катта ютуқларга ва мен эга бўлган барча нарсаларга эришишинг мумкин.

Хуллас, Аркад ким нима билан шуғулланиб даромад топиши ҳақида билиб олди. Саволларини тугатгач деди:

– Азиз ўқувчиларим, одамлар ишлаб даромад топишлари учун жуда кўп касблар мавжудлигини кўриб туриб-сиз. Ҳар бир даромад топиш усулини пул оқими деб та-

саввур этиб, ана шу оқимдан бир қисмини ўз ҳаётимизга қарата буришимиз лозим. Шунинг учун ҳамёнингизга танга пулларнинг қандай оқими кириши – катта ёки кичикми, йўналиши – бу ҳар бирингизнинг қобилиятингизга боғлиқ. Шундай эмасми? Сизларнинг ҳар бирингиз ўз даромад манбаингизни ҳосил қилишни истасангиз, айна вақтда қўлингизда мавжуд бўлган манбадан бошлашингиз мақсадга мувофиқдир.

Аркад ўзини тухум сотувчиси деб таништирган одамга юзланди:

– Агар сен халтанга ҳар кун эрталаб ўнта тухум солсанг, кечқурун эса тўққизтасини чиқарсанг, вақти келиб нима юз бериши мумкин?

– Вақти келиб халта тўлиб кетади.

– Нима учун?

– Чунки халтага ҳар кун тухум соламан, чиқарганда эса битта тухум қолдираман.

Аркад синфга қараб кулди:

– Бу ерда ўтирганларнинг бирортасида бўш ҳамён борми?

Аввалига ҳайрон бўлиб қараб турдилар. Кейин кулиб юбордилар. Охирида бўш ҳамёнларини силкитиб қўйдилар.

– Жуда яхши, – давом этди Аркад. – Энди мен сизларга ўзимнинг тортилиб қолган ҳамёнимни тўлдириш учун ўрганган биринчи усулимни айтиб бераман. Тухум сотувчисига қандай ўргатсам, худди шуни қайтаринг. Ҳамёнингизга солинган ҳар ўн тангадан харажатларингизга фақат тўққизтасини сарфланг. Ҳамёнингиз дарров тўла бошлайди, унинг оғирлашиб бораётгани эса дилингизга ёқимли ҳиссиётлар ва кўнглингизга беқиёс мамнунлик бахш этади.

Менинг гапларим ўта жўн бўлгани учун кулманг. Ҳақиқат жуда содда. Қандай қилиб бой бўлганимни сизларга айтаман деб ваъда бердим. Сизлар каби бўш ҳамён билан юргананда, у кўзимга жуда хунук кўринар-

ди, чунки ичида истакларимни амалга оширадиган ҳеч нарса йўқ эди. Лекин ҳамёнимдан ўн танганинг тўққизтасини чиқара бошлаганимдан сўнг у тезда оғирлаша бошлади. Сизларнинг ҳамёнингиз билан ҳам худди шундай бўлади.

Энди эса сизларга қизиқ ва ҳайратли бир ҳолат тўғрисида сўзлаб бермоқчиман. Мен топганимнинг ўндан тўққизтасига тўғри келадиган қисмидан кўпроқ пул сарфламай қўйганимдан кейин ҳам аввалгидай кун кечирардим. Пулларим олдингидан камайиб қолмади. Аксинча, сал ўтмай тангалар оқиб кела бошлади. Пул тўплаган ва даромадининг муайян бир қисминигина ишлатадиган одамга пуллар янада кўпроқ оқиб келади, бу авлиёлар қонунидир. Аксинча, ҳамёни бўш одамни пуллар ҳам четлаб ўтади.

Сиз ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ нимани хоҳлайсиз? Балки тез ўтиб ва унутулиб кетадиган безаклар, қимматбаҳо кўйлақлар, талай ёгуликларга эга бўлишни истарсиз? Ёки бу мўмай бойлик, олтин, ер-томорқа, мол-ҳол, яхши савдо, пулларингиз тикилган иш орқали катта даромад олишми? Ҳамёнингиздан олиб ишлатиладиган пуллар сизга биринчисини беради. Тагида қолдирилган пуллар эса иккинчисини беради.

«Ҳамёнингизга тушган ҳар ўн тангадан фақат тўққизтасини сарф қилмоқ лозим». Бу, азиз ўқувчиларим, бўш ҳамёнимни тўлдирдиш йўлида топган биринчи усулдир. Ўзаро мулоҳаза қилинг. Агар кимдир буни нотўғри деб исботламоқчи бўлса, эртага кўришганимизда шу ҳақда айтсин.

Иккинчи усул: ўз харажатларингизни назорат қилинг

– Сизлардан бирингиз: «Бизнинг бутун даромадимиз керакли сарф-харажатларимизни қоплашга етмаётган бўлса-ю, яна қандай қилиб унинг ўндан бир қисмини олиб қўйишимиз мумкин?» – деб савол берди, – Аркад

*эртаси куни шундай сўзлар билан ўз дарсини бошлади.
– Кеча қайси бирингизда бўш ҳамён бор эди?*

– Ҳаммамизда, – жавоб беришди улар.

*– Аммо ҳамма ҳам бир хил даромад топмайди-ку!
Баъзилар бошқаларга қараганда кўпроқ пул ишлайди.
Айримларнинг ёрдамга муҳтож каттагина оиласи бор.
Шунга қарамай, ҳамёнларингиз бир хилда бўш эди. Энди
эса сизларга одамзоднинг ҳар қандай ўғлонига тегиш-
ли бир ҳақиқатни айтаман. Бу ҳақиқат шуки, агар биз
қаршилиқ қилмасак ва тегишли чораларни кўрмасак,
«керакли харажатлар» аталмиш чиқимларимиз ҳар
доим топган даромадимизга тенг ҳолда ўсиб бораве-
ради.*

*Икки тушунчани: керакли сарф-харажатлар ва биз-
нинг хоҳишларимизни бир-бири билан адаштирманг.
Сизнинг оилангиз билан биргаликдаги хоҳишларингиз
даражаси топган даромадларингиз қониқтира олади-
ган даражадан анча юқоридир. Шунинг учун даромадла-
рингизни ана шу истак ва хоҳишларингизни қониқти-
риш учун сарф қиласиз. Шунда ҳам талай истакларин-
гиз қолиб кетади.*

*Одамлар ўзлари қониқтира олмайдиган хоҳиш ва ис-
таклар таъсирида юрадилар. Агарда мен бой бўлсам,
ўзимнинг ҳамма истак ва хоҳишларимни қониқтира ола-
ман деб ўйлайсизми? Йўқ, бу ҳақиқатдан анча йироқ. Мен
ўз вақтим борасида ниҳоятда чекланганман. Кучимнинг
ҳам чегараси бор. Мен саёҳат қила оладиган масофа ҳам
чекланган. Ейдиган овқатларим ҳам. Ҳаётдан завқ олиб
яшайдиган хурсандчилигим ҳам чекланган.*

*Ҳаётингиздаги кундалиқ кўникаб қолган ҳаракатла-
рингизни яхшилаб ўрганиб чиқинг. Ана шунда ҳаммага
маълум ва идрок билан камайтириш мумкин бўлган ёки
умуман олиб ташлаш талаб қилинадиган ортиқча ха-
ражатларни топиш мумкин. Сарфлаган ҳар бир тан-
гангиз эвазига қиймати юз фоизга пойиқ буюм олиш
сизлар учун шior бўлиб қолсин.*

Ўзингизга керакли ҳар бир буюмнинг номини сопол тахтачага ёзиб қўйинг. Ўша зарур, даромадингизнинг ўндан тўққиз қисмига сотиб олиш мумкин бўлган ашёларни танлаб олинг. Қолганларини ўчириб ташлаб, ҳеч қачон амалга ошмайдиган, улар ҳақида қайгуриш шарт бўлмаган хоҳишларнинг бир қисми деб қаранг.

Кейин тегишли сарф-харажатларни режалаштиринг. Ҳамёнингизни тўлдириб бораётган ўндан бир қисм жамғармага тегманг. У сиз юзага чиқаришингиз лозим бўлган энг катта истак бўлиб қолсин. Ўз бюджетингиз билан ишлашни давом эттиринг. Бюджетингизни ҳамёнингизни тўлдириш йўлида ўзингизга ёрдамчи қилиб олинг.

Зар билан тикилган қизил кийимли одам ўрнидан турди:

– Мен озод инсонман. Ҳаётнинг ҳар қандай ширин лаҳзаларидан фойдаланишга ҳаққим бор деб ҳисоблайман. Шунинг учун нимага ва қанча кетказишимни аниқ белгилаб берадиган бюджетга нисбатан қулларча муносабатда бўлишга қаршиман. Бу ўзим баҳраманд бўлаётган хурсандчиликларимни олиб қўяди ва мени оғир юк ортилган эшак даражасигача ерга уриб ташлайди деб ўйлайман.

– Сенинг бюджетингни ким аниқлайди, дўстим? – сўради Аркад.

– Мен ўзим, – жавоб берди у.

Агар эшак устидаги юкининг оғирлигини ўзи белгилай олса, бу юк ичига турли тақинчоқлар, гилам ва оғир-залворли олтинларни киритармиди? Албатта, йўқ. У чўлдаги йўлни босиб ўтиш учун бу юкка бугдой, қуритилган беда ва сув қўшган бўларди. Бюджетнинг мақсади ҳамёнингни тўлдиришдан иборат. У сен истаган марраларга етишингга ёрдам беради. Юрагингнинг туб-тубида ётган истакларингни бир дақиқали хоҳишларингдан сақлаб қолишга ёрдам беради. Сенинг бюджетинг қоронги гордаги ёрқин нур каби ҳамёнингдан

кетадиган барча харажатларни ё белгилаб беради, ё ўз мақсадингга эришиш йўлида сенга бу чиқимларни тўхтатиш, уларни назорат қилишингга ёрдам беради.

Шундай қилиб, ҳамённи тўлдиришининг иккинчи усули: харажатларингизни шундай режалаштирингки, ҳар доим ўзингиз учун биринчи даражада керакли бўлган буюмларга, ўйнаб-қулишингизга, хоҳишларингизга мутаносиб бўлсин. Харажатларингиз топган даромадингизнинг ўндан тўққиз қисмидан ортмасин.

Учинчи усул: пулларингизни ишлашга мажбур қилинг – Мана, бўм-бўш ҳамёнингиз энди тўла бошлади. Унинг тубида даромадингизнинг ўндан бир қисмини эҳтиёткорлик билан сақлаб келмоқдасиз. Ўз бойлигингиз ва мулкингизни сақлаб қолиш учун харажатларингизни назорат қиляпсиз. Энди ана шу пулларни қандай қилиб ишлатиш ва сонини ошириш йўлларини кўриб чиқамиз. Албатта, ҳамёндаги пуллар кўнгилга таскин, юракка илиқлик беради, лекин ҳеч қандай даромад олиб келмайди. Шундай бўлса-да, сақлаб қолиб сарфламаган пулларимиз давлат йиғиш йўлида босилган биринчи қадам бўлиши мумкин. Улар келтирган даромад катта бойлик йиғишга ёрдам беради, – Аркад ана шу сўзлар билан учинчи кунги дарсларини бошлади. – Қандай қилиб пулларимизни ишлашга мажбур қилсак экан? Мен пулларимни биринчи марта тиккан ишим муваффақиятсиз бўлиб чиқди, барча жамғармамдан ажралдим. Бу ҳақда кейинроқ сўзлаб бераман.

Ўз пулларимни қалқонлар тайёрлайдиган Аггар деган устага фойда эвазига қарзга бергандим. У ҳар йили денгиз ортидан келтириладиган бронзани юқори нархда сотиб олишга мажбур эди. Пули камлиги сабабли бошқалардан қарз оларди. Аггар мард одам эди. Ҳар бир қалқонини сотиши биланоқ қарзини яхшигина фоизда тўларди.

Ҳар сафар унга қарз берганимда фойдаси билан қайтариб олардим. Шунинг учун ундан оладиган даромадим ҳам ошиб борарди. Энг катта завқни, бу пуллар ҳамёнимга қайтиб келганида туйганман.

Сизларга шуни айтишим керакки, бойлик бу инсон ҳамёнидаги пуллар эмас, балки ўша ҳамёнга оқиб келаётган пул оқими, ундан ҳосил бўлган ва доимий кўпаядиган ва ўсадиган даромаддир. Одам ишлайдими ёки саёҳат қиладими, бундан қатъи назар, келиб турадиган даромад ҳар бир инсон хоҳлаган нарсадир.

Мен катта бойлик эгасиман. Бойлигим шунчалик кўпки, мени ҳатто давлати битмас-туганмас одам ҳам дейишади. Аггарга қарзга берган пулларим уларни тўғри ишга солиш йўлидаги илк ютуқли тажрибам эди. Билим ва тажриба йиққанымдан сўнг мен қарз бериш ва сармоялар киритишни янада кенгайтирдим, чунки даромадим анча ўсганди. Аввалига бир нечта, кейинчалик эса талай жойлардан келадиган, ўзимга керакли ҳолларда идрок билан сарфлашим мумкин бўлган бойлик ҳамёнимга оқиб келадиган бўлди. Озгина маблағдан бошлаб ҳар бири «меҳнат» қиладиган ва янада кўпроқ пул топадиган олтин «қулларим»га эга бўлдим. Улар ҳам, уларнинг «болалари», «болаларининг болалари» ҳам мен учун ишларди. Биргаликда қилган «меҳнат»лари орқали янада кўпроқ маблағ эгасига айланардим.

Пуллар қанча кўп даромад олиб келса, уларнинг сони ҳам шунча тез ўсишини кейинги мисолда кўришингиз мумкин. Бир фермер ўғил кўрганида бойга ўнта кумуш танга элтиб берибди ва уларни ўғли йигирма ёшга киргунига қадар ишлатиб туришни илтимос қилибди. Бой рози бўлибди.

Ўғли йигирма ёшга кирганида у яна бойга мурожаат қилибди ва кумуш пуллари ҳақида сўрабди. Бой фойдаси билан 31 тангани қайтариб берибди.

Бадавлат бўлишнинг учинчи усули: ҳар бир ортиқча

тийинингизни беҳуда сарф қилишдан кўра асраб қўйишга эришинг.

Тўртинчи усул: ўз бойлигингизни йўқотишлардан эҳтиёт қилинг

– Нохушликлар бизни айнан ишларимиз жуда яхши кетаётган вақтда кутиб туради. Ҳамёнимиздаги пулларни ниҳоятда эҳтиёт қилишимиз зарур, акс ҳолда, уларни йўқотиб қўйишимиз мумкин. Шунинг учун авлиёлар анча-мунча пулларни беришларидан аввал биз озгина пулларни сақлашни ва эҳтиёт қилишни ўргансак, ақлдан бўлур эди, – синфга қараб тўртинчи кун деди Аркад. – Пули бор ҳар бир инсонни турли имкониятлар ўзига жалб этади, уларга мавжуд бўлган ишларга пул тикиш, яъни сармоя қилиш лозимдек кўринади.

Кўпинча дўст ва қариндошларимиз катта ишонч билан ҳар хил сармоя лойиҳаларида қатнашадилар ва бизни ҳам ўзларининг ортларидан боришга ундайдилар.

– Сармоя тўплашнинг биринчи муҳим тамойили бу асосий маблағингизнинг хавфсизлигини таъминлашдир. Бу сармояни йўқотиш хавфи бўлса, кўпроқ маблағ келтиришни таъминлашга интилишнинг маъноси бормикан? Мен йўқ деб ўйлайман. Таваккал қилишнинг жазоси пулларни йўқотиш бўлиши мумкин. Ўз бойлигингиздан бир улушини ажратиб ишлатишдан аввал пулларингизни жойига беҳатар қайтаришга берилаётган ҳар бир кафолатни яхшилаб ўрганиб чиқинг. Тез бойиб кетаман деган хаёлга берилманг. Кимгадир қарз беришдан аввал у ҳақда атрофдагиларнинг фикрини билинг, пулингизни вақтида қайтара олишига ишонч ҳосил қилинг. Акс ҳолда, не-не қийинчилик билан топган пулингизни ўзингиз билмаган ҳолда шунчаки «ҳадея» қилиб қўйишингиз мумкин.

Пуллингизни нимагадир тикишдан олдин бу ишда сизни ҳеч қандай хавф-хатар кутиб турмаганига амин бўлинг.

Бу борадаги илк тажрибам мени йиглагудек аҳволга солиб қўйганди. Йигиб қўйган бор пулимни Азмур деган устага қарзга бергандим. У олис мамлакатларга бориб Тирдан қимматбаҳо тошлардан ясалган безакларни олиб келишга рози бўлди. Уларни биргаликда сотиб фойдасини тенг тақсимламоқчи эдик. Финикияликлар Азмурни алдаб оддий шишаларни сотишини қаёқдан билибман? Топганларимнинг барини йўқотдим. Нақадар аҳмоқлик қилиб қўйганимни – қимматбаҳо тошлар сотиб олишни бир устага ишонганимни бугун кўриб турибман. Шунинг учун шахсий тажрибамга асосланиб сизларга берадиган маслаҳатим шуки, йўлингиздаги хавф-хатарлардан эҳтиёт бўлишингиз учун сармоялар ҳақидаги тажрибангизга ишонаверманг. Яхшиси, бу борада тажрибаси бор одамларга мурожаат этинг. Улар ҳар қандай одамга маслаҳат беришга тайёр. Бу йўл-йўриқларнинг пул ҳисобидаги қиммати сармоя қилмоқчи бўлган пулингизга тенг бўлади.

Хуллас, ҳамёнингизни тўлдиришга доир тўртинчи усулнинг асосий аҳамияти шундан иборатки, у сизни анчагина тўлиб қолган ҳамёнингизни бўшаб қолишлардан асрайди. Ўз пулларингизни фақатгина асосий пулларингизнинг хавфсизлигини таъминлаган ҳолда, керак бўлганида уларни қайтариб олишингизга ишончингиз комил бўлиб бирор ишга тикканингиздагина уларни йўқотишлардан асрайсиз. Ўшанда сиздан қарздор бўлган одамларнинг рўйхатини тузишингизга тўғри келмайди. Пулларини фойда келтиришга сола билган ва бу борада тажрибаси бўлган одамлар билан маслаҳатлашинг. Уларнинг ҳаётий донишмандликлари пулларингизни хатарли тикишлардан асрасин.

Бешинчи усул: сотиб олган уйингизни даромад келтирувчи сармояга айлантингиз

– Инсон ўз топганидан тўққиз қисмини яшаш ва ҳаёт қувончларидан баҳраманд бўлишга сарфласа ва ана шу

тўққиз қисмдан бир улушини фаровонлигига жабр етказмаган ҳолда даромад келтирадиган бирор ишга тикса, унинг бойлиги янада ошади, – деди Аркад бешинчи куни ўқувчиларига. – Бобилнинг аксарият одамлари фарзандларини яшаб бўлмайдиган даҳаларда вояга етказишга мажбур. Улар хотинлари ўзларига ёққан гулларни ўстира олмайдиган, болаларининг ўйнаб-қувнашлари учун ифлос кўчалардан бошқа жой бўлмаган даҳалардан ижарага уй оладилар ва талабчан уй эгаларига катта жарима тўлайдилар. Ҳеч бир оила, агар ҳовлисида болаларининг ўйнаши учун озода жой, аёллари учун нафақат гуллар, балки озгина бўлса-да кўкат ва сабзавотлар ўстириш учун жой етмаса, ҳаётдан тўла-тўкис мамнун яшолмайди.

Одамнинг юрагига ўз дарахтидан анжир, узумзоридан узум узиб ейиш, ўз уйига эга бўлиш ва унга гамхўрлик қилиш, кучига ишонч туғдирадиган ва барча ҳаракатларини шунга йўналтирадиган жойга айлантириш сўз билан таърифлаб бўлмас хурсандчилик улашади. Шунинг учун мен ҳар бир инсонга ўзини ва унга тегишли ҳамма нарсани ўз паноҳига оладиган бир заминга эга бўлишини маслаҳат берардим.

Ҳар ким ўз уйига эга бўлишга ҳақли. Бизнинг шоҳимиз Бобил деворлари ораларини анча очиқ қилиб кўтартирган. Бу жойлар ҳозир фойдаланилмай қолиб кетган, уларни анчайин арзон нарҳда сотиб юборишнинг иложи борку!

Яна шунни айтишим керакки, бойлар ўз оилалари учун уй ва ер қидириб, уларни сотиб олмоқчи бўлган одамларнинг истак-хоҳишларига хайрхоҳлик билан қарайдилар. Агарда сизнинг яхши ниятлар билан йиғиб қўйган пулингиз бўлса, бир қисмини уларга кафолат тарзида беролсангиз, қурилиш учун усталарни ёллашингизга қарз бериб турадилар.

Уйингиз қуриб битказилганидан сўнг эса бойнинг пулларини уй эгасига тўлаганингиздек доимий тарзда бе-

риб борсангиз бўлади. Ҳар бир тўлов асосида бир неча йилдан сўнг қарзингиз бутунлай тўлаб бўлинади. Шундан сўнг юрагингиз хурсандчиликка лиммо-лим тўлади. Ахир, сиз қимматли мулк эгаси бўлиб қоласиз ва фақат битта мажбурий тўлов – шоҳга тўлайдиган солиқларингиз қолади.

Меҳрибон хотинларингиз эса кўйлақларингизни ювиш учун дарёга тез-тез борадиган бўладилар. Чунки ҳар сафар қайтишларида ҳовлида ўстираётган гулларини сугориш учун бир мешдан сув олиб келадилар.

Шундай қилиб, ўз уйига эга бўлган одамнинг бошига қут-барака ёғилади. Сарф-харажатларни янада камайтиргани сабабли энди ўз истак ва хоҳишларини қониқтириш учун кўпроқ пул сарф қилса бўлади. Хуллас, ҳамённи тўлдиришнинг бешинчи усули: ўз уйингизга эга бўлинг.

Олтинчи усул: ўзингизни келажакдаги маблағ билан таъминланг

– Ҳар бир инсоннинг ҳаёти ёшлиқдан кексаликка қадар ўз ўзанида оқиб ўтади. Ҳеч ким ортга бурилиб кетолмайди. Шунинг учун ёши ўтиб қолганида ёки бу дунёни тарк этганида оиласига ёрдам берадиган ҳеч ким қолмаслиги ҳақида олдиндан ўйлаб қўйиши керак. Бу эслатма сиз улғайиб, ўқиш қобилиятингиз паст бўлиб қолганида ўзингизни пул тўла ҳамён билан таъминланган бўлишингизни ўргатиши керак, – шундай сўзлар билан мурожаат қилди Аркад ўқишнинг олтинчи кунини ўз ўқувчиларига. – Бойлик орттириш қонунларини биладиган ҳар қандай одам ҳам келажакдаги кунлари ҳақида гам еб қўйиши лозим. Ўз сармояларини шундай режалаштириши керакки, улар узоқ йиллар давомида даромад олиб келиши, қариганда ҳам мевасидан фойдаланиш мумкин бўлсин.

Келажакда даромад келишига ишониб уй ва ерлар сойтиб олиш мумкин. Уларнинг келтирган қиммати эъти-

борга олиниб харид қилинса, ҳақиқатан ҳам фойдага айланади.

Мен донишманд одамлар вақти келиб инсонларни ўлимдан суғурта қилиш керак деган фикрга келадилар деб ўйлайман. Лекин бу улар ҳаёт бўлган вақтларида доимий кичик-кичик сармоялар қилишлари шарти билан бўлиши керак. Мазкур режани жуда керакли ҳисоблаб, уни амалга ошириш лозим деб ўйлайман. Мазкур омонатни бугуноқ олиш мумкин эмас, чунки оила уни ҳаёти суғурта қилинган инсон бу дунёдан кўз юмгандагина ола олади. Қачонлардир шундай режа қабул қилинади ва у кўп одамлар кўнглига малҳам бўлади, чунки ҳатто унча катта бўлмаган дастлабки сармоялар ҳам марҳумнинг оиласи фаровон ҳаёт кечирishiни таъминлайди.

Аммо биз келажакда эмас, бугунги кунда ўз мақсадларимизни амалга оширишимиз учун замонавий усул ва чораларни қўллашимиз лозим. Шунинг учун барчага умрлари адогида бўш ҳамён билан қолмасликлари учун ўз вақтида чора кўриб қўйишларини тавсия этардим. Ишлаб пул тополмай қолганда ёки оила ўз боқувчисини йўқотган вақтда бўш ҳамён билан қолиш катта кўнглисизликдир.

Ҳамённи тўлдиришининг олтинчи усули қуйидагича: кексалик гамини ўз вақтида кўринг ва оилангизни таъминлаш учун барча зарур чораларни қўлланг.

Еттинчи усул: пул топиш қобилиятингизни оширинг

– Бугун, дўстларим, бўш ҳамённи тўлдиришининг энг муҳим усули ҳақида тушунтирмақчиман. Лекин пул ҳақида эмас, рўпарамда ўтирган ранг-баранг кийимлардаги инсонлар – сизлар ҳақингизда сўз юритаман. Сизлар билан инсонга ёрдам бериши ёки ютуқларга эришиш йўлида тўсқинлик қилиши мумкин бўлган жиҳатлар, яъни унинг дунёқараши ва ҳаёти ҳақида гаплаш-

моқчиман, – деди Аркад ўқишнинг еттинчи куни синфга қараб. – Яқинда ёнимга бир йигит келиб қарзга пул беришимни илтимос қилди. Қарз олишдан мақсади немалигини сўраганимда маоши сарф-харажатларига етмаётганини айтди. Мен бунинг сабабини бошқа нарса – қарзини ёпишга қўшимча даромад оладиган жойи йўқлигида, унинг ўзи эса қарз олган одамнинг ёмон мижози эканида экани билан изоҳладим.

– Сиз кўпроқ пул ишлаб топишингиз керак, – дедим унга. – Пул топиш қобилиятингизни ошириш учун немалар қилиясиз?

– Қўлимдан келган барча чорани қўлладим, – жавоб берди у. – Хўжайинимдан иш ҳақимни оширишини қайта-қайта талаб қилдим, лекин фойдаси бўлмади.

Бу йигитчанинг соддалигидан кулишимиз мумкин. Лекин унда ютуққа эришиш учун энг асосий жиҳат бор: ишлаб топишга кучли истак.

Яъни, аввало, хоҳиш бўлиши лозим. Истакларингиз аниқ ва кучли бўлсин. Аммо одатий, умумлаштирилган истаклар кучсиз истаклардир. Агар одам фақатгина бой бўлмоқчи бўлса, бу ноаниқ, умумлаштирилган истак ҳисобланади. Агарда бешта олтин танга эгаси бўлмоқчи экан, бу аниқ, ҳақиқий истакдир ва у одамни ҳаракат қилишга мажбур этади. Агар беш тангага эга бўлиш истагини янада қатъийлик билан мустаҳкамласа, кейинчалик ўн та олтин танга ишлаб топишнинг йўлларини топади. Кейин минг танга ва қарабсизки, у бадавлат одамга айланади. Аввал унча катта бўлмаган битта истакни амалга оширишни ўрганиб, сиз янада йирик хоҳишни рўёбга чиқаришни билиб оласиз. Бундай фаолият давомида бойлик йигиб борилади: аввалига кичик омонатлар, кейин эса ўрганиш ва қобилиятга қараб анчайин катта омонатлар жамғарилади.

Истаклар оддий ва аниқ бўлмоғи лозим. Агар улар ҳаддан зиёд ноаниқ бўлса, одам уларни амалга оширолмаса, бундай истаклар унинг мақсадларини йўққа чиқаради.

Инсон ўз соҳаси ёки амалиётида қанча юқори погонага эришса, пул топиш қобилияти ҳам шунча ўсади. Мен кунга бир неча танга топиш учун тахтачалар устида қийналиб меҳнат қилиб юрганымда бошқалар кўпроқ иш қилишларини ва кўпроқ маош олишларини сезиб қолгандим. Тез кунда улар эришган муваффақиятлар сабабини англаб етдим. Қилаётган ишимга кўпроқ қизиққаным, янада синчковлигим, меҳнатсеварлигим туфайли мёндан ўзадиганлар камайиб қолди. Оширган малакам тез кунда мукофотини олди. Хўжайиннинг ҳузурига қайта-қайта бориб иш ҳақимни оширишни талаб қилишимнинг ҳожати қолмади.

Биз қанча кўп билимга эга бўлсак, шунча кўп пул ишлаб топишимиз мумкин. Уста бўладими ёки шогирдми, маҳоратини янада ошириши шарт. Агарда кимдир адлия ёки даволаш соҳасида банд бўлса, у ана шу касб эгалари билан билим алмашиши, улардан ўз саволларига жавоб олиши мумкин. Ўз навбатида, савдогар ҳам ҳар доим нархи анча паст, лекин сифатли молларни қидириб топиши мумкин.

Яхши томонга ўзгартирадиган, етукликка ундайдиган ишларни амалга оширишга ҳаракат қилинг. Мақсадига интилувчан ана шундай инсонларгина маҳоратнинг олий сирларига етиша олади.

Орқада қолиб кетмаслигингиз, ўсишда тўхтаб қолмаслигингиз учун мён сизларни ҳар доим тараққиётнинг олди қаторларида бўлишга чақираман.

Ҳаётда тажриба, малакани бойитиб борувчи воқеалар бўлиб туради. Ўзини ҳурмат қиладиган инсон куйидаги қонунларга риоя қилиши лозим:

Қарзларини имкон қадар тезроқ қайтаришга интилиши, агар ниманидир сотиб олишга қурби етмаса, ундан воз кечиши керак. Ўз оиласи ҳақида шундай қайгуриши жоизки, улар у ҳақида ҳар доим яхши ўйлайдиган ва гапирадиган бўлсинлар.

Авлиёлар ўз ёнига чақирадиган вақт келишини ўйлаб

Ўз мол-дунёсини тўғрилиқ ва поклик билан тақсимлаши, васиятнома қолдириши лозим.

Бойлигидан айрилиб қолган, бахтсизлик ва омадсизликка дучор бўлган одамларга нисбатан ҳамдардлик ва ачинишни ҳис этсин. Уларга ёрдам бериши зарур. Айниқса, ўзига азиз ва қадрли инсонларга нисбатан гамхўр бўлиш талаб қилинади.

Шундай қилиб, ҳамёнингизни тўлдиришининг еттинчи ва охириги усули: ўз қобилиятларингизни ривожлантиринг, ўқинг ва янги билимларни эгалланг, мутахассислигингизни янада янги услуб ва йўналишлар билан бойитинг. Шу тарзда ўзингизга бўлган ишончни мустаҳкамлаб, истакларингизни амалга ошира оласиз...

Бойиш ва ривожланиш сари қадам босиш нияти бўлган одам, мен узоқ вақт юқори чўққиларга эришган ҳаётий тажрибамдан келиб чиқиб сизларга айтиб берган етти усулни қўллаши ва ўз ҳамёнини тўлдириши мумкин.

– Ўғлим, зериктириб қўймадимми? – сўради Асилбек Икромжондан. – Юр, ҳовлига чиқамиз. Ўша ерда, салқинда сенга ҳикоямнинг давомини сўзлаб бераман.

Асилбек хизматкорига кўк чой дамлаб, ҳовлидаги сўри устига жой тайёрлаб беришни буюрди.

Улар ҳовлига чиққанларида осмонда юлдузлар порларди. Эндигина туғилган яримой само бағрида чирой очиб турар, бутун борлиқда қандайдир фараҳбахш сеҳр ва сир бордек эди. Ана шу сокинликка маҳлиё бўлиб сўри устида бир оз ўтирдилар. Сўнг Асилбек сўзида давом этди.

Асилбекнинг тўртинчи ҳикояси

ПУЛЛАРНИНГ БЕШ ҚОНУНИ

– Агарда олдингизда пул тўла қоп ва доно сўзлар билан тилган сопол тахтачалар турган бўлса, қай бирини танлаган бўлардингиз?

– Пул, пул, – йигирма етти одамнинг овози келди.

Қария Калабаб кулди.

– Қулоқ солинг, – деди у, – тундаги ёввойи кучуклар овозига қулоқ тутинг. Очликдан батамом қийналиб кетганидан увилламоқда. Уларнинг қорнини тўйгазсангиз, нима бўлади? Ўзаро уришадилар ва яйрайдилар. Кейин янада кўпроқ уришиб яйрайдилар, эртанги кун ҳақида ўйламайдилар.

Инсоният билан ҳам худди шундай: пул ва билим беринг-чи – қайси бирини танларкин? Билимга эътибор ҳам қилмайди, пулларни эса мақсадсиз сарф қилади. Эртасига эса яна йиглаб нолийди. Чунки қўлида пул қолмайди-да!

Пуллар уларнинг қонунини билган ва ушбу қонунларга амал қилганларнинг қўлида сақланиб қолади.

Тунги совуқ шамол эсди. Калабаб ўзининг оппоқ кийимларига ўраниб олди.

– Узоқ сафаримиз мобайнида менга садоқат билан хизмат қилдингиз. Туяларимни яхши боққанингиз, чўлнинг қайноқ қум барханлари аро орқамдан эргашиб келганингиз, молларимни ўғирламоқчи бўлган қароқчилар билан кўрқмай жанг қилганингиз учун сизларга аввал сира эшитмаган тарихни – пулларнинг беш қонуни ҳақидаги ҳикояни айтиб бераман.

Эътибор билан тингланг. Агар маъносини тушуниб етсангиз ва ҳаётингиз мобайнида қўлласангиз, пулларингиз жуда-жуда кўп бўлади.

– Сен бизга кўп яхши ҳикоялар айтиб бергансан, Ка-

лабаб, – деди сарбон. – Энди эса эртага хизматимиз тугаганидан сўнг қай тариқа кун кўришимиз мумкинлигини айтишингни кутиб ўтирибмиз.

– Авваллари ёт ва олис давлатлардаги саргузаштларим ҳақида гапириб берардим. Бу кеча Аркад исмли бир донишманд бой ҳақида сўзлайман.

– У ҳақида кўп эшитганмиз. Аркад Бобилда яшаганлар ичида энг бадавлат одам бўлган.

– У пулларга нисбатан аввал ҳеч ким қилмаган, ноанъанавий муносабатда бўлгани учун энг бой инсон эди. Бу кеча Аркаднинг ҳикмати ҳақида, ўгли Номасир менга узоқ йиллар аввал Ниневияда баён қилганидек гапириб бераман.

Ўшанда мен ва хўжайиним Номасирнинг қасрида тунаш учун қолгандик. Номасир ўралган катта-катта гиллалардан битта-битта чиқариб, улардан бирини танлаб олмагунича хўжайинимга ёрдам бердим. Ниҳоят, Номасир жуда хурсанд бўлди ва ёнида ўтириб танқис ҳисобланадиган майдан татишга таклиф қилди. Бу ичимликка ўрганмаганим сабабиданми, май ичимни ниҳоятда қиздириб юборди.

Шундан сўнг у бизга отаси Аркаднинг донолиги ҳақида сўзлай кетди. Бу ҳикояни ундан қандай эшитган бўлсам, сизларга ҳам худди шу тарзда айтиб бераман.

Ўзингизга маълум, Бобилда бир одат бор: ўғиллар оталарининг мероси ўзларига ўтадиган фурсат келишини кутиб уларнинг уйларида яшайдилар. Аркад бу одатни хушламасди. Шунинг учун ўгли Номасир вояга етганида уни ёнига чақириб мурожаат этди:

– Ўғлим, сен менинг меросхўримсан. Лекин, аввало, бу бойликни ақлан бошқара олишингни менга исботлашинг шарт. Шунинг учун очиқ дунёга чиқишингни, кейин қанчалик ҳурматли одам бўла олишингни ва қай даражада пул топишинг мумкинлигини кўрсатишингни хоҳлардим.

Яхши иш бошлашинг учун сенга иккита нарса бераман. Биринчиси: бир қоп пул. Агар уларни ақл билан ишлатсанг, келажакдаги муваффақиятингга асос бўлади.

Иккинчиси: ана шу пулларнинг беш қонуни ёзилган сопол тахтача. Бу қонунларни ҳаётингга татбиқ этолсанг, улар сени тўқлик ва ўз келажакингга ишонч билан таъминлайди. Ўн йилдан сўнг сен ота уйингга қайтишинг ва нималарга эришганинг ҳақида ҳисоб беришинг керак. Агар ишончимни қозонсанг, сени меросхўр этиб тайинлайман. Акс ҳолда, бор бойлигимни мен учун худонинг мағфиратини сўраб дуолар қилишлари йўлида тақво аҳлига тарқатиб бераман.

Хуллас, Номасир бир қоп пул, латтага ўралган сопол тахтача, қули ва ўзи минадиган отларини олиб мустақил йўлини топиш учун йўлга чиқди...

Орадан ўн йил ўтиб Номасир ота уйига қайтиб келди. Аркад унинг шарафига яқин дўстлари ва қариндошларини таклиф этиб катта тўй қилиб берди. Тантанадан сўнг Аркад, хотини ва ўгли шоҳона курсиларга ўтирдилар.

Кеч кирган, хона узра мой пиликлар ёнишидан ҳосил бўлган енгил тутун ҳиди тараларди. Оппоқ кийимдаги қуллар узун палма япроқлари билан хонзодалар узра елпиб турардилар. Саҳна кўринишида улуглик намоён эди. Номасирнинг хотини, дўстлари билан келган икки ўгли ҳамда оиланинг бошқа аъзолари кичик гиламчалар устида ўтириб унинг ҳикоясини сабрсизлик билан кутишарди.

– Отажон, – ҳурмат билан сўз бошлади Номасир, – мен сизнинг донишмандлигингиз олдида бош эгаман. Ўн йил аввал, етуклик бўсагасида турганимда менга бойликка қарам бўлиб ўтирмасдан, ҳаётда ўз йўлимни топишим зарурлигини айтгандингиз. Мени пул билан тўлиқ таъминладингиз. Амтанг! Пуллар овчи қувлаган ёввойи қуён тезлигида қўлимдан чиқиб кетди.

Ота мийигида кулиб қўйди:

– Давом эт, ўғлим, ҳикоянгнинг ҳар бир нуқтаси мен учун муҳим.

– Шундан сўнг Ниневияга боришга аҳд қилдим, чунки у тобора ривож топаётган шаҳар бўлиб, у ерда янги имкониятлар топаман деган умидда эдим. Карвонлардан бирига қўшилиб олдим ва у ерда кўп дўстлар орттирдим.

Улар ичида гапга чечан икки киши бор эди. Сафар давомида мен билан сирлашиб Ниневияда бир бой одам борлигини, унинг ҳали бирортаям от ўзиб ўтолмаган чопқир тулпори борлигини айтишди. Эгаси бу оти Бобилдаги ҳар қандай отни ортда қолдириб кетишига ишонгани туфайли катта пул тикиб қимор ўйнарган. Лекин, дўстларимнинг айтишича, уларнинг отлари олдида ўша жонивор эшакка ўхшар, уни ютиш ҳеч гап эмас экан.

Улар ана шу режаларига қўшилишимга рухсат бердилар. Мен бу иш билан қизиқиб қолгандим. Лекин, таассуфки, бизнинг отимиз ютқазди ва пулларимнинг каттагина қисми куйиб кетди. Кейинчалик билсам, бу ўша одамларнинг махсус режаси экан. Алдаш учун янги қурбонларни қидириб ҳар доим карвонларга қўшилишаркан. Ниневиядаги учовлон бир бўлиб ютиб олган пуллари тақсимлашаркан. Бу фириб менга биринчи дарс бўлиб, эҳтиёткорликка мажбур қилди.

Кўп ўтмай яна бир аччиқ сабоқни бошдан ўтказдим. Карвон ичида мен билан дўстлашиб қолган яна бир йигитча бор эди. У бой одамнинг ўгли бўлиб, худди мен каби Ниневияга кетаётган экан. Манзилга етгач кўп ўтмай менга бир савдогар вафот этганини ва унинг қимматбаҳо моллар тўла дўконини «доимий харидорлари билан биргалликда» сотиб олиш мумкинлигини айтиб қолди. Биз тенгшерикчиликка ўтишимиз, лекин бунинг учун у пуллари олиш учун Бобилга қайтиши лозимлигини, пуллари сал кечроқ, битимимиз давоми-

да тикилишини айтиб, мени қолган молларни сотиб олишга ундади.

Негадир Бобилга кетишини анча вақтгача чўзиб юрди. Бу вақт орасида эса унинг тутуриқсиз харидор ва ақлсиз исрофгар экани аён бўлиб қолди. Мен уни ҳайдаб юбордим, афсуски, бу вақтга келиб савдомиз ба-
тамом бузилган, фақат ўтмас молларимиз қолган, янги мол сотиб олиш учун эса пулимиз йўқ эди. Қолган-қутган нарсаларни катта зарар билан бир исроилликка арзимаган баҳода сотиб юбордим.

Сал ўтмай мен учун оғир кунлар бошланди. Иш қидириб тополмасдим. Жиндай ишлаб топишга имкон берувчи на бир касб, на бир ҳунарга эга эдим. Отларимни, қулимни сотиб юбордим. Озгина егулик ва тунашимга етарли пул топиш учун кийимларимни ҳам сотдим, лекин беаёв қашшоқлик мен томон тобора бостириб келарди.

Ана шу азобли кунлардан бирида сиз, отажоним, менга қанчалик ишонганингизни эсга олдим. Мени чин инсон бўлиб етишишимни хоҳлаган эдингиз, бу истагингизни бажаришим шарт эди.

Пулларнинг беш қонуни ёзилган сиз берган сопол тахтача эсимга тушиб қолди. Ушбу ҳикматли сўзларни синчковлик билан ўқиб чиқдим. Агарда у билан эрта-роқ танишганимда, пулларимни йўқотмаслигимни тўшундим. Ҳар бир қонунни ёдлаб олдим ва Омад илоҳи менга яна бир бор қулиб боқса, ёш боладай эмас, балки пишиқ-пухта одамдай иш юритишимни англадим.

Бу ерда йигилганларнинг фойдасини кўзлаб отам менга ўн йил аввал берган сопол тахтачадаги ҳикматли сўзларни ўқиб бераман.

Пулларнинг беш қонуни

1. Пуллар ўзи ва оиласининг келажагини таъминлаш учун даромадининг ўндан бир қисмидан кам бўлмаган

миқдорини сақлаб қўядиган кишининг қўлига осонлик билан, тобора кўпайиб оқиб келади.

II. Пуллар уларни даромад келтириш учун қўллай оладиган оқил инсонга хизмат қилади.

III. Пуллар улар билан муомала қилишни билган, оқил одам маслаҳати асосида иш кўрган эҳтиёткор эгаларини асрайди.

IV. Пуллар уларни ўзи таниш бўлмаган ёки тажрибали одамлар томонидан маъқулланмаган иш ёки шу каби масалаларни бажаришга сармоя тикадиган одам қўлидан чиқиб кетади.

V. Пуллар уларни нореал даромадлар олиб келишга мажбур қиладиган ёки муттаҳам ва уддабуронларнинг ширин сўзларига учадиган ёки капиталларини сармоя қилишда ўзларининг тажрибасизлиги ва романтик туюнчаларига ишонган одамларни четлаб ўтади.

Пулларнинг ана шу беш қонунни отам томонидан ёзилган. Мазкур қонунлар пулларнинг ўзидан ҳам қимматлироқ деб ҳисоблайман. Бу ҳақда сизларга ҳикоям давомида айтиб ўтаман.

Номасир яна отасига юзланди.

– Тажрибасизлигим мени нақадар қашшоқлик ва но-чорликка дучор қилганини сўзлаб бердим. Аммо бахтсизликлар чек-чегара билмаслиги мумкин эмас. Менинг кулфатларим шаҳарнинг янги деворини кўтариш учун ишлаётган қуллар гуруҳига иш юритувчиликка ишга кирганимда тугади.

Пулларнинг биринчи қонунини татбиқ этиб, мен ўз даромадимдан бир мис тангани олиб қўйдим ва имкон қадар яна пул қўшиб кўпайтириб турдим. Бу секин жараён бўлса-да, лекин шундай яшашга мажбур эдим. Мен жуда кам пул сарфлардим. Йўқотган пулларимни ишлаб топишим ва сиз қачонлардир берган пулларнинг сонини тиклашим учун ўн йил вақт кетди.

Бир куни дўстлашиб қолган қуллардан бири менга шундай деди:

– Сен эҳтиёткор йигитсан, лекин топаётган пулларингни беҳуда ишлатиб қўйишинг мумкин. Сақлаб қўйган жамгарманг борми?

– Ҳа, – деб жавоб бердим мен. – Энг катта истагим: қачонлардир отам берган ва мен аҳмоқона тарзда йўқотиб қўйган пулларни жойига қайтариш учун пул йигишдир.

– Яхши. Аммо сақлаб қўйган ана шу пулларинг сен учун ишлаб янада кўпроқ пул топиш мумкинлигини биласанми?

– Афсус! Бу борадаги тажриба менга аччиқ сабоқ берди. Отам берган пуллар йўқ бўлиб кетди. Энди мен ўзим йиққан пуллар билан ҳам шундай ҳолат рўй беради деб қўрқяпман.

– Агар менга ишонсанг, пулларинг даромад келтириши учун улар билан қандай муомала қилишни ўргатишим мумкин, – деди у. – Бир йилдан сўнг шаҳарнинг ташқи деворлари қуриб битказилади ва кириш жойлари душманлардан сақлаш учун катта бронза дарвозаларни қўйиш учун тайёр бўлади. Бундай дарвозаларни ясаш учун бутун бошли Ниневиядаги металл ҳам етмайди.

Шоҳ уни қаердан олишни билмай турибди. Менинг режам бундай: биз пулларимизни қўшамиз ва олис-олис-лардаги мис ва рух топилмаларига карвон жўнатамиз. У ерлардан Ниневияга дарвозалар учун металл келтирамиз. Шоҳ катта дарвозалар тайёрлансин деб буйруқ берганида фақат биз ана шу металл билан таъминлай оламиз ва эвазига яхшигина ҳақ оламиз. Шоҳ металлни биздан харид қилмаган тақдирда ҳам ютқазмаймиз, уни бозор нархида сотиб юборишимиз мумкин.

Бу таклиф замирида мен пулларнинг учинчи қонунини ҳаётга татбиқ этиш мумкинлигини кўрдим ва жамгармамни донишманд одам бошчилигида ишга солдим. Адашмабман. Бизнинг бирикувимиз муваффақиятли

чиқди ва менинг унча кўп бўлмаган жамгармам оз вақт ичида анчагина кўпайди. Кейинчалик мен мана шу бир-лашувимиз аъзоси сифатида бошқа ишларга ҳам қўшилдим.

Мен билан ишлаётганлар ақлли одамлар бўлиб, пул билан ишлашни яхши билишар, жамгармаларни даромад олиб келадиган ишларга солишга уста эдилар. Бирор режани амалга оширишдан олдин уни синчковлик билан ўрганиб чиқишарди. Улар асосий жамгармаларини йўқотиш хавфини тугдирадиган имкониятлардан фойдаланмас, пулларини қайтариб ололмайдиган даромадсиз сармоялар билан ҳам шуғулланмасдилар. Мен тажрибасизлигим оқибатида аввал аралашиб қолган аҳмоқона ишлар уларда заррача қизиқиш уйғотмасди. Бундай ишларнинг пачаваси чиқишини дарҳол сезардилар.

Бу инсонлар билан танишгач пулларимни ишончли ишларга тикишни ва даромад олишни ўргандим. Йиллар ўтгани сари бойликларим тобора ортиб бораверди. Мен нафақат йўқотган пулларимни қайтардим, балки ундан ҳам кўпроқ пул топишга эришдим.

Ўз омадсизликларим, ҳаракат ва муваффақиятларим мисолида пулларнинг беш қонуни қанчалик пурмаънолигини синаб кўрдим. Отажон, улар ҳаётнинг ҳар қандай синовида тўғри бўлиб чиқди. Ушбу беш қонунни билмаган одамга кам пул келади ва қўлида тезда йўқолиб кетади. Пулларнинг беш қонунини билган одамга уларнинг ўзи оқиб келади ва қулдек хизмат қилади.

Номасир ўз ҳикоясини тугатди ва қуллардан бирининг ёнига борди. Қул теридан тайёрланган учта оғир қопни битталаб суриб чиқарди. Улардан бирини Номасир отасининг олдига қўяркан, деди:

– Сиз менга бир қоп Бобил пулидан бердингиз. Мен эса мана шу бир қоп Ниневия пули билан қайтаряпман. Бу адолатли айирбошлаш деб ўйлайман, бошқалар ҳам шу фикрда бўлса керак. Сиз менга ҳикматли сўзлар

ёзилган тахтачани бердингиз. Қаранг, унинг ўрнига икки қоп пул қайтаряпман, – шундай деб у қулнинг ёнидаги икки қоп пулни олди ва уларни ҳам отасининг олдига қўйди. – Бу билан мен пуллардан кўра сизнинг билимларингизни қанчалик юқори баҳолашимни кўрсатмоқчиман. Аммо ҳикматлар қимматини қоплардаги пуллар билан ўлчаб бўлармикин? Пули бор, лекин уларнинг пурмаъно қонунларини билмаган одамлар уларни тез йўқотиб қўядилар. Пулга эга бўлмаган, лекин қонунларини билганлар эса уларни тез топади, мана шу уч қоп пул бунинг далилидир.

Сизнинг билимларингиз орқали мен одамлар орасида бой ва ҳурматли мақомга эришдим. Бу ҳақда ўзингизга айтиш менга чуқур қониқиш ҳиссини бахш этади.

Отаси ўгли Номасирнинг елкасига қўлини қўйиб деди: – Сен дарсларни яхши ўзлаштирибсан. Мен бойлигимни ташлаб кетишим мумкин бўлган сендай ўғлим борлигидан хурсандман.

Калабаб ўз ҳикоясини тугатди ва тингловчиларга савол назари билан қаради.

– Сизлар учун Номасирнинг тарихи нимани билдиради? – давом этди у. – Қай бирингиз отангиз ёки қайнотангизнинг олдига келиб ўз омонат ва даромадларингизга нисбатан қанчалик ақл-идрок билан иш тутганингиз ҳақида ҳисобот бера оласиз? «Мен кўп ўқидим, кўп ишладим, лекин, афсуски, пулларим кам. Пулларимнинг бир қисмини ақл билан, бир қисмини аҳмоқлик қилиб сарфладим ва кўп пулларимни улар билан тўғри муомала қилолмаганим сабабли йўқотдим», – десангиз, ўша ҳурматли зотлар нима дейдилар?

Баъзи одамларнинг пули кўплигини, баъзиларнинг эса, аксинча, пулсиз юргангани сиз ҳали ҳам тақдирга йўйяпсизми? Агар шундай ўйласангиз адашибсиз.

Одамлар пулнинг бешта қонунини билиб, уларга амал қилганидагина даромадга эга бўладилар. Мен

ана шу қонунларни ёшлигимдаёқ ёдлаб олганим ва уларга амал қилганим туфайли бой савдогарга айландим. Бойлигимни қандайдир сеҳр-жоду орқали йиққанам йўқ.

Тез келган бойлик худди шундай тезлик билан кетиб ҳам қолади.

Эгаси қўлида қолиб, уни тургун бандлик ва қониқиш ҳислари билан таъминлайдиган бойлик аста-секин шаклланади, чунки бундай бойлик билим ва қатъий мақсад тугдирган чақалоқдир.

Бойликка аста-секин яқинлашиш жараёни фикр юритадиган инсон учун оғир юк эмас. Бу юкни йилдан-йилга қадамма-қадам олиб бориш қўйилган мақсаднинг охиригача элтади.

Пулларнинг бешта қонунига қатъий амал қилиш сизга катта мукофот олиб келади.

Бу беш қонуннинг ҳар бир банди жуда чуқур маънога эга. Уларни эсдан чиқармаслигингиз учун яна бир бор такрорлаб ўтаман. Мен ушбу қонун бандларининг ҳар бирини ёддан биламан, чунки ёшлигимдаёқ уларнинг қимматини тушуниб етдим ва сўзма-сўз ёдлаб олмагунимча тинчимадим.

Пулларнинг биринчи қонуни

Пуллар ўзи ва оиласининг келажагини таъминлаш учун даромадининг ўндан бир қисмидан кам бўлмаган миқдорини сақлаб қўядиган ҳар қандай кишининг қўлига муттасил кўпайган ҳолда оқиб келади.

Маоши ёки даромадининг ўндан бир қисмини доимий сақлаб қўядиган ва бу пулларни ақл-заковат билан ишга соладиган ҳар бир инсон келажакда ўзи ва оиласига тургун даромад олиб келадиган давлат яратади. Уни авлиёлар бошқа дунёга чақириб олганидан кейин ҳам оиласига хавфсизлик кафолатини таъминлайди. Ҳаёт-

нинг ҳар қандай ҳолатида бўлмасин, мазкур қонун, пуллар айнан шу тоифа одамлар қўлига осон келишини кўрсатади.

Бунга шахсан ўзим гувоҳ бўлдим. Қанча кўп пул сақлаб қўйганим сари янги пуллар қўлимга янада осон, тез ва кўпайиб кела бошлади.

Мен сақлаб қўяётган пуллар чамалаганимдан ҳам зиёда пул олиб келарди. Улардан келган даромад эса янада кўпроқ пул келтириш манбаига айланади – биринчи қонуннинг оддийгина изоҳи бу!

Пулларнинг иккинчи қонуни

Пуллар кўпайтириш мақсадида уларни даромад келтирувчи йўналишда қўллаш оладиган оқил инсонга итоткорлик билан хизмат қилади.

Пуллар ҳақиқатан ҳам яхши ишчилардир. Улар ҳар доим қулай имконият тугилган вақтда ўзини оширишга тайёр.

Озгина бўлса-да сақлаб қўйган пулига эга одамга улардан иложи борица кўпроқ даромад келтиришга имконият тугилади. Йиллар ўтгани сари бу пуллар ўз-ўзидан кўпайиб бориши билан ҳайратга солади.

Пулларнинг учинчи қонуни

Пуллар улар билан муомала қилишни билган оқил одамлар маслаҳатига кўра иш кўрган эҳтиёткор эгаларини асрайди.

Пуллар бундай эгаларига содиқ бўлиб, ўйламай иш қиладиганлардан эса қочади. Пуллар билан ишлашда тажрибали одамни қидирадиган пул эгаси уларнинг доимий тарзда кўпайиб боришидан қаноатланишни ўрганади.

Пулларнинг тўртинчи қонуни

Пуллар таниш бўлмаган ёки тажрибали одамлар томонидан маъқулланмаган масалаларни ечишга уринадиган ёки шу тарзда тижоратга тикадиган одам қўлидан чиқиб кетади.

Пули бор, лекин уни ишлатиш қобилиятига эга бўлмаган инсонларга уларни сарф қилиш кўпроқ фойда олиб келадигандек гўё. Кўпинча бундай ҳолатда пулларни йўқотиш хавфи мавжуд, агар тажрибали одамлар томонидан кераклича ўрганилиб чиқилса, унчалик катта даромад олиб келмаслиги намоян бўлади. Шунинг учун пул ҳақида ўз фикрига ишонган ва уларни ўзига нота ниш бўлган тижорат ишларига сарфлайдиган одамлар кўпинча бу фикрлари хато эканига ишонч ҳосил қиладилар. Бундай тажрибалари учун пул билан жавоб беришларига тўғри келади. Пул билан боғлиқ ишларда тажрибали инсонларнинг маслаҳати асосида иш кўрадиган одамлар ақл-идрок эгаларидир.

Пулларнинг бешинчи қонуни

Пуллар уларни нореал даромадлар олиш йўлига сарфлайдиган ёки фирибгар ва ёлгончиларнинг ширин сўзларига учадиган ёки жамғармаларини ўзларининг тажрибасиз ва романстик тушунчаларига ишониб ишлатадиган одамларни четлаб ўтади. Катта пулга эришишга муяссар бўлган одамларга эса бу пулларни сарф қилишга доир турли таклифлар келиб тушади. Мазкур таклифлар уларнинг пулларига қандайдир сирли куч-қудрат бағишлаб, катта маблағ келтирадигандай кўринадди. Агар тажрибали ва донишманд одамга мурожаат этилса, улар тезда бойиб кетиш режаларининг хавфини дарҳол кўра олади. Пулларининг асосий қисмини йўқотишдан ёки уларни ноўрин сарфлашдан сақлаб

қолиш мақсадида қулай имкониятларни рад этган ниневиялик бойлар ҳақида унутманг.

Мен пулларнинг бешта қонуни ҳақида сўзлаб, ўзимнинг муваффақият сирларимни ҳам очдим.

Аслида, булар сир эмас, авваламбор, ҳар бир инсон ёдлаб олиши лозим бўлган ҳақиқатдир.

Эртага Бобилга кириб борамиз. Қаранг! Бела ибодатхонаси тепасида порлаган ўчмас олов ҳам кўриниб қолди. Олтин шаҳар ҳам намоён. Эртага ҳар бирингиз ҳалол меҳнатингиз эвазига ўзингизга тегишли пулларни оласиз. Ана шу пуллар ҳақида ўн йилдан сўнг нима-лар дея оласиз?

Аркаднинг ҳикматли ҳақиқатларини татбиқ этиб Номасир каби пулларининг бир қисмини ўз бойлигини яратиш йўлида сарфлайдиган одамлар бўлсангиз, сўз бераманки, ўн йилдан сўнг Аркаднинг ўгли каби бой-бадавлат ва ҳурматли инсонга айланасиз.

Пухта ўйланган ҳаракатларимиз роҳат бағишлаш учун бизга умр бўйи ҳамроҳ бўлади. Аҳмоқона ва ўйламай босган қадамимиз эса қийноқ ва азобга гирифтор қилади. Афсуски, биз уларни унутолмаймиз. Амалга оширимиз керак бўлган, лекин фойдаланолмаган имкониятларимиз борасидаги хотиралар бизни қийнайди-ган ва таъқиб қиладиган бирламчи нарсалардир.

Бобилнинг бойлиги шунчалик кўпки, миқдори олтин тангаларда ҳисобланмайди. У йилдан-йилга ўз қийматида ўсиб боради. Барча даврлардаги каби бу бойликлар ҳам улардан ўзларига тегишли қисмини оладиган инсонлар учун мукофот бўлиши мумкин.

Ўз истакларингизни қабул қилишдаги қатъийлигингиз илоҳий кучга эга. Пулларнинг беш қонуни ҳақидаги билимларингиз ёрдамида шу кучга йўналиш беринг, ана шунда Бобил бойликларидан ўз улушингизга эга бўласиз.

Ҳикояларини тугатган Асилбек узоқ вақт индамай қолди.

– Менинг авлод-аждодларим жуда бой бўлиб, Суғди-

ёнада илдиз отган, – деди кейин. – Уларнинг ҳар бири мана шу қонун ва усулларни йилдан-йилга, асрдан-асрга қўллаб келган, ҳаёти мобайнида жуда кам инсонлар етишган ютуқларга эришишга муяссар бўлишган.

Икромжон Оллоҳ унга шу устозни рўбарў қилганидан беҳад шод эди. Суғдиёна барпо этилганидан бери Самарқанднинг энг бой инсонларидан бири авлоддан-авлодга бериб келинган пулларнинг бешта қонуни ҳақида билиш имконияти берилгани учун миннатдор эди.

– Сенинг қанча пул топишинг аҳамиятга эгамас, улар билан тўғри муомала қиласанми-йўқми, ана шу муҳим, – деди хайрлаша туриб Асилбек.

IV ҚИСМ.

Устозининг ўғитларига амал қилган Икромжон иккинчи йил охирига бориб учта дўкон ва битта кулолчилик устaxonасига эга бўлди. Асилбекнинг маслаҳатлари туфайли унинг ишлари силлиқ кетди. Икромжон устозидан шунчалик миннатдор эдики, уни ота деб атай бошлади.

Бир куни кечки овқат маҳали Асилбек Икромжондан қолишини илтимос қилди. Меҳмонхонада ўтириб Икромжон чилим чекди. Бир дақиқа ичида хона олма ҳидига тўлди.

– Икромжон, ўғлим. Сен ўсиб-улғаймоқдасан, орзуларинг амалга ошяпти. Мен ҳар доим шундай бўлишини истардим. Бунинг учун ҳозирнинг ўзидаёқ қариллик ҳақида ўйлаш керак. Сенга яна бир ҳикояни сўзлаб бермоқчиман. У кўп нарсаларни ўргатади.

Асилбекнинг бешинчи ҳикояси

ОМАД ИЛОҲИНИНГ НАЗАРИГА ҚАНДАЙ ТУШИШ МУМКИН

«Агар одам омадли бўлса, бу омаднинг чеки қанча эканини таърифлаб бериш мумкин эмас. Бундай одамни Ефрат дарёсига ташлаб юборсангиз, у қўлида маржон билан қайтиб чиқишига тўла кафолат бор».

Қадимий Бобил мақоли

Омадли бўлиш истаги ҳамма инсонларга хос. Бу истак тўрт минг йил аввал Қадимги Бобилда яшаган одамлар каби замондошларимизда ҳам жуда кучлидир. Биз Омад илоҳининг назарига тушамиз деб ишонгимиз келади.

Омадни ўзига жалб қилишнинг бирор йўли бормикин?

Қадим бобилликлар айнан шуни билмоқчи эдилар. Улар чуқур мулоҳаза юритадиган, ҳамма нарсани олдиндан ўйлаб иш тутадиган одамлар эди. Бу шаҳарнинг дунёдаги энг бой ва энг кучли шаҳарга айланганини айнан шу билан тушунтириш мумкин. Ўша вақтларда одамлар на мактаб, на бошқа билим масканларига эга эди. Шунга қарамай, уларнинг амалий тажрибага доир ўқув марказлари бор эди. Бобилда қад кўтарган иморатлар ичида жойлашган ўрни, осма боғлари ва гумбазлари билан шоҳ саройидан қолишмайдиган иншоот ҳам бўлган. Тарихий китоблардан у ҳақида маълумот тополмаслигини мумкиндир, лекин мазкур иморат ўша даврда одамларнинг янгича фикр юриштишларига катта таъсир кўрсатарди.

Бу иморат Билимлар саройи бўлиб, у ерда ватанпарвар устозлар ўтмиш ҳақиқатларини тушунтириб беришар, умумий қизиқишга эга саволлар устида баҳслар олиб бориларди. Билимлар саройида барча тенг эди. Ҳатто куллар ҳам шоҳлар авлодига мансуб ҳар қандай одамнинг фикрига қарши чиқиши мумкин бўлган.

Билимлар уйига келадиган одамлар орасида Аркад исмли донишманд бўлиб, уни Бобилдаги энг бой инсон деб атардилар. Унинг махсус, катта хонаси бўлиб, деярли ҳар кеча қари-ёш, ўрта ёшли одамлар ўзларини қизиқтирган масалалар бўйича баҳс юриштиш учун йиғилишларди.

Аркад учрашув жойига етиб келганида қуёш эндигина шафақ ортига беркинганди. Юзга яқин одам тўшалган кичкина гиламчалар устида унинг келишини кутиб ўтирарди.

– Бугун биз қайси масалани муҳокама қиламиз? – деб сўради Аркад.

Баланд бўйли тўқувчи ўрнидан туриб деди:

– Менинг муҳокамага ташламоқчи бўлган саволим бор, лекин, Аркад, кулгига қолишдан қўрқиб уни сенга таклиф қилолмаяпман.

Аркад ва бошқаларнинг далдаси билан у давом этди:

– Бугун мен катта омадга эга бўлдим. Олтин тангалар билан тўла ҳамён топиб олдим. Энг катта ис-тагим – ана шу омадни узоққа чўзиш. Бу истагимга бошқалар қўшилишини ҳисобга олиб омадни жалб қилиш ва «тузоқ»қа илинтиришнинг қандай усуллари борлигини муҳокама қилишни таклиф этаман.

– Қизиқ таклиф, – деди Аркад. – Муҳокама қилишга энг лойиқ масалалардан бири. Баъзилар омадни олдиндан белгиланган деб ўйлашади, лекин у билан учрашиш эҳтимоли ҳар қандай бошқа тасодиф каби ниҳоятда кутилмаган ҳолда рўй бериши мумкин. Бошқалар ҳар қандай омад бойлик туҳфа қиладиган илоҳимиз Иштарга боғлиқ деб ўйлашади. Дўстларим, ҳар биримизга омад келиши учун уни ўзимизга тортадиган ва олиб келади-ган усулларни аниқлашга уриниб кўрсак, нима дейсизлар?

– Шундай қиламиз, шундай, – тингловчиларнинг овозлари янгради.

Аркад сўзида давом этди:

– Келинг, аввал тўқувчимиз айтиб бергани каби мазкур ҳодисани ўз бошидан кечирган, ҳеч қандай ҳаракат қилмай бойликка эга бўлиб қолганларни тинглайлик.

Орага сукут чўкди. Ким жавоб берар деган умидда аланглашар, лекин ҳамма жим ўтирарди.

– Нима, биттаям одам йўқми? – сўради Аркад. – Демак, бу ҳақиқатан ҳам омаднинг кам учрайдиган тури. Қидирувларимизни қайси йўналишда давом эттиришимиз мумкин, ким айтади?

Ёш йигитча ўрнидан туриб деди:

– Омад ҳақида гапирганида инсоннинг фикри ўйин тахтасига қаратилгани табиий эмасми? Биз ютуққа эга бўлиб, бахтли бўлиш ниятида, Омад илоҳининг назарини ўзига қаратишга уринаётганларнинг аксариятини мана шу ердан топмаймизми?

Ўртадан овоз келди:

– Давом эт! Балки сенинг ўзингга Омад илоҳининг назарига тушиш ёзилгандир?

– Мен омад остонасида турганимни Омад илоҳи ҳаттоки билмаган ҳам деб ўйлайман. Қолганлар-чи? Балки у сизни кутиб тургандир? Агар Омад илоҳи ўйин тахталари ёнида кўпроқ пайдо бўлса, демак, олтин аравалари ва тердан нам бўлиб кетган отлари билан ҳаяжонга келтирувчи отчопарларни ўз назаридан четлаб ўтмайди. Бизга тўғриси айт, Аркад, кеча сенга ўз пулларингни Ниневиядан келган кулранг отларга тик деб у шивирладими? Мен орқангда тургандим, кулранг отларга пул тикканингни эшитиб қулоқларимга ишонмадим. Пойгаларда бизнинг отларимизни бутун Оссурия бўйича ҳеч қандай гуруҳ ютиб ололмаслигини, ахир, сен ҳам биласан.

Омад илоҳи қулогингга кулранг отларга пул тик деб шивирлаган, шекилли, чунки охирги бурилиш вақтида ички ҳалқа бўйлаб чопаётган қора от қоқилиб кетиб, отларимизга халақит берди. Натижада кулранг отлар устун келди.

Аркад бу ҳазилга кулиб қўйди:

– Одамлар пойгаларда тикадиган пулга Омад илоҳи катта қизиқиш билдиради деб ўйлашга нима асос беради? Мен учун у зориққанларга ёрдам ва муносиб инсонларга ютуқлар бериб, бундан лаззат оладиган севги ва қадр-қиммат илоҳидир. Ўйлайманки, уни одамлар пулларини йўқотадиган ўйин тахталари ёнида ва пойгалар ўтказиладиган жойлардамас, аксинча, умуман бошқа, одамлар муносиб, кўпроқ мукофотларга лойиқ бўлган ишлар қиладиган жойлардан қидириш керак.

Ерга ишлов беришда, савдо билан шуғулланганда, умуман, фаолиятнинг барча турида одам ўз меҳнати ва ишини омад билан юритиши ҳисобига маблағ олиши мумкин. Балки инсон ҳар доим ҳам ўз ҳаракатлари учун мукофотланмас, чунки баъзида унинг дунёқарашлари хато бўлиши ёки шамол, ёгингарчиликлар барча меҳнати натижаларини йўққа чиқариши мумкин. Шунда ҳам, агар одам қатъият билдирса, ўз маблағини олишига умидвор бўлса бўлади.

Аммо ўйинларга берилса, акси бўлади, маблағ олиш имкониятлари унга қарши ва ўйин ташкилотчиси фойдасига йўналади. Ўйин шундай тарзда ташкил этилганки, у ҳар доим ўйин олиб борувчи фойдасига олиб борилади. У ўйин иштирокчилари тиккан пуллардан катта қисмини ўз фойдасига олишни режалаштиради. Фақат айрим ўйинчиларгина ўйин олиб борувчиларнинг маблағи қанчалик доимийлигини, ўзларининг ютиб олиш имкониятлари қанчалик ноаниқлигини биладилар.

Келинг, ўйинлардаги пул тикишларни кўриб чиқайлик. Ҳар сафар кубик ташланганида тепага тушадиган рангга пул тикамиз. Агарда қизил ранг бўлса ва биз унга тиккан бўлсак, ўйин олиб борувчи биз тиккан пулнинг тўрт баравар қийматини ўзимизга тўлайди. Аммо тепага бошқа беш томондан бири тушса, тиккан пулларимизни йўқотамиз. Шундай қилиб, рақамлар ҳар кубик ташланганида бешта ютқазуш имкониятига ва қизил ранг тўртга бир ўйнагани сабабли тўртта ютиб олиш имкониятига эга эканимизни кўрсатади. Бир кечанинг ўзида ўйин олиб борувчи тикилган барча пул миқдорининг бешдан бир қисмини ютиб олиши мумкин. Бундай имкониятлар тенг бўлмаган ҳолда ўйинга ўтирган одам тиккан пулларининг бешдан бир қисмини йўқотишини олдиндан ўйлаб ташкил этилган ўйиндан, баъзи-баъзида ютиб олишидан ташқари яна нималарни кутса бўлади?

– Шунда ҳам баъзилар катта пул ютиб олишади, – деди ўтирганлардан бири.

– Тўппа-тўғери, шундай ҳам бўлиб туради, – давом эттирди Аркад. – Ана шуни тушуниб мен ўзимга савол бердим: бундай йўл билан топилган пуллар уларни ютиб олган одам учун доимий қимматликлар манбаи бўлиб қолармикин? Танишларим орасида Бобилда улкан ютуқларни қўлга киритганлар кўп, лекин мен улардан бирортасини ҳам муваффақиятга эришишни мана шу маблағ манбаидан бошлаган деб айтолмайман.

Шаҳримизда яшовчи одамлар орасидан нечтаси ўзларининг ютуқларига ўйин тахтаси устида асос солганман деб ҳисоблайди, мени ана шу ҳам қизиқтиради.

Ҳар бирингиз таниш одамингиз билан суҳбатлашасиз деб тахмин қилайлик.

Агар бошқаларни эслолмасангиз, балки ўзингиз шу саволга жавоб берарсиз? Орангизда даромад олиш йўлида мана шу манбадан фойдаланишни тавсия қилишга юраги дов бермаётган голиблар бордир?

Аркаднинг бу сўзларига жавобан орқа қаторлардан норози тўнгиллаш эшитилди, кўплар эса фақат кулиб қўйдилар.

– Биз омадни Омад илоҳи унча кўп бўлолмайдиган жойлардан қидиряпмиз, шекилли, – давом эттирди у. – Шунинг учун, келинг, бошқа соҳаларни ҳам ўрганиб чиқайлик. Биз омадни йўқолган ҳамёнларни топган жойимиздан ҳам тополмадик. Уни ўйин тахталарининг ўйинчилари сифатида ҳам тополмадик. Отчопарга келганимизда эса у ерда қачонлардир ютиб олганимга нисбатан анча кўпроқ йўқотганимни айтиб қўйишим керак.

Энди мен сизларга ҳунаримиз, тадбиркорлигимиз ва касбимизни кўриб чиқишни таклиф қиламан. Биз фойда келтирадиган бирор ишга доир тузилган битимни омад эмас, балки меҳнатимиз учун мукофот деб ҳисоблашимиз табиий эмасми? Мен Омад илоҳининг совгаларига унча катта эътибор бермаслигимиз ҳам мумкин деган фикрдаман. Балки унинг очиққўнгиллигини

сезмай қолган пайтларимизда ҳақиқатан ҳам бизга ёрдам берар. Баҳсимизни давом эттириш учун ким таклиф кирита олади?

Ёши каттароқ савдогар ўрнидан турди:

– Ҳурматли Аркад ва дўстларим, мен бир фикр билдирмоқчи эдим. Агар сиз айтганингиздек биз омадли битимларни ўзимизнинг меҳнатимиз ва ишбилармонлигимиз ҳисобига тузган бўлсак, унда муваффақиятга салкам эришдик деган вақтимизда омад қўлимиздан чиқиб кетган ҳолларда янада кўпроқ даромад келтирувчи битимлар тузишимиз мумкин бўлган экан-да! Агар шундай бўлганида, айнан улар омаднинг камданкам учрайдиган намуналари бўлур эди. Лекин бу битимлар амалга ошмагани боис уларни ўзимиз учун мукофот деб ҳисоблолмаймиз. Бу ерда ўтирганларнинг аксарияти билан шунга ўхшаш ҳолатлар бўлиб ўтган.

– Бу ақл билан ёндашишдир, – рози бўлди Аркад. – Сизларнинг орангизда ким омадни шу заҳотиёқ қўлдан чиқиб кетганини кўриш учунгина ушлаб кўрган?

Кўплар қўлларини кўтарди. Улар орасида ёши катта ўша савдогар ҳам бор эди. Аркад унга қараб деди:

– Бундай ёндашувни таклиф қилганинг учун аввал сени эшитишни хоҳлардик.

– Сизларга бир ҳикояни сўзлаб бераман, – деди савдогар. – Мазкур тарих омад инсонга қанчалик яқин кела олишини, уни қўлдан чиқариб юбориш мумкинлигини ва кейинчалик бу катта зарар келтиришини кўрсатади.

Уйланган ва яхши даромад топа бошлаган пайтларим эди. Бир кун отам пулларимни бир ишга тикишга маслаҳат берди. Отамнинг яқин дўстларидан бирининг ўғли шахримизни ўраб турган деворлардан унча узоқ бўлмаган жойдаги ҳосил бермайдиган ерни кўз остига олган экан. Бу жой ариқ сатҳидан анча юқорида жойлашган, сув чиқмасди. У ана шу жойни сотиб олиш режасини ишлаб чиққан, сув ёрдамида ҳаракатга келтириладиган учта чархпалак қурган, сувни улар ёрдамида

ернинг ҳосил берадиган қисмига айлантиришни ўйлаган. Бу ишларни тугатгач ўша ерларни кичик-кичик қисмларга бўлиб, шаҳар аҳолисига зиявор етиштиришлари учун сотишни режалаштирган.

Аммо унинг режасини амалга ошириш учун пули етмасди. Шунинг учун бир гуруҳ одамларни жалб қилмоқчи бўлган. Бу гуруҳ ўн икки нафар кишидан иборат бўлиб, улардан ҳар бири ишлаб пул топадиган ва даромадининг ўндан бир қисмини ана шу ишга, ер сотувга тайёр бўлмагунига қадар киритиши лозим эди.

– Ўғлим, ҳозир ёшсан, – деди отам. – Келажакда ҳурматли инсон бўлишинг учун ҳозирдан ҳаракат қилишинг лозим. Сен бир вақтлар мен қилишим лозим бўлган ишга қўл ургин. Топганингнинг ўндан бир қисмини сақлаб қўйишинг ва бу даромадни келажаги бор бирор ишга қўйишинг керак. Шу тарзда менинг ёшимга етганингда анчагина давлат йигиб қўйишинг мумкин.

– Ота, мен бой бўлишни жуда-жуда хоҳлайман. Лекин айни пайтда ишлар шунча кўпки, уларга кетадиган сарф-харажатларни қилишим керак. Шунинг учун бу таклифингиз иш беришига ишончим комил эмас. Мен ёшман. Ҳали вақтим бўлади бундай ишларга.

– Сенинг ёшингда мен ҳам худди шундай деб ўйлаганман. Мана, кўр, орадан йиллар ўтса-да, бошлаганим йўқ.

– Бизнинг фарқимиз ёшимизда, ота. Мен сиз қилган хатоларни қилмаслигим керак.

– Сен учун қулай имконият тугиляпти, ўғлим. У бахт сари имконият очмоқда. Эртагаёқ ўша йигитнинг ёнига бор ва у билан даромадинингнинг ўндан бир қисмини шу ишга тикишингни келишиб ол. Бундай қулай фурсат кутиб турмайди. Ортга чўзма.

Отам қанчалик ундамасин, иккиланардим. Аксига олиб, айнан шу пайт шарқлик савдогарлар янги, бежирим кийимлар олиб келишди. Бу либослар шунчалик чиройли эдики, хотиним иккимиз биттадан сотиб олиш-

га аҳд қилдик. Агар даромадимнинг ўндан бир қисмини отам айтган ишга тикишга рози бўлганимда, шу ва бошқа лаззатларни татиб кўролмасдик. Мен қарор қабул қилишни фурсат қўлдан чиққунга қадар чўздим, кейинчалик бундан ниҳоятда афсусландим ҳам. Бу иш тахмин қилинганидан ҳам кўп маблағ келтирадиган бўлиб чиқди. Мана менинг тарихим. У қандай қилиб омадни қўлдан чиқариб юборганимни кўрсатади.

– Бойлик яратиш учун, аввало, бирор асос бўлиши керак, – деди чўлдан келган юзлари қорамтир одам. – Мен анча-мунча подаларнинг эгасиман. Бунга эса ёшлигимда бир тангага сотиб олган кичкина бузоқча бошлангич манба бўлган. Мазкур харид мен учун катта аҳамиятга эга эди, чунки бойлигимга асос солинганди.

Ўзининг шахсий бойлигини яратиш йўлида биринчи қадам босиш имконияти ҳар бир одамга берилиши мумкин бўлган омаддир. Барча учун меҳнат қилиб даромад топаётган одамлар тоифасидан ўз пулларини ишга солиб улар келтирадиган фойдалар ҳисобидан маблағ олаётган одамларга айланишлари йўлида босган биринчи қадамлари катта аҳамиятга эга. Баъзилар ёшлигида шу қадамни ташлайди ва эришган натижалари билан кўплаб бахтиқаролардан олдинга кетиб қолади.

– Мен ҳам баъзи нарсаларни гапирмоқчиман, – ўрнидан турди қандайдир ажнабий. – Мен сурияликман. Сизларнинг тилингизни унча яхши билмайман. Мен мана шу савдогар дўстимни қандай аташ лозимлигига аниқлик киритмоқчи эдим. Балки сизларга ҳурматсизлик бўлиб туюлар, лекин Сурияда қандай аталишини билман. Илтимос, менга ёрдам беринг, ўзига фойда келтирадиган ва ортга чўзиб бўлмайдиган ишни мудом ортга сурадиган одамни нима деб аташ керак?

– Баҳона қидирувчи, баҳоначи, – кимнингдир овози келди.

– Ҳа, айнан шундай! – қичқариб юборди суриялик. – Бундай одам қулай имкониятдан фойдаланмайди. Ку-

тади. Ишлари кўплигини баҳона қилади. Лекин бахтли имконият бундай журъатсиз йигитни кутиб ўтирмайди. У агар одам омадли ва бахтли бўлишни хоҳласа, тезкор ҳаракат қилиши лозим деб ҳисоблайди. Имконият пайдо бўлганида зудлик билан фойдаланмаган инсон савдогар дўстимиз каби улуғ баҳоначидир.

Савдогар ўрнидан турди ва жаранглаган кулгига жавобан яқдил таъзим қилди:

– Менинг чуқур ҳурматимни қабул эт, меҳмон, чунки сен ҳақиқатни гапиришдан чўчимадинг.

– Энди эса, келинг, бахтли имконият ҳақида бир ҳикоя эшитайлик. Қайси бирингиз сўзлайсиз? – сўради Аркад.

– Мен, – жавоб берди қизил кийим кийиб олган киши. – Мен чорва, асосан туя ва отларни харид қилиб пуллайдиган одамман. Қўй ва эчкиларни ҳам сотиб оламан.

Бир кун туя қидириб ҳолдан тойдирган ўн кунлик сафаримдан қайтиб келгач шаҳар дарвозалари қулфлигини кўриб газабим кўзиди. Қулларим қапа тортиб жой тайёрлагунарлича менга ўхшаб ярим тунда ёпиқ дарвоза ортида қолиб кетган кекса ҳамкасбимнинг ёнига бордим.

– Кўринишингга қараб сени чорва сотиб олувчи деб ўйлабман, – деди у менга. – Агар ҳақиқатан ҳам шундай бўлса, сенга ёш қўйларимни сотмоқчи эдим. Хотиним касал, уни безгак тутиб ётибди. Мен тезда уйга қайтиб кетишим керак.

Тун шунчалик зулмат қўйнида эдики, унинг қўйлари кўринмасди, лекин маърашидан кўплиги билиниб турарди. Ўн кун туя қидириб тополмаганим учун у билан битим тузишга тайёр эдим. Яхшигина нарх белгилангач рози бўлдим. Эрталаб қулларим подани шаҳарга ҳайдаб кирганларидан сўнг қўйларни яхшигина пуллаб, анча-мунча фойда кўришимга ишончим комил эди.

Битим тузилгач қулларимга тўққиз юзга яқин қўйни битта-битта ҳисоблаб қабул қилиб олишимиз учун

шамларни ёқиб келтиришларини буюрдим. Сувсаган, толиққан ва бетартиб ҳаракат қилаётган жониворларни ҳисоблашдаги қийинчиликларни гапирмай қўя қолай. Бу адо этилмайдиган муаммо бўлиб чиқди.

Шунинг учун ҳалиги савдогарга ҳисоб-китобни эрталаб қилишимни айтдим.

– Илтимоc, – ялинди у, – орқага қайтиб кетишим учун пулнинг учдан икки қисмини тўласанг ҳам майли. Сенга энг ақлли ва ҳисоб-китобни биладиган қулимни ташлаб кетаман, у эрталаб қўйларни ҳисоблаб чиқишингга ёрдам беради. Пулнинг қолган қисмини ундан бериб юборсанг ҳам розиман.

Лекин мен қайсар эдим ва кечаси пул тўлашдан бош тортдим...

Эртаси куни уйгонмасимданоқ шаҳар дарвозалари очилиб, тўртта мол сотиб олувчи қўй қидириб чиқди. Улар жудаям шошишар, шаҳар қуршовда қолиши эҳтимоли бўлиб, озиқ-овқат омборлари бўшлиғи сабабли катта пул тўлашга тайёр эдилар. Савдогар қўйларини уларга кеча менга таклиф қилган нархидан деярли уч баробар қимматига сотди. Мен омадимни қўлдан чиқариб юборгандим.

– Бу ҳикоядан чиқадиغان хулоса шуки, битим тўғри ва ақл-идрок билан тузилганига ишончимиз комил бўлса, дарҳол пул тўлашимиз керак, – деди терига ишлов бериш устаси. – Агар мазкур битим сен учун яхши ва фойдали бўлса, бошқа одамнинг таъсиридан қутқарганинг каби ўзингни ўзинг журъатсизликдан халос этишинг керак. Биз, бандалар, шунчалик ўзгарувчан ва бетайинмиз. Фикримизни адашганимиздан кўра кўпроқ ҳақ бўлганимизда ўзгартирамиз. Ноҳақ бўлганимизда ёки адашганимизда, аксинча, қатъийликни намоён этамиз. Ҳақ бўлган ҳолларимизда эса, қаранги, иккиланамиз ва қатъиятсизлик билдирамиз. Натижада қулай имкониятни қўлдан чиқарамиз ва омадимизни учириб юборамиз. Менинг дастлабки фикрим ҳар доим тўғри бўлиб

чиқади. Шунга қарамай, муваффақиятли битим тузишда қийналаман. Ўзимни иккиланишдан муҳофаза қилиш ниятида олдиндан озгина пул бериб қўйишга ўзимни мажбур қиламан. Бу менинг ўзимники бўлиши мумкин бўлган омад ҳақидаги афсус-надоматлардан қутулишимга ёрдам беради.

Суриялик яна ўрнидан турди:

– Бу ҳикоялар бир-бирига жуда ўхшаш. Ҳар сафар бахтли ҳодиса аниқ бир сабаб билан қўлдан чиқиб кетади. Сабаби шундаки, ўша ҳодиса «баҳоначи»га ҳаракат учун аниқ режалар билан келади. Бундай одамлар: «Ҳозир мен учун энг қулай фурсат, уни тезда бажараман», – дейиш ўрнига, иккиланадилар ва ишонмайдилар. Улар қандай қилиб муваффақиятга эриша олардилар?

– Сенинг сўзларинг жуда ҳам пурмаъно, дўстим, – жавоб берди чорва савдогари. – Иккала ҳолда ҳам вақт чўзилгани сабабли омад қўлдан бой берилган. Лекин бунинг ҳайрон қоладиган жойи йўқ. Биз, ҳаммамиз, бой бўлишни истаймиз, лекин кўпинча шундай бахтли имконият тугилганида ичимизда ўтирган бой бериш руҳи бизни турли баҳоналар топишга ва қарор қабул қилишда вақтни чўзишга мажбур этади. Мана шу руҳнинг гапига қулоқ солиб вақтни бой берамиз ва ўзимизга ўзимиз ашаддий душман бўлиб қоламиз. Ёшлик пайтларимда суриялик дўстимиз айтган «вақтни бой бериш руҳи» деган тушунча менга нотаниш эди. Аввалига барча омадсизликларимга нотўғри фикр юритишларим ва баҳо беришларим сабабчи, шу орқали даромад олиб келадиган битимларни йўқотаман деб ўйлардим. Кейинчалик омадсизликларим сабабини қайсар феълимда деб ўйлай бошладим. Ниҳоят, ҳаммасининг асл сабаби дадиллик ва тезкорлик билан ҳаракат қилиш керак бўлган пайтда ишни ортга чўзиш ва ташлаб қўйиш эканини англаб етдим. Омадсизлигим сабабларини тушуниб етганимда қаттиқ хафа бўлдим. Аравага боғлаб қўйил-

ган ёввойи эшакка хос интилиш билан омадим йўлида турган мана шу душманнинг чангалидан чиқиб кетишга интилдим.

– Мен ҳурматли савдогаримизга бир савол бермоқчи эдим, – яна гап бошлади суриялик. – Сен камбағалларникига ўхшамаган қимматбаҳо кийимлар кийиб олгансан. Катта омадга эришган одамлар сингари гапирасан. Айт-чи, ишни орқага тортадиган вақтни бой бериш руҳи қулогинга шивирлаганида ҳам унинг айтганларига қулоқ соласанми?

– Чорва билан савдо қилувчи дўстимиз каби бу душмандан қутулиш учун менга ҳам вақт керак бўлди, – жавоб берди савдогар. – «Вақтни бой бериш руҳи» барча режаларимни бузиш ва чўққиларга чиқишимга халақит бериш учун мени доим кузатиб турган душманим бўлиб чиқди. Вақтни бой бериш руҳи душманнингиз эканини тушуниб етган вақтингиздан бошлаб уни енгишингиз қийин бўлмай қолади. Ўғри бугдойини ўғирлаб кетишаётганини бамайлихотир кузатиб туrolмайди. Ҳеч ким ўз хоҳишига кўра рақиб унинг буюртмачиларини олиб қўйишига ва келадиган барча маблағини ўмариб кетишига йўл қўймайди. Мен душманим – вақтни бой бериш руҳи шу ишларни қилаётганини тушунганим заҳоти қатъийлигим туфайли ундан халос бўлдим. Бобил бойликларидан баҳраманд бўлишни ўйлаган инсон, аввало, «вақтни бой бериш руҳи»дан халос бўлиши лозим. Нима дейсан, Аркад? Бобилда энг бой одам бўлганинг учун кўплар сени омадли одам деб ҳам жар солишмоқда. Ҳар қандай одам вақтни бой бериш руҳидан қутулмагунича омадга тўла-тўкис эришолмайди. Шу фикрга қўшиласанми?

– Ҳа, бу айнан сен айтгандек, – рози бўлди Аркад. – Ҳаётим давомида бир авлод кетидан кейинги авлоднинг омад сари элтадиган савдо, билим, фан йўллари орқали кетма-кет бораётганини кузатиб келмоқдаман. Бахтли имкониятлар ҳар бир инсонда бўлади. Фа-

қат баъзилар уларни маҳкам тутади ва юраги тубидаги хоҳишлари йўлида аста-секин фойдаланади. Кўпчилик эса иккиланиб, ишонмасдан ҳаракат қилишда давом этаверади ва оқибатда қолиб кетади, – Аркад тўқувчига юзланди, – бизга омад ҳақида суҳбат юриштишни сен таклиф қилдинг. Энди бу ҳақда ўзингнинг фикрингни билмоқчимиз.

– Аввалига мен омад ҳеч қандай ҳаракатсиз эришса бўладиган нарса деб ўйлардим, – деди тўқувчи. – Энди бундай ҳодисаларни одам қандайдир таъсир кўрсатиб, ўзига жалб қилиши мумкин бўлган ҳоллар турига кирмаслигини тан оламан. Ўзаро мунозарамиз натижасида омадни ўзига жалб қилиш учун кўпчилик дуч келган имкониятлардан фойдаланиши кераклигини тушундим. Шунинг учун келажакда барча имкониятлардан фойдаланишим лозим.

– Биз кўриб чиққан ҳақиқатларни сен яхши тушуниб етдинг, – эътироф этди Аркад. – Биз қидираётган омад кўпинча имконият кетидан келади, бошқа йўл билан эса камдан-кам келади. Савдогар дўстимиз сахий авлиёмиз томонидан берилган имкониятлардан фойдаланганида, жуда катта омадга эга бўлур эди. Чорва сотиб олувчи дўстимиз қўйлар борасида битимини охиригача етказганида ва уни катта даромад эвазига сотганида, келган омад натижаларидан роҳатланиши аниқ эди.

Мунозарамиз давомида омадни жалб этиш учун қандай йўллардан фойдаланишимиз мумкинлигини аниқлашга уриндик. Шундай йўлни топдик деб ўйлайман. Иккала ҳикоя ҳам имконият кетидан омад келишини кўрсатади. Бу эса омаддан вақтида фойдаланиб қолиш ёки уни қўлдан чиқариб юбориш ҳақидаги ҳеч қандай ҳикоя ўзгартиролмайдиган ҳақиқат борлигини намоён этади. Бу ҳақиқат шуки, омадни фақатгина имкониятдан фойдалангандагина чорласа бўлади.

Ҳар қандай имкониятдан фойдаланганлар Омад ило-

ҳининг қизиқишига сабаб бўладилар. У ҳар доим ўзига ёққанларга ёрдам беришга интилади. Унга серҳаракат инсонлар, айниқса, ҳуш ёқади.

Ҳаракат сени ўзинг хоҳлаётган омадларинг сари олга чорлаши керак. Ҳаракатчан одамларгина Омад илоҳининг назари тушганидан фойдаланадилар.

V ҚИСМ.

Устоз айтиб берган ўғитларга амал қилган Икромжон уч йил давомида ўз бойлигини анча кўпайтирди. Лекин Асилбекники билан солиштирганда денгиздан томчидек эди. Шунинг учун баҳор кунларидан бирида тамадди қилиб бўлгач, холи қолганларида Икромжон Асилбекдан сўради:

– Ота, қандай қилиб шунча катта давлат йиғдингиз?

– Мен бу саволни анчадан бери кутаётгандим. Шу саволни берибсанми, демак, бир вақтлар ҳаётимни буткул ўзгартириб юборган ҳикояни тинглашга тайёрсан.

Асилбекнинг олтинчи ҳикояси

БОБИЛЛИК ИШБИЛАРМОН

Эллик олтин танга-я! Қадимий Бобилда найзалар жасайдиган уста Родан ўзининг ҳамёнида ҳали бунчаллик кўп олтин тангаларни кўрмаганди. У дунёдаги энг сахий шоҳ ёнидан чиққач саройдан пастга, шоҳкўча бўйлаб шахдам қадам ташлаб борарди. Ҳар қадам ташлаганида белбоғига боғланган ҳамёнидаги тангалар жарингларди. Бу пулларнинг ҳаммаси уники! Родан омадига ишонгиси келмасди. Жаринглаб турган тангаларда қандай куч бор экан-а! Бу пулга хоҳлаган нарсасини – уй, ер, чорва, туя, от, арава сотиб

олиши мумкин. Яна нималарга сарфласа бўлади? Шу кун тунда у опасининг уйи томон буриларкан, бошқа ҳеч нарса ҳақида ўйлолмасди.

Бир неча кундан сўнг кечки пайтда тақинчоқ ва ноёб матолар сотувчиси Матоннинг дўконига кириб келди. Чиройли қилиб ёйилган молларга қиё боқмай хоналардан ўтиб, уйнинг орқа томонига чиқди. Шу ерда у ҳимматли Матонни кўрди. У гиламча устида ўтирар, қора танли қул хизмати остида овқатланарди.

– Мен сен билан бир масалада маслаҳатлашмоқчи эдим, – деди Родан.

Матоннинг юзида дўстона кулги пайдо бўлди:

– Сен қандай ножўя қадам босдингки, мен керак бўлиб қолсам? Ёки бирорта дўмбоқча сени тузогига илинтирдими? Шунча йиллардан бери ҳали ҳеч қачон ҳузуримга ёрдам сўраб келмагандинг.

– Менга ҳақиқатан ҳам сенинг маслаҳатинг керак.

– Эшитинглар. Бу одам нималар деяпти! Менинг ёнимга ҳеч ким, ҳеч қачон маслаҳат сўраб келмайди. Қулоқларим ёмон эшитадиган бўлиб қолган, шекилли.

– Яхши эшитяпти.

– Олтин қўллари ва санъати билан доврўқ қозонган уста Родан Матоннинг ёнига пул учун эмас, маслаҳат учун келса! Аксар одамлар менинг ҳузуримга пул сўраб келади, аммо ҳеч қачон маслаҳатга зор эмас улар. Хўш, сени нима безовта қиляпти?

– Мен шоҳ совғасидан таажжубдаман.

– Шоҳ совғасидан? Нима экан у?

– Шоҳ жангчиларининг найзалари учун мен таклиф қилган чизмалардан мамнунлиги сабабли ҳадя тариқасида эллик танга берди. Энди мен жуда оғир аҳволда қолдим. Одамлар ана шу пулларимни олиш учун менга мурожаат қилмоқдалар.

– Бу табиий. Пули бор одамлардан кўра уларга эга бўлмоқчи бўлганлар кўпроқ. Бу одамлар кимдир улар билан ўз пулларини жон деб бўлишишларини хоҳлайдилар.

«Йўқ» деёлмайсанми? Сенинг ироданг қўлларинг каби мустаҳкам эмасми?

– Мен кўпларга «йўқ» деб айтоламан. Лекин «йўқ»дан кўра «ҳа» дейиш осонроқ. Масалан, одам ўз опасига қандай қилиб рад жавобини бера олади?

– Албатта.

– Лекин опам бу пулларни эри Араман учун сўрамоқда. Унинг бой савдогар бўлишини жуда ҳам хоҳлайди. Бошқа бунақа имконияти бўлмайди деб ўйляпти. Пулларимни у омадли савдогар бўлиб, менга ўз даромадидан аста-секин қарзини тўлай бошлагунига қадар бериб туришимни сўраяпти.

– Дўстим, – деди Матон, – сен жуда муҳим масалада келибсан. Пуллар одамларга аниқ бир жавобгарлик юклайди, яқинлари билан бўлган муносабатларига таъсир этади. Одам ўз пулларини йўқотиб қўйишдан ёки уларни бирор кимса алдаш йўли билан олиб қўйишдан қўрқа бошлайди. Пуллар куч-қувват ҳиссиётини ва эзгу ишларни амалга ошириш қобилиятларини бахш этади. Лекин яна шундай имкониятлар очиб берадики, энг эзгу ниятлар ҳам жуда катта қийинчиликларга дучор қилиши мумкин.

Сен ҳайвонлар тилини тушунадиган ниневиялик савдогар ҳақида эшитганмисан? Қарзга пул олмоқ ва бермоқ уларнинг бир одам қўлидан иккинчисининг қўлига ўтишидан кўра анчагина катта иш эканини тушушининг учун сенга бир тарихни сўзлаб бермоқчиман.

Ҳайвонлар тилини тушунадиган бир савдогар улар ҳар кеча нималар ҳақида сўзлашишларини тинглаш учун фермада қоларкан. Бир кеча у хўкиз эшакка ўз ҳаётидан арз қилганини эшитиб қолибди: «Мен эрталабдан-кечгача омов тортишга мажбурман. Кун қанчалик иссиқ бўлмасин, оёқларим нақадар оғримасин, ишлашга маҳкумман. Бу вақтда сен бекорчиликни безайдиган боласан. Чиройли духоба билан ёпингансан, ишинг фақатгина хўжайинни бирор жойга олиб бориб қўйиш. Агар

ҳеч қаяққа бормаса, куни билан дам олишинг ва ўт ейишинг мумкин.

Туёқлари кучли ва ўзи эпчиллигига қарамай, эшак яхши дўст эди ва ҳўкизни ҳўрмат қиларди.

«Азиз дўстим, – жавоб берди у, – ишинг ҳақиқатан ҳам оғир, мен ёрдам бериб қисматингни енгиллатишни хоҳлардим. Шунинг учун сенга қандай қилиб дам олиш мумкинлигини айтаман. Эрталаб қул келиб сенга бўйинпўштни кийдирмоқчи бўлганда индамай ётавер. У ҳўжайинга бориб сенинг касал бўлиб қолганингни, ишга чиқолмаслигингни етказади».

Ҳўкиз эшакнинг айтганини қилибди. Эрталаб қул ҳўжайиннинг ёнига келиб ҳўкиз омов тортолмаслигини маълум қилибди.

– Унда, – дебди ҳўжайин, – омовни эшакка кийдир, чунки ер чопишни давом эттириш керак.

Дўстига маслаҳат берган эшак кун бўйи унинг ишини бажаришга мажбур бўлибди. Кечаси омовдан ечиб олганларида у оғир иш юрагини эзганини, оёқлари оғриётганини, бўйнининг омов кийдирилган жойларида ишқаланганидан териси кўчиб кетганини сезибди.

Савдогар ҳайвонларнинг гапини эшитиш учун яна фермада қолибди.

Биринчи бўлиб ҳўкиз сўз бошлабди: «Сен ҳақиқий дўст экансан. Ақлли маслаҳатинг туфайли мен бир кун дам олдим».

«Мен, – жавоб берибди эшак, – дўстига ёрдам бериб, унинг барча ишларини ўзига юклаб оладиган кўнгли очиқ одамларга ўхшайман. Бундан кейин омовингни ўзинг тортишингга тўғри келади, чунки мен ҳўжайин ўз қулига, агар сен яна касал бўлиб қолсанг, қассобга одам юборишни буюрганганини эшитдим. Бахтингга, ўша одам дангаса бўлиб чиқишини истардим». Шундан сўнг улар бир-бирларига бир сўз ҳам айтишмади – уларнинг дўстликлари тугади.

– Бу қизиқ масал экан, лекин унда ҳеч қандай маъно кўрмадим, – деди Родан.

– Маъноси жуда оддий. Агар дўстинга ёрдам беришни хоҳласанг, унинг барча муаммоларини зиммангга олишингга тўғри келмасин.

– Бу ҳақда ўйламабман. Поччамнинг муаммоларини зиммамга олишни хоҳламайман, албатта. Сен кўпларга қарз берасан, айт-чи, қарзга пул олганлар уларни қайтариб беришлари лозим эмасми?

Матоннинг юзида ҳаётида бундай ҳодисалар кўп бўлганини ифодалайдиган жилмайиш пайдо бўлди.

– Қарз олган одамнинг қайтариб беришга имконияти бўлмаса, унга пул бериб бўладими? Унинг пуллари эзгулик мақсадида ишлатиладими, кейинчалик унга қайтиб келадими ёки уларни ақл билан ишлатолмайдиган одам қўлига тушгани сабабли ўз давлатидан маҳрум бўлиб, тўлаб беролмайдиган қарзлар билан қолиб кетмайдими, ана шуни яхшилаб текшириш лозим.

Шундай одамлар учрайдики, уларнинг на молиявий қимматликлари, на ишлаб топишларига кафолат берадиган имкониятлари бор. Ҳаёт шафқатсиз, унга ўрганолмаган одамлар ҳар доим топилади. Олаётган қарзи кичик бўлишига қарамай, қарз олувчи ҳақида дўстлари томонидан унинг пок ва тўғрилиги борасида кафолат олмай пул берсам, кейинчалик дакки ейишим турган гап.

Матон илгакни ечди ва бир сандиқчани очди. Унинг устки қисмида бронза занжир ва қизил рангли мато ётарди. Матон занжирни қўлига олди.

– Бу нарса сандиқчамда умрбод қолади, чунки эгаси у дунёга кетиб бўлган. Мен ўша одам ҳақидаги хотирамни ушбу занжир билан биргаликда эҳтиёт қилиб асрайман. У менинг яхши дўстим эди. Биз биргаликда муваффақият билан савдо қилардик, кейин у шарқлик аёлга уйланди. Бу аёл ниҳоятда гўзал эди. Лекин бизнинг аёлларга ўхшамас, ноёб эди. Дўстим унинг барча хоҳиш-

ларини амалга ошириш учун пулларини аямай сарфлай бошлади. У барча пуллари тугаб, қашшоққа айланган вақтида ёнимга келди. Ишларини муҳокама қилдим ва у қайтадан мустақил ишига эга бўлмагунича ёрдам беражагимни айтдим. У Буюк Бузоқ тамғаси устида мақсадларига эришажагига онт ичди. Лекин бу мақсади юзага чиқмади. Бир куни жанжаллашиб қолган вақтларда хотини унга қараб пичоқ отди ва у дўстимнинг нақ юрагига қадалди.

– Хотини...

– Хотини қилган ишларидан қаттиқ пушаймон еб, ўзини Ефрат дарёси қаърига ташлади. Бу икки одамнинг қарзи ҳеч қачон қайтарилмайди.

Матон сандиқча ичидан кўк тошдан ясалган қўнғиз чиқарди ва энсаси қотганича ерга улоқтирди.

– Бу қўнғиз Мисрда ясалган. Эгаси ёш йигит, пулларимни қачон бўлса-да қайтариб олишим ҳақида сира гап емайди. Уни уришганимда «мени аччиқ қисмат таъқиб қилаётган вақтда қандай қилиб пулларингни қайтариб беришим мумкин? Шундоқ ҳам пулларинг кўп. Мен нима қила оламан?» деб жавоб беради. Аслида, бу унинг отасига тегишли – у яхшигина даромадга эга ўғлининг тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш учун ери ва подаларини тикишга мажбур бўлган инсон. Аввалига бу ёш йигитга омад ёр бўлди, лекин бора-бора катта бойликка интилишга муккасидан берилди. Аммо бу борада салоҳияти етмай, оқибатда ишлари барбод бўлди. Ёш одамлар шон-шарафга берилганлар. Бойликка тўппа-тўғри олиб борадиган энг қисқа йўлни топишни хоҳлайдилар. Тез бойиб кетиш ниятида ёшлар кўпинча ўйламай қарз оладилар. Тажрибага эга бўлмаганликлари сабабли қарзлар одамлар тушиб қолиб, чиқиб кетиши қийин бўлган чуқурга ўхшабини ва бу чоҳдан чиқиб кетиш учун кўп кунлар давомида беҳуда ҳаракатга тушиб қолишлари мумкинлигини тушунмайдилар. Мен бировга қарз берманг демоқчимасман. Фақат шу пул-

лар хайрли ишларга йўналтирилган бўлсагина беринглар деб тавсия этмоқчиман, холос. Мен ўз мустақил ишимни қарзга пул олиб савдогарликдан бошлаганман.

Пуллар бошига қийинчилик тушганларга ёрдам бериш учун яхши восита. Улар йўлнинг бошида турганларга, олдинга ҳаракат қила оладиган ва фойдали инсон бўладиганларга ёрдам бериш учун ниҳоятда керак. Лекин ёрдамни ақл билан қилишимиз зарур. Акс ҳолда, эшак каби бошқа одамнинг қисмати бўлган қийинчилик ва тавишларни ўзимизга ортиб олишимиз ҳеч гапмас.

Ўз меҳнатинг билан топганларинг, мукофот тариқасида олганларинг – барчаси сенинг шахсий мулкинг, ҳеч ким, ўзинг хоҳламасанг, бу пулларинг билан бўлишингни талаб қилолмайди. Агар сен шу пулларни қарзга бериб кўпроқ пул ишлаб олишни хоҳласанг, эҳтиёткорлик билан уларни бир неча қисмга бўлиб иш тут. Мен ишлатилмаган ва ҳаракатсиз пулларни ёмон кўраман, лекин ундан ҳам ёмон кўрганам жуда катта таваккал қилишдир. Сен найзалар тайёрлайдиган уста бўлиб неча йил ишладинг?

– Роппа-роса уч йил.

– Шоҳ берган мукофотдан ташқари қанча пул жамгардинг?

– Учта олтин танга.

– Ҳар ишлаган йилингда даромадингдан бир танга олиб кўйиш учун ўзингни кўп нарсалардан тийиб келдингми?

– Ҳа, шундай.

– Унда эллик йил ўзингни тийиб эллик танга йиғишинг мумкин экан-да? Опанг эрининг савдо ишида ўзини синаб кўриши учунгина бронза эритувчининг қўлида эллик йил ишлаб пул йиғиб келган одамнинг омонати билан таваккал қилади деб ўйлайсанми?

– Бу сўзларни айтсам, у хоҳламай қолса керак.

– Унинг ёнига боргин-да: «Уч йил рўза тутган кунла»

римдан ташқари, ҳар кун ишладим ва ўзим хоҳлаган кўп нарсаларни рад этдим. Ишим ҳисобидан ва ўзимни ҳар доим чеклаб келган ҳолда ҳар йили бир олтин тангадан йиғишга муваффақ бўлдим. Сен менинг севикли опамсан, поччам кўп нарсага эриша оладиган иш билан шуғулланишини хоҳлардим. Агар у менга режаларини тақдим этса, уларни дўстим Матон қувватлаганидан сўнгина ўзини синаб кўриши учун бир йиллик жамғармамни унга жон деб беришга розиман», – деб айт. Худди шундай дегин. Агар кўнглида кўйган мақсадига эришиш нияти бўлса, сенга исботлаб беради. Мабодо муваффақиятсизликка дуч келадиган бўлса, жилла курса, сенга катта пул қарз бўлмайди ва бир кун келиб пулингни қайтариб беришига умид қилса бўлади.

Пулларинг қандай қилиб катта даромад келтиришини биламиз деган тажрибасиз одамларнинг амалга оширмайдиган режаларига ҳам берилиб кетма. Бундай режалар ҳаётдан олис бўлган хаёлпарастларнинг меваларидир, улар савдонинг эътиборга молик ва ишонарли қонунларини билмайдилар ва тушунмайдилар. Ўз пулларингни сақлаб қолиш ва улардан фойдалана олишинг учун келажакда келадиган даромадингга нисбатан қилаётган ҳисоб-китобларингга камтар бўл.

Муваффақиятлари тургун ва ҳар томондан тан олинган кишилар билан иш тутушга интил, уларнинг тажриба ва билимлари пулларингни муҳофаза, катта даромад келтирадиган қилсин.

Шоҳ совғаси сенга ҳаёт ҳикматини ўргатиш учун берилган, Родан. Агар сен эллик олтин тангангни сақлаб қолсанг, ҳақиқатан ҳам ЭҲТИЁТКОРЛИК қилган бўласан. Кўплар сенга мазкур пулларни ишлатишни тавсия этадилар, жуда кўп маслаҳатлар эшитасан. Аммо менинг сандиқчамда ётган нарсалар тарихи пулларингнинг бир тангаси бўлса ҳам ҳаменингни тарк этишидан аввал уни қайтариб олишининг sinalган усулига эга эканингга ишончинг комил бўлиши зарурлиги ҳақида

сени огоҳлантиришлари лозим. Агар маслаҳатим сенга тўғри келса, унга қайта-қайта мурожаат этишинг мумкин.

Сандиқчамдаги мен ўйиб чиққан сўзларни ўқиб чиқ. Улар ҳаммага бир хил даражада тегишли: «Катта афсусдан кўра кичик эҳтиёткорлик афзалдир».

– Шундай қилиб, Икромжон, – хизматкорига ишора билан чой келтиришни буюриб деди Асилбек, – бойларнинг донишмандлиги шундаки, улар кам бўлган ҳаётий кучларини эҳтиёткорлик билан тақсимлайдилар. Ҳамма нарсани олдиндан ўйлаб иш тутгин, чегарани бил, ўшанда ҳаёт сени тўла-тўкис мукофотлайди.

VI ҚИСМ.

Асилбек бир ойдан сўнг Маккаи Мадинага йўл олаётган карвон билан бирга мусулмонлар зиёрат қилувчи муқаддас масканга кетажагини эълон қилди.

– Ишларни, Икромжон, вақтинча сенга ташлаб кетмоқчиман. Уларнинг уддасидан чиқасан.

– Ишончингиз учун раҳмат, ота, бор кучимни шу ишга сарфлайман.

– Менинг сафарим узоқ ва қийин кечади. Балки Яратган мени ҳузурига чақириб олар. Шунинг учун васиятнома ёзиб қолдирмоқдаман. Агар уч йилдан сўнг қайтиб келмасам, васиятимни адо этишинг лозим.

Икромжоннинг кўзларидан ёш оқа бошлади. Йиллар мобайнида бу инсон унга қанчалик яқин бўлиб қолганини шу дамда тушунди.

– Йиғлама, ўғлим. Ахир, мен ҳали тирикман. Сени чақирганимнинг яна бир сабаби еттинчи ҳикоямни сўзлаб бермоқчиман.

Асилбекнинг еттинчи ҳикояси

БОБИЛЛИК САВДОГАР

Одам қорни қанчалик оч бўлса, калласи шунча аниқлик билан ишлайди ва овқат ҳидини ҳам шунчалик яхши сеза олади. Азур ўғли Таркад ана шундай ўйларди. Мана,

икки кунки у бировнинг девори ортидан узиб еган икки дона узумдан ташқари ҳеч нарса тановул қилгани йўқ. Яна узишга улгурмади, чунки уй эгаси югуриб чиқиб унинг кетидан қувлаб кетди. Бу аёлнинг чийиллаган овози Таркад бозор майдонига келганида ҳам қулоқлари остида жаранглаб турарди. Бақир-чақир бамисоли унинг қўлларини маҳкам боглаб қўйган ва савдогар хотинлар саватидаги сархил мевалардан бирортасини ҳам ўғирлашига йўл қўймасди.

Бунгача Таркад Бобил бозорларига шунча кўп мевачева келтирилишини ва улар хушбўй ис тарата олиши ҳақида ўйламаганди. Бозорни тарк этаркан, ошхона ҳовлисига кирди ва эшик ёнида у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Балки бирорта танишини учратиб, жилла қурса, бир танга қарз олар. Бу танга унга ҳовли эгасининг табассуми ва яхшигина овқат олишига туртки бўларди. Пули бўлмаган вақтда эса ҳовли эгаси уни қанчалик ёқтирмаслигини жуда яхши биларди.

Ўз хаёлларига чўмиб ўтирганида у учратгиси келмаган одам – Дебазир исмли новча, суяклари йирик туюлар савдогари билан тўқнаш келиб қолди. Дўстлари ва кичик-кичик қарзлар олган бошқа инсонларга нисбатан у, айниқса, Дебазирнинг қаршисида ўзини жуда ноқулай сезарди. Чунки Таркад зудлик билан қарзини қайтариш ҳақидаги ваъдасининг устидан чиқмаганди. Уни кўриши билан Дебазир жонланиб қолди.

– Ҳа! Мана ўша бир ой муқаддам мендан икки темир танга, ундан аввалроқ эса бир кумуш танга қарз олган Таркад! Учрашганимиз яхши бўлди. Мен ўша пулларимдан айнан шу бугун фойдаланмоқчиман. Хўш, нима дейсан?

Таркад юзлари қизариб, дудуқланиб қолди, кечирим сўради. Унинг ошқозони бўм-бўш бўлиб, очиққўнғил Дебазир билан талашишга куч берадиган ҳеч вақо йўқ эди.

– Айбдорман! – деди секингина у. – Лекин қарзни қай-

тариш учун ҳозир на темир тангам, на кумуш тангам бор.

– Унда уларни топ, – талаб қилди Дебазир. – Қийинчиликда қолганингда сенга ёрдам берган отангинг дўстига бағрикенглик қилгани учун икки темир ва битта кумуш танга топиб бера оларсан, эҳтимол?

– Йўқ, қарзимни тўлолмайман, чунки бу жоҳил дунё мени таъқиб қилмоқда.

– Жоҳил дунё! Сен авлиёларни ўзингинг заифлигингда айбламоқчи бўляпсан. Жоҳил дунё олган пулларини қайтаришдан кўра уларни олишни ўйлаган ҳар қандай инсонни таъқиб этади. Юр, дўстим, мен овқатланмоқчиман. Қорним оч, тановул вақтида сенга бир воқеани айтиб бераман.

Таркаднинг жаҳли чиқди, лекин Дебазир учун унинг сўзларида ҳеч бўлмаса тамадди қилиш таклифи жаранглаганди. Дебазир уни хона ичкарасидаги бурчакка олиб ўтди. У ерда икковлон кичкина гиламчалар устига жойлашдилар.

Муассаса хўжайини Каускор табассум билан уларнинг ёнида пайдо бўлганида Дебазир доимгидай очиқлик билан унга мурожаат этди:

– Саломат бўл, чўлнинг семиз калтакесаги! Менга яхшилаб қовурилган улоқ оёгини, яна нон ва сабзавотлардан келтир. Қорним оч, яхшилаб тамадди қилмоқчиман. Дўстим ҳақида ҳам унутма. Унга бир кўза сув олиб кел. Келтиришдан аввал уни совутгин, ахир, буғун ҳаво жуда иссиқ.

Таркаднинг юраги увишди. Бу одам улоқ оёгини иштиёқ билан еб ўтирганида у сув ичиб қараб ўтиришга мажбур. Таркад ҳеч нима демади, гап тополмади ҳам. Аммо Дебазир сукут нималигини билмаган инсонлардан эди. Келган одамларга табассум билан қўл силтаб сўзида давом этди:

– Мен яқинда Урфадан қайтган бир саргузашт ишқибозидан аломат тош эгаси бўлган бир одам ҳақида

эшитдим. Бу тош шунчалик ясси ва ингичка эканки, у орқали ҳамма нарсани кўрса бўларкан. У ёмғирдан сақланиш учун уйининг ойна дарчасига шундай тошни ўрнатган экан. Саёҳатчининг сўзларига кўра, агар ўша тош орқали ташқарига қаралса, ташқи дунё нооддий, ажойиб кўринаркан. Таркад, нима деб ўйлайсан, одам бутун дунёни, у ҳақиқатан ҳам бўлганидан бошқача тарзда кўра оладими?

– Кўра олади деб ўйлайман, – жавоб берди Таркад.

– Мен ҳам шундай деб ўйлайман, чунки ўзим ҳам дунёни аслидан бошқача кўрганман. Сенга айтиб бермоқчи бўлган ҳикоям дунёни яна қандай қилиб ҳақиқий тарзда кўра бошлаганим ҳақида.

– Дебазир ҳикоясини бошлади, – дея шивирлади тамадди қилаётганлардан бири ёнидаги шеригига ва гиламчасини яқинроқ суриб ўтирди. Бошқалар ҳам яқин келдилар. Улар олдиларидаги гўшт суякларини қисирлатганча чайнаб Таркаднинг гашига тегिशарди. Ахир, фақатгина Таркад овқатсиз ўтирибди. Дебазир уни овқатига шерик бўлишга таклиф қилиш уёқда турсин, ҳатто нондан кичкина ушоқ тушиб кетганида ҳам уни олишга ишора қилмади.

– Мен гапириб бермоқчи бўлган ҳикоя, – сўз бошлади Дебазир, – аввалги ҳаётимга тааллуқли. У қандай қилиб эчки савдогари бўлиб қолганим ҳақида. Сизларнинг бирортангиз мен бир вақтлар Сурияда қул бўлганим ҳақида эшитганмисиз?

Паст овозда шивир-шивирлар бўлди.

– Ёш йигит бўлганимда, – давом этди Дебазир, – отамнинг касби – этикдўзликни ўрганардим. Биргаликда унинг этикдўзлик устахонасида ишладим. Уйландим. Ёш ва тажрибасиз бўлганим боис фақат гўзал хотинининг ҳаётини таъминлашга етадиган пул топардим, холос. Мен яхши кийимлар эгаси бўлишни жуда ҳам хоҳлар, лекин бунга имконим етмасди. Озгина вақтдан сўнг устахоналар эгалари менга ишонишларини ва

қарзларимни кечроқ қайтаришимга рухсат бераётганларини сезиб қолдим.

Ўз истакларини ортиқча ардоқлайдиган мендек одам кулфат ва йўқчилик балоларини ўзига йўлиқтирадиган бўлиб қолишини билмасдим. Шундай қилиб, ўзим ва хотиним учун янги кийим-кечак, уйимиз учун чиройли жиҳозлар сотиб олишда ўзимни тия олмасдим.

Мен қарзларимни имконим бўлганида тўлардим. Қандайди вақт ичида ҳаммаси рисоладагидек эди. Аммо бора-бора мен топган пул бир вақтнинг ўзида ҳам яшашга, ҳам қарзларимни тўлашга етмаётганини сезиб қолдим. Қарз берганлар мени таъқиб қилиб ҳаётимни дўзахга айлантиришди. Дўстларимдан қарз ола бошладим, лекин уларни ҳам вақтида қайтариб беролмасдим. Аҳвол тобора ёмонлашаверди. Хотиним ота уйига кетиб қолди, мен эса Бобилни тарк этишга ва ёш йигит ўзи учун кенг имкониятлар топа оладиган бошқа шаҳар қидиришга аҳд қилдим.

Икки йил мобайнида карвон савдогарлари учун ишлаб, беҳаловат ва саргашта ҳаёт кечирдим. Ундан кейин чўлларда қуролсиз карвонларни талаш илинжида изгиган, бир қарашда олижанобга ўхшаш ўғрилар гуруҳига қўшилиб қолдим. Бу ишлар билан шугулланиб ўз отамга номуносиб фарзандга айландим, лекин мен дунёни умуман бошқа кўринишда, худди ўша рангли тош орқали кўраётгандек эдим. Қанчалик бадном бўлганимни англаб етмасдим.

Биринчи ҳужумимиз омадли кечди. Биз олтин, ипак матолар ва қимматбаҳо хомашёларни қўлга киритдик. Бу нарсаларни Гинирга жўнатдик ва уларни ўша ерда ҳеч нарсани ўйламай сарфладик.

Иккинчи ҳужум унчалик омадли бўлмади. Улушимизни қўлга киритишимиз билан карвонлар ўз ҳимоялари учун тўлайдиган ўша ерлик ҳоким найзачилари бизни ўтга тутдилар. Икки йўлбошчимиз ўлдирилганди. Бизни эса Дамашққа жўнатдилар. У ерда кийимларимизни

ечиб, ўзимизни қул сифатида сотиб юборишди. Мени Суриялик бойвачча икки кумуш тангага сотиб олди. Ўзимнинг калта қирқилган сочларим ва белимдаги эскириб кетган камарим билан бошқа қуллардан унчалик фарқ қилмасдим. Ёш ва жуда енгилтабиат бўлганим учун содир бўлаётган ҳар қандай ишга саргузаштдай қарардим, лекин...

Шу вақт ичида мен ҳақиқатан ҳам ўз аҳволимнинг нақадар аянчли эканини тушуниб етдим. Бу чўл одамлари ниҳоятда жоҳил ва уришқоқ эдилар. Мен эса уларнинг хоҳишига тўла бўйсунган, ҳеч қандай ҳақ-ҳуқуқсиз, қуролсиз ва қочиш учун имкониятсиз эдим.

Хўжайиним мендан сўради:

– Сен туялар ҳақида бирор нарса биласанми?

Қувониб кетиб туяларни тиззалаб чўктира олишимни, уларга юк ортишим, узоқ масофаларга дам олмай етаклаб боришимни гапирдим. Уларнинг арқонини таъмирлаш ҳам қўлимдан келади.

– Бу қул анчагина ишонч билан гапирмоқда, – деди хўжайин хотинига. – Агар хоҳласанг, Сира, уни ўз туянгга етакловчи қилиб ол.

Шундай қилиб, мен Сиранинг қўлига топширилдим ва ўша кунгидея туясини етаклаб унинг касал ётган онасиникига йўлга чиқдик. Имкониятдан фойдаланиб Сирага туғма қул эмаслигимни, озод инсон, ҳурматли этикдўзнинг ўгли эканимни сўзлаб бердим. Шунда Сиранинг гаплари менга жуда қаттиқ таъсир қилди. Кейинчалик ҳам бу ҳақда анча ўйланиб юрдим.

– Заифлигинг сени шу аҳволга етказган бўлса, қандай қилиб ўзингни озод инсон деб атай оласан? Агарда инсон кўнгли қулники каби бўлса, ким бўлиб тугилишидан қатъи назар, у қуллигича қолмайдими? Агарда қалби озод инсон қалби бўлса, бахтсизликларига қарамай, ўз шаҳрида ҳурматли ва олижаноб одам бўлиб етишмайдими?

Мен бир йилдан ортиқ қул бўлдим ва қуллар билан

яшадим, лекин улардек бўлолмадим. Сира мендан сўраб қолди:

– Нима учун бошқа қуллар кечалари йиғилиб хурсандчилик қилганларида сен якка ўзинг уйда ўтирасан?

Мен унга ўзи айтган сўзлари устида ўй юритаётганимни айтдим: «Ўзимга ҳақиқатан ҳам кўнглим қул кўнглими деб савол бердим. Бошқаларга қўшилолмаман, шунинг учун бир ўзим ўтираман».

– Мен ҳам бировга қўшилмайман, – ишонч билан сўзлади у. – Менинг сепим жуда бой эди, эрим менга ўша сеп учун уланган. Лекин ўзимга нисбатан ҳеч қандай хоҳиш сезмайди. Ахир, ҳар қандай аёл севимли бўлишни истайди. Мен севикли эмасман, фарзандларим ҳам йўқ, шунинг учун ҳар доим бир ўзимман. Агар эркак бўлганимда, қулликдан кўра ўлимни афзал кўрардим, лекин жамиятимиз шундай тузилганки, унда хотинлар ҳам қул бўлиб қолишлари ҳеч гапмас.

– Сиз мен ҳақимда нима деб ўйлайсиз? – сўрадим ундан. – Менинг қалбим озод инсон қалбими ёки қулники?

– Хўш, Бобилда сени кутаётган қарзларингни тўлаш ниятинг борми? – саволимга савол билан жавоб берди у.

– Ҳа, лекин уни амалга ошириш йўлларини кўрмаяпман.

– Агар сен бундан кейин ҳам қарзларингни узиш учун интилмасанг, қалбинг қулники деб тўла ишонч билан айтиш мумкин. Қарзларини тўламайдиган бирортаям инсон ўзини ҳурматга сазовор деб айтолмайди.

– Мен қул бўлсам, қолаверса, Сурияда бўлсам, нима қила оламан?

– Қўрқоқ бўлсанг, ҳозиргидай суриялик қул бўлиб қолавер.

– Қўрқоқ эмасман, – ёниб гапирдим мен.

– Унда буни исботла.

– Қандай?

– Ахир, сенинг улуғ шоҳинг ўз душманларига қарши

қўлидан келган ҳар қандай усул ва куч билан жанг қилмадимми? Сенинг қарзларинг – сенинг душманларинг. Улар сени Бобилдан қувиб чиқардилар. Сен улардан қўрқдинг, улар эса янада кўпроқ кучга эга бўлдилар. Агар улар билан ҳақиқий эркаклар каби жанг қилганингда, ютиб чиқардинг ва халқинг олдида ҳурматга сазовор бўлардинг. Афсус, бунга кучинг етмади, натижада гурурингни ютиб қулга айланиб қолдинг.

Мен Сиранинг кескин айблашлари ҳақида кўп ўйладим, хаёлан у билан баҳслашдим, лекин барибир эътироз билдиролмадим. Уч кундан сўнг Сиранинг канизаги мени хонимининг ҳузурига таклиф қилди.

– Онам яна қаттиқ бетоб бўлиб қолибди, – деди у. – Эримнинг подасидан иккита энг яхши туяни тайёрла. Узоқ йўлга тушиш учун сув ва озиқ-овқат тўлдирилган қопларни ҳозирлаб қўй. Канизак сенга ошхонада уларни беради.

Канизак берган озиқ-овқатларни туялар устига жойлаштираётиб уларнинг кўплигидан таажжубланардим, чунки хонимнинг онаси унча олисда яшамасди. Хонимнинг туясини етаклаб борарканман, ортимиздан устида канизак ўтирган иккинчи туя келарди. Манзилга етиб келганимизда қоронғи тушиб қолганди. Сира канизагини қаёққадир юборди ва менга деди:

– Дебазир, қалбинг озод инсон қалбими ёки қулники?

– Озод инсон қалби, – ишонч билан жавоб бердим мен.

– Буни исботлашнинг вақти келди. Хўжайининг ҳозир ичкиликка берилган, ёрдамчилари ҳам маст. Мана шу туяларни олгин-да, қоч. Манави қопда хўжайинининг кийимлари бор, уст-бошингни алмаштириб ол. Мен онамнинг ёнимда эканимда туяларни олиб қочиб кетибди деб айтаман.

– Сен соф қалб эгасисан, – дедим Сирага. – Ўз бахтингни топишинг учун сени олиб кетишни хоҳлардим.

– Олис юртларда, бегона одамлар орасида ўз бах-

тини излаган қочоқ аёл унга ҳеч қачон эга бўлолмайдди, – жавоб берди у. – Ўз йўлинг билан боргин. Чўл илоҳлари сени егулик ва сувсиз қолиб кетишинг мумкин бўлган олис йўлингда асрасинлар.

Унга ташаккур билдириб, қоронгиликка шўнгидим. Бу бегона давлатни билмас, Бобил қайси тарафда экани ҳақида озгина тасаввурга эга эдим, холос. Узоқда кўри-наётган адирлар томон жадал қадам босдим. Мен бир туя устида кетиб борар, иккинчисини эса етаклаб олгандим. Эгасининг молини ўғирлаган ва қочиб кетган кулни қанчалик кўрқинчли мусибат кутиши ҳақидаги тушунча мени кечаю кундуз йўл босишга ундарди.

Ўша кунни кечга яқин ҳеч ким яшамайдиган чўлу биёбон, бўшлиққа етиб келдим. Тошлар туяларнинг оёқларини яралаган, улар қийинчилик билан олдинга илдамларди. Йўл давомида мен на бир инсон, на бир ҳайвонни учратдим, улар бу ёқимсиз, меҳмондўст бўлмаган жойларни нима учун четлаб ўтишлари тушунарли эди.

Бу ҳеч қачон унутилмайдиган ва ваҳимали сафарлардан бири эди. Машаққат билан кундан-кун олдинга силжирдик. Овқат ва сув тугаганди. Қуёш аямай қиздирарди. Тўққизинчи кун адогида туянинг белидан сирғалиб тушдим, яна чиқиб олишим учун кучим етмаслигини ва мана шу қаҳри қаттол мамлакатда ўлиб кетишимни жуда яхши тушуниб турардим. Ерга чўзилдим ва ухлаб қолдим.

Тонг ёриша бошлаганида уйғондим. Туриб ўтирдим ва чор атрофимга қарадим. Эрталабки ҳаво салқин эди. Туяларим сал нарида бемажол ётарди. Атрофимда тошли чўққилар, қум ва қуриб қолган тиканаклар билан қопланган чек-чегараси йўқ чўлу биёбон ястаниб ётар, инсон ёки туя учун керакли сув ёки егуликдан асар ҳам йўқ эди.

Эҳтимол, мана шу осойишталик қўйнида ўз охира-тимни кутиб оларман? Менинг онгим ҳар қачонгидан тиниқ эди. Танам энди ҳеч қандай аҳамиятга эга эмас-

дек. Ёрилиб кетган қонталаш лабларим, қуруқшаб қолган тилим, бўш ошқозоним – буларнинг ҳаммаси менга бир кун олдинги азобларни етказмасди.

Мени кутаётган мудҳиш келажакни кўриб турардим, онгимда яна бир савол тугилди: қалбим қанақа, қулнинг қалбими ёки озод инсонники? Агар қул қалбининг эгаси бўлсам, таслим бўлишим ва мана шу чўлда ўлиб кетишим керак. Бу қочоқ қул учун жуда тўғри келадиган охираят эди.

Қалбим озод инсоннинг қалби бўлса-чи? Унда ўзимни Бобилга қайтиб боришга, менга ишонган одамларга қарзларини қайтариб беришга, мени шунчалик садоқат билан севган хотинимни бахтли қилишга, ота-онамга тинчлик ва қаноатланиш келтиришга мажбурлашим керак.

– Қарзларинг – сени Бобилдан қувиб чиқарган душманларинг, – деганди Сира.

Чиндан ҳам шундай. Нима учун мен ҳақиқий эркакка ўхшаб ўз нуқтаи назаримдан воз кечмаслигимни рад этдим? Нима сабабдан хотиним ота уйига кетиб қолишига йўл қўйдим?

Ўшанда қизиқ воқеа юз берди. Бамисоли мен бутун дунёни бошқача тусда, рангли шиша орқали қараб келганман-у, кимдир ўша тошни кўз олдимдан бирданига олиб қўйгандек эди. Охир-оқибатда мен ҳаётнинг ҳақиқий қадриятларини кўрдим.

Даштда ҳалок бўлиш! Бу мен учун эмас! Дунёга бошқача кўз билан қараб, нима қилишим кераклигини дарҳол тушундим. Биринчидан, мен Бобилга қайтиб бориб, у ерда қарз олган ҳар бир одамим билан учрашаман. Кўп йиллик сарсон-саргардонлик ва бахтсизликлардан сўнг қарзларимни узиш учун қайтиб келганимни айтаман ва буни тезроқ бажаришга интиламан. Шундан сўнг хотиним учун уй сотиб олишим ва ота-онам фахрланадиган шаҳарнинг ҳурматли кишиларидан бири бўлишим керак.

Менинг қарзларим душманларим эди, лекин қарз берган одамлар дўстларим. Улар менга ишонар, мендан умид қилардилар.

Кучсизликдан гангиб, ўрнимдан турдим. Мен учун чанқоқлик нима? Очлик нима? Булар фақатгина Бобилга кетаётган йўлимдаги лавҳалардир. Қалбимда душманлари устидан галаба қозониш ва дўстларини мукофотлаш учун қайтиб келаётган озод инсон қалби тугилаётганди. Азбаройи қатъийлигимдан мени асабий титроқ тутди.

Бўгилиб қолган овозимдаги янги товушларни эшитган туяларимнинг нурсиз кўзлари бирданига ёришиб кетди. Узоқ ҳаракатлардан сўнг улар қийинчилик билан турдилар. Қатъийлик ила шимолга, менинг юрагим Бобил айнан шу томонда эканини кўрсатган томон сари қийинчилик билан ҳаракат қила бошладилар.

Биз сув топдик. Ўт ва мевали дарахтлар ўсаётган серҳосил жойлар бўйлаб боравердик. Бобилга элтадиган йўлни топдик, чунки қул қалбининг эгаси «мендек бечора қул, нима ҳам қила оламан» деб турган пайтда озод инсон қалби ҳар қандай ҳолатдан чиқиб кетиш йўлини қидириб топишга интиларди.

Хўш, сен буни қандай тушундинг, Таркад? Оч ошқозонинг бошингни яхшилаб тиниқлаштирдими? Ўзингга ҳурматингни қайтариб берадиган йўлни амалга оширишга тайёрмисан? Дунёни унинг ҳақиқий кўринишида кўра оласанми? Сенда барча қарзларингни қайтариб бериб, яна қайтадан Бобилнинг ҳурматли одами бўлиш хоҳиши борми?

Йигитнинг кўзида ёш қалқиди. У бетоқатлик билан тиззалаб ўтирди.

– Сен менинг кўзларимни очдинг. Энди мен ҳам қалбимда озод инсон қалби тугилаётганини сезиб турибман.

– Қайтиб келганингдан сўнг қандай яшадинг? – сўради шу ерда ўтирганлардан бири қизиқиш билан.

– Агарда қарор қабул қилинган бўлса, унда йўли ҳам

топилади, – давом этди Дебазир. – Бир қарорга келганимдан сўнг йўлини қидиришга тушдим.

Аввало, қарз олган ҳар бир одамнинг ёнига бордим. Менга нисбатан сабрли бўлишларини ва пул ишлаб топиб улар билан ҳисоблашишимни кутишларини илтимос қилдим. Кўпчилик мени хурсандчилик билан кутиб олди. Баъзилар зарда ва сўкишларини бошимга ёғдирдилар, бошқалар эса ёрдамларини таклиф қилдилар. Улардан бири менга яқин ёрдам берди. У Матон эди. Мен Сурияда туя етакловчиси бўлганимни билгач у мени шоҳимиз улуғ юришлари учун соғлом туяларни сотиб олишни буюрган туялар савдогари, қария Небатурнинг хузурига жўнатди. У билан ишлаганимда бор билимларимни қўллаб бошладим.

Аста-секин мен қарзларимнинг ҳар бир мис ва кумуш тангаларигача қайтариб бердим. Ниҳоят, бошимни адл кўтариб одамлар орасида ҳурматли инсон бўлиб қолганимни ҳис этдим.

Дебазир овқатига қаради.

– Каускор! Чиганоқ! – бақирди у овози борича. – Овқат совиб қолди. Менга қовурилган гўштдан кўпроқ келтир. Дўстимнинг ўгли Таркад учун ҳам олиб кел, унинг қорни оч, мен билан бирга овқатланади.

Қадимги бобиллик туялар савдогари Дебазирнинг тарихи ана шундай тугади.

Ҳикоясини якунлай туриб Асилбек Икромжонга маъноли назар ташларкан, деди:

– Кўряпсанми, бу одам ўзидан анча олдин яшаган инсонлар билган ҳақиқатни тушуниб етганидан сўнг ўз қалбини англаган. Бу ҳақиқат барча ёшдаги инсонларга қийинчиликларни енгишга ва муваффақиятларга эришишга ёрдам берган. Ва унинг сирли кучини тушунишга ақли етган инсонлар учун ана шу ишларни қилишни давом эттиradi. Бу ҳақиқатга ҳар қандай инсон амал қилмоғи зарур. Қарор қабул қилинган бўлса, йўли ҳам топилади.

Бир ой ўтгач Асилбек узоқ сафарга кетди.

VII ҚИСМ.

Икромжон барча масалаларда ўз оиласига ёрдам берарди. Оиласи уни донишманд ва бутун авлод ҳаётини ўзгартириш учун дунёга келган деб ҳисобларди. Пулларнинг қонуниятини ўрганиб олган Икромжон муҳтожларга ҳам ёрдам қўлини чўзганди. У ҳар доим Асилбек Макка сафарига кетишидан бир кун аввал айтиб берган ҳикоясини ёдида сақларди...

Асилбекнинг саккизинчи ҳикояси

Олис Хитой давлатида шоҳ меҳмонларини қабул қилиш учун янги сарой қурдирибди. Бу сарой хоналаридан бири айланасига катта ойналар билан безатилгани унга гўзаллик бахш этаркан. Илк меҳмонлар келишидан бир кун олдин бу хонага бир кучук кириб қолибди. У кўзгу орқали ўзига ўхшаш минглаб кучукларни кўриб ҳайрон бўлибди. Улар шундоққина ёнида, ортида, олдида, ҳатто тепасида ҳам тураркан. Ҳаммаерда! У ўзини ҳимоя қилиш мақсадида тишларини кўрсатибди. Атрофидаги барча кучуклар ҳам тишларини кўрсатибди. У ириллабди. Улар ҳам жавобан ириллабдилар. Кучук уёқдан-буёққа аккилаб ва ириллаб югура бошлабди. Душманлари ҳам шу тарзда жавоб берибдилар. Қарама-қаршилик тунни билан давом этибди...

Эрталаб хизматкорлар сарой эшикларини очганла-

рида ана шу катта ойналар билан безатилган хонада кучукни ўлик ҳолда топибдилар. У билан ҳеч ким уришмаган, чунки саройда ундан бошқа жонзот бўлмаган. Уриша бошлаганида ойналардаги акслари ҳам жангга кирган. У ўз акслари билан бўлган жангда ҳалок бўлган.

– Атрофимиздаги олам бизга ҳар бир ҳаракатимиз учун тўла-тўқис товон тўлайди, ўғлим, – деганди Асилбек. – Ўзинг учун ана шу ҳақиқатни кашф қил. Ўшанда бутун ҳаёт мувозанати қонунларини тушунасан. Ким нима қилса, шу қайтади...

...Орадан икки йилга яқин вақт ўтди. Икромжон ишлар билан бўлиб бу фурсатнинг қандай ўтганини ҳам билмади. Энди унинг билимларига анча катта тажриба ҳам қўшилганди.

Асилбек шу ерда бўлган вақтларда барча масалалар бўйича ҳузурига маслаҳатга борар, ўзи қарор қабул қилишига юраги дов бермасди. Энди устози узоқлардалигида ёнида маслаҳат соладиган бошқа инсон йўқлиги боис барча қарорларни ўзи қабул қилишга мажбур эди. Баъзида устози атайин уни пишитиш мақсадида ана шу узоқ сафарга отлангандек туюларди. Ахир, у вақти-вақти билан: «Икромжон, олган билимларингни амалда қўллашни янада яхшироқ ўрганишинг керак», – деб бежиз айтмасдида!

Оғир бўлса ҳам, Икромжон тақдирдан беҳад мамнун эди.

Асилбекнинг қайтиши унинг учун кутилмаган ҳодиса бўлди.

VIII ҚИСМ.

Асилбек қайтиб келган куни байрамга айланди. Тўй авжига чиққанида Асилбек Икромжонни ёнига чорлади:

– Икромжон, ўғлим. Узоқ сафарда бўлиш соғлигимга анча путур етказди. Энди ишларни аввалгидай назорат қилолмасам керак. Оллоҳ менга ўғил бермади, лекин У сени берди. Барча ишларимни сен олиб боришингни хоҳлардим. Энди фақат маслаҳат билан ёрдам бериб турман. Бир истагим бор. Мен ва қизларим сенга бегона эмасмиз. Донохон ва Бахтинисо ўз бахтларини топган. Кенжа қизимнинг ҳам бўйи етиб қолди. Ўзинг билганингдек, мен ундан ҳеч нарсани аямай вояга етказдим. Кўз олдинда катта бўлган, камтар, доно қиз. Мен унинг ўзим билмаган оилага тушиб бахти очиладимми-йўқми, ана шуни ўйлаб қайғураман, холос. Сен менга ўғилдек бўлиб қолдинг. Агар йўқ демасанг, сизларга фотиҳа берсам дегандим. Ўйлаб кўр, ўғлим.

Иш борасида эса билганларимнинг барини ўргатдим. Фақат сенга айтмаган биттагина ҳикоям қолди.

Асилбекнинг тўққизинчи ҳикояси

БОБИЛДАГИ ЭНГ БАХТЛИ ИНСОН

Оти устида ўтирган Шарру Нада – бобиллик катта савдогар ўз карвони бошида виқор билан борарди. У нафис матоларни ва чиройли кийимларни қадрларди.

Аъло турдаги отларни яхши кўрар, ўзининг қони гупуриб турган араб тойчоги устида енгил ўтирарди. Шарру Надага қараб унинг ёши анчага бориб қолганига ишониш қийин эди. Албатта, ҳеч ким у ич-ичидан хавотирда эканини тасаввур ҳам қилолмасди.

Дамашқнинг йўли олис, чўлда не-не қийинчиликлар бор. Лекин Шарру Наданинг хавотири бундан эмасди. Араблар тўдалари бой карвонларни босиб олар ва молларни талон-торож қиларди. У ана шундан ҳадикда эди, кўп сонли кўриқчи отлиқлари мустаҳкам ҳимоячи бўлолмасди.

Шарру Наданинг ёнида у Дамашқдан олиб кетаётган, хавотирларининг асосий сабабчиси бўлган инсон ҳам эди, бу ҳадик унинг тинчини бузарди. У ўзини олдида катта қарздор деб ҳисоблаган қадрдон шериги Арада Гуланинг невараси Хадан Гула эди. Унинг невараси учун ҳар қандай ишга тайёр, аммо бу ҳақда қанча ўйла-масин, амалга ошириш боланинг ўзи туфайли қийинлашиб борарди.

Боланинг зирак ва узукларига қараб Шарру Нада мулоҳаза юритарди: «У тақинчоқлар эркаклар учун яратилган деб ўйлайди, шекилли? Юз ифодаси билан бувасига ўхшаб кетади. Буваси кўзни қамаштирадиган кийимларни эгнига илмасди, албатта. Лекин инқирозга учраган ва уни меросдан маҳрум этган отасининг қисматини такрорламаслик учун ўз йўлини топиб кетишига ёрдам бериш мақсадида мен ўзим ёнимга келишини илтимос қилдим».

Хадан Гула унинг фикрини бўлди:

– Нима учун сен шунчалик сабот билан меҳнат қилсан, доимо карвонингни узоқ йўлларга кузатиб борсан? Ҳаёт лаззатидан роҳат олиш учун сира вақт қолдирмайсан?

Шарру Нада жилмайди:

– Ҳаётдан роҳатланиш? – қайтарди у. – Агарда сен Шарру Нада бўлсанг, ҳаётдан роҳатланиш учун нималар қилган бўлардинг?

– Мен сенга ўхшаб бой бўлганимда, шаҳзодалар каби яшардим. Ҳеч қачон отга ўтириб жазирама чўлларда юрмасдим. Мен шекелларни, улар қандай тезлик билан келса, шу тарзда тез сарфлардим. Энг қиммат кийимларни кияр ва қимматбаҳо тақинчоқларни тақардим. Менинг дидимга тўғри келадигани ана ўша ҳаёт бўлар ва бу ҳаёт яшашга арзирди.

– Сенинг буванг тақинчоқлар тақмасди, – деди Шарру Нада, шундан кейин ҳазиломуз давом этди, – Ахир, сен иш учун вақт қолдирмасмидинг?

– Иш бу кулларнинг қисмати, – жавоб берди Хадан Гула.

Шарру Нада от устида йўлак охиригача индамади, кулгисини зўрга тийди. Шу ерда отини тўхтатди ва олисларда ястанган ям-яшил водийни кўрсатиб деди:

– Қара, водий, ундан нарида эса Бобил деворлари кўриниб турибди. Бела ибодатхонасининг миноралари! Агар кўзларинг ўткир бўлса, ўша миноралар тепасидаги илоҳий оташ тутунларини кўришинг мумкин.

– Мана шу Бобилми? Мен анчадан бери бу дунёдаги энг бой шаҳарни кўришни хоҳлардим, – деди Хадан Гула. – Бувам ўз бойлигини ярата бошлаган жой – Бобил. Агар у ҳаёт бўлганида, биз бунчалик қийин аҳволда қолмасдик.

– Нима учун бувангнинг руҳи ер юзиде ўзига ажратилган вақтдан кўпроқ қолгиси келмади? Ахир, сен ва отанг унинг ишларини давом эттирсангиз бўлади-ку?

– Афсус, ҳеч биримиз бувам каби эмасмиз. На отам, на мен олтин шекелларни ўзимизга жалб қилишни биламиз.

Шарру Нада индамади. Пастга, водийга олиб тушадиган йўлак бўйлаб индамай кетди. Унинг кетидан қизгиш чанг булутига бурканган карвон борарди. Бир оз ўтгач улар шоҳ йўлига етиб, экинзор орқали жанубга қараб бурилдилар.

Шарру Наданинг диққати далада ишлаётган уч кек-

са одамга қаратилди. Улар ҳайратомуз даражада таниш кўриндилар. Вожаб! Бу ерларда қирқ йил бўлмасаю, лекин далада ишлаётган ўша-ўша таниш инсонларни кўриб турса! Нимадир унга бу айнан ўша инсонлар эканини айтиб турарди. Улардан бири қандайдир ишончсиз ҳаракат билан эгат оларди. Бошқа иккитаси эса буқаларни калтак билан ҳайдаб борардилар.

Қирқ йил муқаддам унинг ана шу инсонларга ҳаваси келган! Ўшанда Шарру хурсанд бўлиб улар билан ўрин алмашарди! Энди эса ҳаммаси ўзгарди. У орқасига қаради ва устига Дамашқдан келган кўп моллар босилган, чўзилиб келаётган карвонига, синчковлик билан танлаб олинган туялари ва эшакларига гурур билан қаради. Буларнинг ҳаммаси унга қарашли мулкнинг атиги бир қисми, холос.

Шарру Нада ер ҳайдовчиларини кўрсатиб:

– Қирқ йил аввал ишлаган далаларида ҳали ҳам ишламоқдалар, – деди.

– Нима учун уларни айнан ўша одамлар деб ўйлайсан?

– Мен уларни шу ерда кўрдим, – жавоб берди Шарру Нада. Шу заҳотиёқ хаёлида хотиралар қалқиди. Нима учун ўтмишни кўмиб ташлаб, ҳозирги вақт билан яшолмайди? Нима сабабдан кўзи олдида Арада Гуланинг кулимсираб турган юзи балқиди? У билан ёнидаги димоғдор йигит орасида турган девор эриб кетди. Аммо у қандай қилиб сарф-харажат қилишга ўрганган, димоғдор ва кўллари қимматбаҳо тақинчоқларга бурканган бу йигитга ёрдам бера олади? У ишламоқчи бўлган одамларга жуда кўп ишлар таклиф қилиши мумкин эди, лекин ўзини меҳнат қилишдан юқори қўйган инсонларга бирортаям юмуш таклиф этолмасди. Шунга қарамай, Арада Гуланинг олдидаги қарз унинг невараси учун номигагинамас, балки кўлидан келганича ёрдам бериши керак эди. У ва Арада Гула ҳеч қачон ишни бу тарзда олиб бормасдилар. Улар бошқа тоифадаги инсонлар эдилар.

Унинг режаси шу заҳотиёқ тузилди. Албатта, маълум тўсқинлар бор. У оиласи ва ўзининг оёққа туриш тарихига мурожаат этиши керак. Вақти билан бу бемехрлик, ҳатто дард бериши ҳам мумкин. Тез қарор қиладиган инсон бўлгани учун барча тўсиқларни олиб ташлаб, ҳаракат қилиш чорасини кўрди.

– Буванг билан мэн қандай шерикчилик ташкил қилганимиз ҳақида эшитганмисан? – сўради у.

– Ундан кўра биратўла олтин шекелларни топаётганинг ҳақида гапириб берганинг яхшимасми? Мэн шуни билсам кифоя, – жавоб берди йигит.

Шарру Нада унинг саволига жавоб бермай, ўз сўзида давом этди:

– Биз даладаги мана шу одамлар билан биргаликда иш бошлагандик. Сенинг ёшимда бўлсам керак, мэн ва бошқалар далага яқинлашганимизда деҳқон бўлмиш қария Мегиддо ер ҳайдовчилар ерда пала-партиш ишлаётганларини кўриб улар устидан кула бошлади. Ушанда Мегиддо билан бир занжирда боғланган бўлиб, ёнма-ён келардик:

– Манави дангаса болаларга қара, – уларни айблаб гапирди у. – Анови сўқани ушлаб кетаётгани уни ерга чуқурроқ киритиш учун ҳеч иш қиляётгани йўқ, буқа ҳайдовчилари эса уларни мана шу эгат бўйлаб текис ушлаб кетолмаяпти. Улар далага яхши чопиқ бермаган бўлса, қандай қилиб мўл ҳосил йигиб олишга умид қилдилар?

– Мегиддо ва мэн бир занжирда боғлангандик дедингми? – ажабланиб сўради Хадан Гула.

– Ҳа, бўйнимизга тақилган ва бизни ўзаро боғлаган узун, оғир занжир билан боғлангандик. Биздан кейин қўйлар ўғриси Забадо келарди. Мэн уни Гаррундадан танирдим. Қаторимиз охирида «Қароқчи» лақабли бир одам келарди, бизга номини айтмагани сабабли уни шундай атардик. Забадони денгизчи деб ўйладик, чунки бутун кўкраги денгизчиларда қабул қилингандай ўра-

либ ётган илонлар кўринишидаги расмлар билан тўла эди. Қаторлар тўрт нафар одамдан иборат эди.

– Сен қулларнинг занжири билан боғланганмидинг?
– ишонқирамай сўради Хадан Гула.

– Бир вақтлар қул бўлганим ҳақида буванг ҳеч нима демаганмиди?

– У сен ҳақингда кўп гапирарди, лекин бунга ҳаттоки шама ҳам қилмаган.

– У энг махфий сирларни ҳам ишонса бўладиган инсон эди. Ахир, сен ҳам ҳамма гапни ишониб айтадиган инсонсан-ку, тўғрими? – Шарру Нада унинг кўзига тик қаради.

– Ишонсанг бўлади, мен сукут сақлайман, аммо таажжубдаман. Айт-чи, қандай қилиб қул бўлиб қолгансан?

Шарру Нада елкаларини қисди:

– Ҳар қандай одам қул бўлиши мумкин. Ўйинлар уйи ва арпа сираси – мана шулар мени бахтсизликка гиррифтор этди. Мен акамнинг нотўғри ҳаракатлари қурбони бўлдим. Ўртоғи билан уришиб уни ўлдириб қўйди. Отам акамни қонун бўйича жиноий жазодан сақлаб қолиш мақсадида мени ўлдирилган одамнинг бева қолган хотинига гаров сифатида бериб юборди. Кейин эса отам мени озодликка чиқариш учун кумуш тангалар тополмагач бу аёлнинг жаҳли чиқиб, мени қул сотувчисига сотиб юборди.

– Нақадар уят ва ноҳақлик! – қичқириб юборди Хадан Гула. – Қандай қилиб яна озодликка эришдинг?

– Бунга етиб келамиз ҳали. Менга ҳикоямни давом эттиришга рухсат бер. Биз ўтиб кетаётганимизда ер ҳайдовчилар устимиздан кулдилар. Улардан бири эски телпагини бошидан ечиб деди: «Бобилга хуш келибсиз, шоҳ меҳмонлари. У ифлос гишт ва пиёздан пиширилган шўрва тайёрлаб сизларни шаҳар девори устида кутиб турибди». Барчалари қаҳ-қаҳ отиб кула бошладилар. «Қароқчи»нинг жаҳли чиқиб, уларни сўка кетди.

– Шоҳ сизларни шаҳар девори устида кутиб турибди деганларида нима демоқчи эдилар? – сўрадим ундан.

– Биз белимиз сингунча шаҳар деворига гишт ташишга кетяпмиз. Балки белингни синдиришга улгурмай улар сени калтаклаб ўлдиришар. Менга теголмайдилар. Уларни ўзим ўлдираман.

Шундан сўнг Мегиддо гап бошлади:

– Ўйлайманки, хўжайинлар сабот билан меҳнат қилаётган қулни ўлдиришлари мумкин деб таъкидлаш – бўлмаган гап. Улар ишлайдиган қулларни яхши кўрадилар ва яхши муносабатда бўладилар.

– Ким сабот билан меҳнат қилишни хоҳлайди? – деди Забадо. – Мана бу ер ҳайдаётганлар – ақлли болалар. Улар ўз белларини синдиришмаяпти. Фақатгина ўзларини сабот билан иш қилаётгандек кўрсатишяпти.

– Ишдан қочиб ҳеч нарсага эришмайсан, – рад этди Мегиддо. – Агар бир гектар ерни ҳайдасанг, бу бир кунлик яхши ишдир ва хўжайин буни тан олади. Лекин фақат ярминигина чопсанг, унда ишдан қочган бўласан. Мен ҳеч қачон ишдан қочмаганман. Меҳнат қилишни, яхши ишлашни севаман. Мен учун иш билганларим ичида энг яхши дўстдир. Иш менда бўлган барча нарса – фермам, сигирларим, нон берди.

– Ҳа, лекин бу яхши нарсалар энди қаерда? – кулимсираб сўради Забадо. – Фикримча, айёрроқ бўлиш ва ишсиз қолишга интилиш керак. Мана кўрасан, агар бизни қурилишда ишлаш учун сотиб юборсалар, сен, меҳнат қилишни яхши кўрадиган одам, гишт ташиб белингни синдираётган вақтингда Забадо сув ташийди ёки бирор енгил ишни қилади.

Шу кеча мени кўрқув қамраб олди. Сира уйқум келмади. Бошқалар ухлаб қолганларида бизни ўраб турган аргамчи канат ёнига яқинроқ сурилиб, бу кеча биринчи маротаба қоровул бўлиб қолган Годосонинг диққатини ўзимга жалб қилдим. У, агар ҳамёнингни олиб қўйса, то-

могингдан сўйиб кетмаганига шукр қиладиган қароқчилар тоифасидан эди.

– Годосо, – шивирладим мен, – Бобилга етиб борганимиздан сўнг бизни девор қурилиши ишлари учун сотиб юборишадими?

– Сенга буни билишнинг нима кераги бор? – сергак тортди у.

– Ахир, тушунмаяпсанми? Мен ёшман. Ҳали яшашни хоҳлайман. Ишдан ўлишни ёки мана шу шаҳар деворларида мени ўлгунимча калтаклашларини истамайман. Яхши хўжайиннинг қўлига тушишга менда бирор имконият борми?

У ҳам шивирлаб гапира бошлади:

– Мен сенга бир гап айтаман. Биз кўпинча тўппатўғери қуллар бозорига борамиз. Энди қулоқ сол. Харидорлар келганида «мен яхши ишчиман, яхши хўжайинга ҳалол меҳнат қилмоқчиман» деб айт. «Мени сотиб олишингизни хоҳлайман» дегин. Агар шундай демасанг, эртасига гишт ташийсан. Бу жудаям оғир иш.

Годосо кетгач мен илиқ қумга чўзилдим ва иш ҳақидаги хаёлга чўмдим. Мегиддонинг иш – менинг энг яхши дўстим дегани мени ҳайратга солди ва иш менинг ҳам энг яхши дўстим бўлганида эди деб ўйладим. Албатта, иш менга ўзимнинг мана шу аҳволимдан чиқиб кетишимга ёрдам берганида, уни энг яхши дўстим деб билардим.

Мегиддо уйгонганида унга ўзимнинг умидбахш янгиликларим ҳақида гапириб бердим. Бу бизнинг Бобилга кетаётган йўлимизни ёритаётган ягона умид нури эди. Ярим тунда биз шаҳар деворларига яқинлашдик ва кўндаланг жойлашган йўлаклар бўйлаб қора чумолилар каби тепага тирмашиб чиқаётган ва пастга тушаётган қатор-қатор одамларни кўрдик. Яқинлашганимизда минглаб қулларни кўриб ҳайратга тушдик. Уларнинг баъзилари ер кавлар, бошқалари эса гиштларни териш учун аралашма тайёрларди.

Лекин кўпчилик ана шу йўлаклар бўйлаб гишт тераётганларга гиштарни саватларда ташиб етказарди. Қоровуллар секин ишлаётганлар ва қаторни бузаётганларнинг орқаларига қамчи билан уришар, не-не азобдаги бечоралар гандираклаб, яна кўтарилишга кучлари етмай оғир саватлар ёнига йиқиларди. Агарда қамчи ўрнидан тургазишга ёрдам бермаса, уларни бир четга олиб чиқишар, ўша ерда қийналиб жон беришлари учун ташлаб қўйишарди. Салдан кейин уларнинг жасадлари пастга, мазорга кўмилишини кутиб ётган бошқа жасадлар ёнига олиб бориб ташланарди. Бу мудҳиш манзарани кўриб титраб кетдим. Агар қуллар бозорида мени муваффақиятсизлик қарши олаётган бўлса, мени, отамнинг содиқ ўғилларини ҳам мана шундай мусибат кутиб турарди.

Годосо ҳақ бўлиб чиқди. Бизни шаҳар дарвозаларидан олиб кириб қуллар қамоқхонасига олиб бордилар. Кейинги кун эрталаб эса қуллар бозорида эдик. Одамлар кўрққанларидан тўда-тўда бўлиб олишар, шу боис қоровулларнинг қамчилари бошлари узра тушарди. Мегиддо ва мен харидорлар рухсат беришлари ҳамон улар билан гаплашишга интилардик.

Қуллар савдогари шоҳ қоровулларидан иборат аскарларни олиб келди. Улар «Қароқчи»ни темир занжирга маҳкамлаб қўйишди. Ҳар қаршилиқ кўрсатганида роса урардилар. Олиб кетишаётганида унга ниҳоятда ачиндим. Мегиддо сал ўтмай у билан мени бир-биримиздан ажратиб юборишларини ҳис қиларди. Харидорлар бўлмаган пайтда ҳар қандай иш мен учун қанчалик муҳимлигини куйиниб тушунтира бошлади.

– Баъзилар ишни ёмон кўради. Лекин унга дўстингга бўлгандек муносабатда бўлмогинг керак. Ишни севиб қолишинг лозим. Оғирлигига эътибор қилма. Агар сен қанчалик яхши уй қураётганингни ўйласанг, сувоқ учун сув ташиш ҳам ёнгил эмаслигига унча аҳамият бермайсан. Дўстим, агар хўжайининг бўлса, унинг учун

имкон қадар ҳалол меҳнат қиламан деб ваъда бер. У қилаётган ишингга баҳо бериб тушунадиган бўлса, ҳеч қачон гап қайтарма. Шунинг эса тутки, иш уни яхши бажарган одамгагина фойда келтиради. Иш уни инсон сифатида янада яхшироқ қилади, – серсавлат харидор қаршимизга келиб бизни кўздан кечира бошлагани сабабли Мегиддо индамай қолди.

Мегиддо унинг фермаси ва ҳосиллари ҳақида суриштира бошлади. Сал ўтмай унинг учун яхши ишчи бўла олишига ишонтирди. Қул сотувчиси билан ўтган шиддатли савдолашувдан сўнг харидор ҳамёнини чиқарди. Бир оздан сўнг Мегиддо ўзининг янги хўжайини кетидан эргашиб кўздан йўқолди.

Яна бир нечта қул сотилди. Кун яримлаганида Годоссо менга бу ерда туриш қул сотувчисининг жонига текканини, яна бир кеча қолишни хоҳламаётганини, шу сабабли сотилмай қолганларни тонг саҳарда шоҳнинг қул сотиб олувчисига бериб юборишини гапириб берди. Семиз харидор тўсиқ ёнига келиб орамизда новвой бор-йўқлигини суриштира бошлаганида мен бор ишончимни йўқотиб бўлгандим.

Унга қараб дедим:

– Нима учун сендай яхши новвой маҳорати ўзиникидан пастроқ бошқа новвойни қидириши керак? Ундан кўра менга ўхшаган ҳаракатчан ва меҳнаткаш одамни ўргатганинг яхшимасми? Қара, ёшман, кучлиман, меҳнат қилишни севаман. Менга имконият бер, ана шунда ҳамёнингни олтин ва кумушга тўлдириш учун бор маҳоратимни ишга соламан.

Менинг ҳар қандай ишга тайёрлигим унга таъсир қилди ва сотиб олганидан бери менга ҳеч қандай нарх қўймаган, энди эса қобилиятларимни, соғлигимни ва яхши феълимни шунчалик чирой билан таърифлаётган қул сотувчиси билан савдолаша бошлади. Мен ўзимни яхшилаб боқилиб қассобга сотилаётган новвосдек сезардим. Ниҳоят, савдо пишди. Мен янги хўжайиним

кетидан борар, ўзимни Бобилдаги энг бахтиёр одам-дек ҳис қилардим.

Янги уй аввал яшаган уйимга ўхшарди. Нанаид, хўжайиним, ҳовлидаги тош тоғорада арпа туйишни, тандирга ўт ёқишни ва майин кунжут унини асалли нон учун қандай туйиш кераклигини ўргатди. Менга ажратилган сўри бугдой сақланадиган саройда эди. Свасти, қари қул аёл – уй бошқарувчиси, менга яхши муносабатда бўлар, унинг оғир ишларида ёрдамлашганимдан беҳад мамнун эди.

Мана шу уйда мен фойдаланишга бор кучим билан интилган имкониятим – хўжайиним учун қимматли қул бўлиш ва ўзим умид қилгандек ундан озодликка йўл олишга муваффақ бўлиш йўлини топиш имконияти бор эди.

Нанаиддан хамирни қандай қориш ва нон ёпишни кўрсатишини ўтиндим. У бу ишга тайёрлигимни кўриб жуда хурсанд бўлди. Кейинроқ бу юмушларни ўзлаштириб олганимдан сўнг ундан асалли кулчалар ясашни ўргатишини илтимос қилдим. Сал ўтмай нон ёпишнинг барча амалиётларини бажаришни эплайдиган бўлдим. Хўжайиним ҳеч иш қилмаётганидан хурсанд бўларди, лекин Свасти норозинамо бош чайқарди.

– Ҳеч иш қилмаслик ҳар қандай инсон учун ёмондир, – дерди у.

Мен озодликка чиқиш учун қандай қилиб пул ишлаб топишим мумкинлиги ҳақида ўйлайдиган вақт келганини сезиб турардим. Ҳар куни пешин вақтида нонларни ёпиб тугатгач ўзим учун фойда келтирадиган яна бирор иш топсам-у, кечқурун топган даромадимни Нанаид билан бўлишишни таклиф қилсам, у рози бўлса керак деб ўйладим. Шундан сўнг бир куни асалли кулчалардан кўпроқ ёпиб, уларни шаҳар кўчаларидаги қорни оч одамларга сотсам бўлмасмикан деб ўйладим.

Ўз режамни хўжайинга қуйидаги тарзда тақдим этдим: агар нон ёпиб тугатгандан сўнг кечки вақтимни сен учун пул ишлаб топишга сарфласам, ўзимнинг пул-

ларимга эга бўлсам ва уларни хоҳлаган нарсамни ёки ҳар қандай инсон учун зарур бўлган буюмларни сотиб олиш учун сарфласам, бу сен учун одил ёндашув бўладими?

– Жуда яхши бўлади, – маъқуллади у.

Асалли кулчаларни тарқатиб сотиш ҳақидаги режам ҳақида гапирганимда хўжайин қувониб кетди.

– Бу айнан ўша, биз энди қиладиган иш, – деди у. – Сен уларни икки пенидан сотасан, ярим пениси ун, асал ва тандирни ёқишга мўлжалланган гўлалар учун менга тўлов ҳақи бўлади. Қолганини эса иккига тақсимлаймиз – ярмини мен оламан, ярмини сен.

Мен бу таклифидан ниҳоятда мамнун эдим, ахир, ўз савдоимдан тушган даромаднинг тўртдан бирини ўзимга қолдиришим мумкин. Шу куни молимни ёйиб кўтариб юришим учун мўлжалланган патнис ясаш устида ярим тунгача ишладим. Кўринишим тузукроқ бўлиши учун Нанаид менга ўзининг эски чопонларидан бирини берди, Свасти эса уни ювишга ёрдамлашди.

Эртаси куни асалли кулчалардан яна қўшимча бир қисм ёпдим. Шаҳар кўчаларида ўз молимни мақтаб бақчириб кетаётганимда бу кулчалар яхшилаб қизартириб ёпилгани учун патнис устида иштаҳоочар бўлиб кўринарди. Аввалига кулчаларимга ҳеч ким қизиқмагандек туюлди ва шаштим пасайди. Лекин сотишда давом этавердим. Кечроқ одамларнинг қорни очқаганда кулчалар сотила бошлади ва кўп ўтмай патнисим бўшадди.

Нанаид муваффақиятимдан жуда хурсанд эди ва ўзимга тегишли даромадни қўлимга тутқазди. Мегибдо хўжайин ўз қулларининг яхши ишларини баҳолай олади деганида ҳақ экан. Мен муваффақиятларимдан шунчалик ҳаяжонланган ва қаноатланган эдимки, ҳатто ухлай олмадим. Бир йилдан сўнг қанча пул ишлаб топшимни ва озодликка чиқишимга неча йил керак бўлишини ҳисоблашга интилдим.

Ҳар кун асалли кулчалар солинган патнисни кўтариб юрганам сабабли сал ўтмай доимий мижозларим пайдо бўлди. Улардан бири сенинг буванг Арада Гула эди. У гиламлар савдоси билан шуғулланарди. Гиламлар ортилган эшакни етаклаб юрган қора танли қули ҳамроҳлигида шаҳарнинг у четидан-бу четига юриб уй бекаларига пулларди. Одатда, буванг икки кулчани ўзи ва яна иккитасини қули учун сотиб оларди. Ҳар доим мени гапга тутишга уринарди.

Бир кун буванг кейинчалик мен тез-тез эслайдиган гапни айтди:

– Менга кулчаларинг ёқади, дўстим, лекин ҳаммасидан ҳам ўз молингни таклиф қилаётган пайтдаги тадбиринг маъқул. Бу тадбиркорлик руҳи сени муваффақият йўлида узоқларга олиб бориш кучига эга.

Сен, Хадан Гула, катта шаҳарда якка ўзи қолган бир кул бола учун ушбу руҳлантирувчи сўзлар нимани билдирганини тасаввур қила оласанми?

Ойлар ўтар, менинг ҳамёнимга пуллар қўшилаверарди. Белбогимда осилиб турган ҳамёним яхшигина оғирликка эғалигини сезардим. Бир вақтлар Мегиддо айтганидек, иш менинг энг яқин дўстим бўлиб қолди. Мен бахтиёр эдим, лекин Свасти ҳамон хавотирда:

– Хўжайин жуда кўп вақтини турли ўйинлар билан ўтказаяётганидан ташвишдаман, – хафа бўларди у.

Бир кун кўчада дўстим Мегиддонини учратиб қолдим. У сабзавотлар ортилган уч эшакни етаклаб бозор сари кетаётганди.

– Ишларим аъло, – деди у. – Яхши ишлаганим учун хўжайиним қадрлайди, мени кулларнинг бошлиғи этиб тайинлаган. Кўряпсанми, у менга бозорда савдо қилишни ҳам ишониб қўйган, оилам учун ёрдам жўнатиб турибди. Иш улкан бахтсизлигимни енгишга ёрдам беряпти. Вақти келиб озодликка чиқишимни ҳам таъминлайди ва мен яна ўз фермамга эга бўламан...

Вақт ўтган сайин Нанаид менинг кўчадаги савдо иш-

ларимдан қайтиб келишимни сабрсизлик билан кутадиган бўлди. Қайтишим ҳамон у пулларимизни ҳисоблашга ва тақсимлашга тушарди. Мени бошқа бозорларга ўтиб савдо доирамни кенгайтиришга ҳам ундай бошлади.

Кўпинча мен деворлар қурилишида ишлаётган қулларни кузатиш учун қўйилган назоратчиларга молимни таклиф этиш учун шаҳардан ташқарига чиқардим. Бу кўрқинчли манзараларни кўрмаслик учун қайтгим йўқ эди, лекин назоратчилар қўли очиқ харидор бўлиб чиқдилар. Бир куни бошқа қуллар қаторида ўз савати гиштлар билан тўлдирилишини кутиб турган Забадога кўзим тушди. У букчайиб қолган, ҳолдан тойган, орқаси қамчи билан еган калтаклардан ёрилиб, қонталаш бўлиб кетганди. Раҳмим келди, унга кулча узатдим. Забадо қорни оч ҳайвон каби дарҳол кулчани оғзига тиқди. Кўзларидаги бежолик туфайли патнисимни тортиб олишдан кўрқиб дарҳол жўнаб қолдим.

– Нима учун бунчалик сабот билан меҳнат қиялсан?
– деб сўради бир куни мендан Арада Гула.

Бу саволни бугун сен ҳам бердинг, эсингдами? Арада Гулага Мегиддо айтган сўзларни маълум қилдим, қандай қилиб иш менинг энг яқин дўстим бўлиб қолганини гапириб бердим. Пулларим солинган ҳамёнимни гурур билан кўрсатдим ва озодликка чиқиш учун қандай қилиб пул йигаётганимни сўзлаб бердим.

– Озод бўлганингда нима қиласан? – деб сўради у.

– Савдогар бўлмоқчиман, – дедим қатъий ишонч билан.

Ана шунда у мен сира хаёлимга келтирмаган гапни айтди:

– Сен мен ҳам қуллигимни ва ўз хўжайиним билан шерикчиликда эканимни билмайсанми?

– Тўхта, – Наданинг сўзини бўлди Хадан Гула, – мен бувамнинг ёлгон сўзлар билан таҳқирланаётганини эшитишни истамайман. У қул бўлмаган.

Шарру Нада сукут сақларди.

– Мен ўз бахтсизлигидан юксакроқ ва Дамашқнинг хурматли одамларидан бири бўлиш даражасигача кўтарилолгани учун уни хурмат қиламан, – деди. – Сен-чи, унинг невараси, сен ҳам у ясалган қолипда ясалганми-сан? Сен далилларнинг юзига тик қарай оласанми ёки ёлгон кўринишлар қаърида яшашни лозим кўрасанми?

Хадан Гула чуқур ҳаяжонга тушиб, паст овозда жавоб берди:

– Менинг бувамни ҳамма яхши кўрарди. Унинг эзгу ишлари беҳисоб эди. Ахир, очарчилик вақтида Мисрдан бугдой унинг пулларига сотиб олинмаганмиди? Бувамнинг карвони билан Дамашққа келтирилиб, у ердаги одамлар очликдан ўлмасликлари учун тарқатилмаганмиди? Сен эса уни Бобилда ирkit бир қул бўлган деб таъкидлаяпсан.

– Агар буванг Бобилда қул бўлиб қолганида, ундан нафратланса бўларди, аммо ўз кучи билан Дамашқда катта одам бўлиб етишганида ҳақиқатан ҳам илоҳлар унинг барча бахтсизликларини йўқ қилишга ҳукм қилдилар ва ўз эътиборлари билан мукофотладилар, – жавоб берди Шарру Нада.

– Қул экани ҳақида айтганидан сўнг, – давом этди Нада, – у озодликни сотиб олиш йўлида қанчалик хавотир ва нотинчликларни бошидан кечиргани ҳақида гапириб берди. Арада Гула хавотирга тушган ва буни қилиш-қилмаслиги устида умидсизликка берилганди. У яхши сотувлар қила олишидан хавотирланиб хўжайинининг ишончини йўқотишдан қўрққан.

Мен уни қатъиятсизликда айблаб бошладим:

– Бошқа хўжайиннинг этагидан тутма. Ўзингни озод инсон деб ҳис эт. Озод инсондай ҳаракат қил ва у каби олга интил. Нимани хоҳлайсан, ана шуни ўзинг учун ҳал қил. Ўшанда ишларинг мақсадинг сари етишда ёрдам беради!

Кетаётиб мен уни қўрқоқлиги ва ҳаракати сустли-

ги учун уялтирганимдан хурсандлигини айтди.

Бир куни мен яна шаҳардан ташқарига чиқдим ва у ерда йигилган катта оломонни кўрдим. Нималар бўлаётганини сўраганимда одамлардан бири жавоб берди:

– Шоҳ аскарларидан бирини ўлдирган қочоқ қул судга берилганди. Бугун ўша жинояти учун уни уриб ўлдиришлари керак. Ҳатто шоҳнинг ўзи ҳам иштирок этаркан.

Одамлар майдонни шунчалик зич ўраб олгандиларки, мен асалли қулчалар солинган патнисим ағдарилиб кетишини ўйлаб яқинроқ бормадим.

Қизиқишим устун келиб қуриб битказилмаган девор устига чиқиб олдим. Ёнгинамдан олтин аравасида ўтиб кетаётган шоҳ Новахудоносорни кўриш шарафига мурассар бўлдим. Ҳеч қачон ялтироқ мато ва духобадан иборат бунча бойлик ва чиройга кўзим тушмаганди.

Жазо ижро этилаётганини кўрмасам-да, бечора қулнинг қулоқни қоматга келтирувчи чинқириқларини эшитиб турардим. Нима учун муҳтарам зот бўлган улуг шоҳимиз бундай қийноқларга сабр билан қараб ўтирганини билмас, айниқса, у атрофдагилари билан ҳазиллашиб кулаётганини кўрганимда батамом карахт бўлиб қолгандим. Бошқа томондан, шоҳнинг бераҳмлигини билар ва девор қурилишида иштирок этаётган қуллар учун бундай шафқатсизлик дарслари берилиши лозимлигини тушунардим. Қул жон берганидан сўнг унинг жасади оёғидан арқон боғланиб ҳаммага кўринадиган қилиб катта устунга осиб қўйилди. Оломон тарқагач яқинроқ бордим. Унинг сержун кўкрагида бир-бирига тирмашган иккита илон расмини кўрдим. Бу «Қароқчи» эди...

Кейинги сафар Арада Гулани учратганимда у батамом бошқа инсонга айланганди:

– Қара, сен таниган қул энди озод инсонга айланди, – деди у. – Сенинг сўзларинг сеҳрли кучга эга экан. Менинг даромадларим янада кўпая бошлади. Хотиним хур-

сандлигидан боши осмонда. У озод аёл, хўжайиннинг жияни. У бошқа ўлкага, мен бир вақтлар қул бўлганимни ҳеч ким билмайдиган шаҳарга кўчиб кетишимизни истайди. Болаларимизни оталарининг бахтсиз ўтмишлари учун ўзгалар камситишини хоҳламаймиз. Иш менинг энг яхши дўстим бўлиб қолди. У менга ва яхши савдо қила олишимга ишончимни қайтариб берди.

Арада Гула қачонлардир мени қўллаб-қувватлаганини унга кам бўлса ҳам қайтарганимдан жуда хурсанд эдим.

Бир кун кечки пайтда Свасти жуда хафа ҳолда ёнимга келди:

– Хўжайининг бошига кулфат тушди. Бир неча ой илгари қиморда кўп пул ютқазган. Фермерга бугдой ва асал учун пул тўламай қўйганди. Бошқаларга ҳам тўламаяпти. Ҳамманинг ундан жаҳли чиққан, дўқ-пўписа қилмоқдалар.

– Нима учун хўжайиннинг аҳмоқликлари учун хавотирга тушишимиз керак? Унга қараш бизнинг мажбуриятимизга кирмайди, – дедим мен беғамлик билан.

– Аҳмоқ йигит, нега тушунмайсан? Катта бойдан қарзга пул олиш учун унга сенинг устингда шахсий мулкчилик ҳуқуқини берган. Қонун бўйича, у сени тортиб олиш ва сотиб юбориш ҳуқуқига эга. Нима қилишни билмайман. У яхши хўжайин. Оҳ, нима учун айнан биз билан шундай бахтсизлик содир бўлди?

Свастининг хавотири бежиз эмасди. Кейинги кун эрталаб мен нон ёпаётганимда ўша катта бойнинг одами Сази исмли бир киши билан бирга ташриф буюрди. У мени кўздан кечирди, «тўғри келади» деди.

Хўжайиним қачон қайтиб келишини кутмадиям. Свастига мени олиб кетганини айтиб қўйишга буйруқ берди. Белбогимда маҳкам осилиб турган ҳамёним ва устимдаги биттагина чопон билан мени тезда олиб кетдилар, нон ёпилмай қолди.

Бир дақиқа ичида ҳаёт мени ўрганиб қолган доирам-

дан юлиб олиб, орзу-умидларимдан маҳрум қилди. Яна арпа сираси ва қиморхона бахтсизлик келтирганди.

Сази кескин ва кўпол одам экан. Мени кўчадан етаклаб кетаётганида Нанаидга қанчалик ҳалол меҳнат қилганимни ва унга ҳам шундай яхши ишлаш умидида эканим ҳақида гапириб бордим. Сазининг жавоби ҳеч қандай умид қолдирмади:

– Мен бу ишни ёқтирмайман, хўжайиним ҳам. Шоҳ унга мени Улуғ канал қурилишининг бирор қисмига жўнатиш ҳақида амр этган. Хўжайин кўпроқ қул сотиб олишим ва улар тинмай ишлаб қурилишни тезроқ тугатишларига буйруқ берди.

Бирорта дарахти бўлмаган чўл-биёбонни тасаввур қил, фақат пастак янтоқлару ва шиддат билан куйдираётган қуёш бор эдики, бочкаларимиздаги сувимиз исиб кетар ва биз уни не-не азобда ичардик. Пастга, чуқур қувурга тушаётган, сўнг тупроқ тўлдирилган оғир саватларни кўтариб юқорига чиқараётган саф-саф одамларни, эрта саҳардан ярим тунгача босиб ўтилаётган йўлларни тасаввур қилгин. Бизга тоғораларда берилаётган овқатларни ва уни чўчқалар мисоли еганимизни кўз олдинга келтир. Ётиш учун на қапа ёпилган сўриларимиз, тагимизга солиш учун на қуритилган хашак бор эди. Ҳамёнимни ўзим белгилаган жойга кўмиб қўйдим, аммо вақт ўтиб уни яна кавлаб топишим мумкинлигига ўзим ҳам ишонмасдим.

Аввалига мен катта хоҳиш билан меҳнат қилдим, лекин ойлар ўтгач шаштим пасайиб бораётганини сездим. Шундан сўнг чарчаган танамга кучли безгак ёпишди. Иштаҳамни йўқотиб, қийинчилик билан қўй гўшти ва сабзавотларни тановул қилардим. Тунлари уйқусизликдан қийналардим.

Ўзимга ўзим савол берардим: Забадо таклиф қилганидек, ишдан бош тортиб, белимни қийнамаганим тузукмасмиди? Лекин кейинроқ уни охирги марта кўрга-

нимдаги саҳнани кўз олдимга келтирдим-у, режаси ўзини оқламаганини тушундим.

Мен «Қароқчи» ва унинг умидсизликлари ҳақида ўйлар ва ўзимдан жанг қилганим ва ўлдирганим маъқул эмасмикин деб сўрардим. Қонталаш жасадини эслаганимда эса яна бу режа тўғри келмаслигини ўйлардим.

Шундан сўнг Мегиддо билан кечган охирги учрашувимни ёдга олдим. Унинг қўллари оғир ишдан гадур-будур бўлиб қадоқланиб кетган, лекин юраги кенг, юзи бахтдан чарақлаб турарди. Мегиддонинг режаси маъқул эди.

Энди мен ҳам Мегиддо каби кучли истак билан ишлайман. У мендан саботлироқ бўлолмайди. Нима учун ишим менга бахт ва муваффақият келтиролмайди? Мегиддога айнан иши бахт келтирдими ёки толе ва муваффақият – бу фақат илоҳларнинг меҳрибонлигими? Қолган ҳаётим давомида мен ўз истакларимни амалга оширолмасдан бахтсиз ва муваффақиятсиз ҳаёт кечиримизга тўғри келармикан? Бу саволларнинг ҳаммаси бошимга ёпирилар ва мен уларга жавоб тополмасдим. Ҳақиқатан ҳам аҳволим жуда оғир эди.

Бир неча кундан сўнг саволларим жавобсиз қолиб, сабрим тугаган вақтда мени Сази ҳузурига чорлади. Мени яна Бобилга олиб кетиш учун хўжайиним номидан элчи келибди. Ўзимнинг қимматли ҳамёнимни кавлаб олдим ва уни йиртиқ-ямоқ кийимларимга ўрадим. Ниҳоят, йўлга тушдим.

Биз отда кетаётганимизда ана шу саволлар безгак тутган бошимда шамолдай айланарди. Бир вақтлар ўзимнинг қадрдон шаҳрим Гаррунада эшитган қўшиқ сўзларига жон киргандек эди:

Инсонни шамол каби нималар ҳайдар?
Уни бўронлар каби нималар ҳайдар?
Унинг қайга боришин ҳеч ким билолмас,
Унинг ҳаётини ҳеч ким айтолмас.

Балки пешонамга ҳаёт мени ҳар доим жазолаши лозим деб ёзилгандир, фақат нима учунлигини билмайман. Мени яна қандай бахтсизлик ва кўнгилсизликлар кутаётган экан?

Хўжайиннинг ҳовлисига кириб борганимизда, тасаввур қилиб кўр, мени кутиб турган Арада Гулани кўрдим. У отдан тушишимга ёрдам берди ва мени худди йўқотиб қўйган укасини кўргандек қаттиқ қучди.

Мен кул ўз эгаси ортидан юриши лозим бўлганидек, унинг кетидан эргашмоқчи бўлдим, лекин Арада Гула бундай қилишимга йўл қўймади.

– Мен сени роса қидирдим, – деди у. – Умидимни йўқотай деганимда Свастини учратиб қолдим. У менга сен ҳақингда гапириб берди. Биз хўжайиннинг билан бир тўхтамга келдик. У сен учун жуда катта нарх тўлашга мажбур қилди, лекин сен шунга лойиқсан. Сенинг фалсафанг ва тадбиркорлигинг мени яна қанотлантирди ва муваффақиятга эришдим.

– Бу фалсафа Мегиддоники, меники эмас, – дедим мен.

– Ҳам Мегиддоники, ҳам сеники. Сизларнинг икковингиз туфайли биз Дамашққа бормоқчимиз. Мен сени ўзимга шерик қилиб олмоқчиман.

– Қара, ҳозир сен бир дақиқа ичида озод инсонга айланасан! – ана шу сўзлар билан у кийимлари қатидан сопол тахтача чиқарди. Бу тахтачада менга шахсий мулкчилик ҳақи ёзилганди. Уни боши узра кўтарди-да, бор кучи билан ерга урди. Тахтача чилпарчин бўлди. Арада Гула хурсандчилик билан сопол қолдиқларни чангага айланмагунича оёқлари билан топтади.

Менинг кўзларим миннатдорчилик ёшлари билан тўлди. Бобилдаги энг бахтиёр инсонга айланганимни билардим.

Гувоҳи бўлганингдек, иш менинг бахтсиз кунларимда энг яхши дўстимга айланди. Ишдаги меҳнатсержарлигим менга сотилган ва қурилиш ишига сафарбар

этилган қуллар сафини тўлдириш қисматидан халос бўлиш имконини берди. Ишдаги ана шу меҳнатсеварлигим бувангга ҳам таъсир қилди. Шунинг учун у мени ўзига шерик қилиб олди.

Сўнг Хадан Гула сўради:

– Бувамнинг қанақа сирли калити бор эдики, унга олтин шекелларга йўлни очиб берган?

– Биз танишганимиздан бери унинг ягона калити бор эди, – жавоб берди Шарру Нада. – Буванг ҳар доим роҳат билан меҳнат қиларди. Илоҳлар унинг ҳаракатларини баҳолар ва тўла мукофотларди.

– Мен тушунишни бошляяпман, – ўйланиб гапирди Хадан Гула. – Иш унинг меҳнатсеварлиги ва эришган муваффақиятига қойил қолган, кўплаб дўстларини унга жалб қиларди. Иш унга ўша Дамашқда эга бўлган ҳурмат-эътиборни олиб келди. Иш унга мақтовга сазовор бўлган барча нарсаларни келтирди. Мен эса иш бу қулларнинг қисмати деб ўйларканман.

– Ҳаёт инсонга ҳузур бахш этиши мумкин бўлган кўплаб лаззатларга бой, – луқма ташлади Шарру Нада. – Ҳамма нарсанинг ўз ўрни бор. Мен меҳнат фақатгина қулларнинггина қисмати эмаслигидан хурсандман. Агар шундай бўлганида, ҳаётимдаги энг катта лаззатдан маҳрум бўлган бўлардим. Мен кўп нарсадан завқ олишим мумкин, лекин ҳаётимда меҳнат эгаллаган ўринни ҳеч нарса эгаллолмайди.

Баланд деворлар сояси остида Шарру Нада ва Хадан Гула Бобилнинг бронза қопланган оғир дарвозасига яқинлашардилар. Дарвоза қўриқчилари тик туриб шаҳарнинг ҳурматли инсонларини олқишлашди.

Ўзининг узундан-узоқ карвони бошида Шарру Нада бошини баланд кўтарган ҳолда шаҳарга кириб келди.

– Мен ҳар доим бувамдек инсон бўлишни истардим, – ишонч билан деди Хадан Гула, – лекин шу кунгача барибир унинг қанақа инсон эканини билмасдим. Сен менга бунни очиб бердинг. Энди бойлигининг ҳақиқий кали-

тини менга берганинг учун ҳеч қачон сени рози қилол-масам керак деб ўйлайман. Шу бугундан бошлаб мен ана шу калитни ишга солишим керак. Энг аввало, буни менинг ҳақиқий ҳолатимга тақинчоқ ва қимматбаҳо кийимлардан кўра кўпроқ ярашадиган камтарликдан бошлашим лозим.

Шу сўзларни айтиб Хадан Гула қулоқлари ва қўлла-ридаги қимматбаҳо тақинчоқларни ечиб олди. Сўнг кар-вон бошида кетаётган инсонга нисбатан катта ҳур-мат-эҳтиором ила ўз йўлида давом этди.

– Икромжон, мен иш сенинг энг яхши дўстинг эканини тушунганингдан хурсандман, – давом этди Асилбек. – Иш сенинг атрофингга кўплаб дўстларни ва хоҳлаган нарса-ларингни тортади. Ана шу калитни амалда қўллагин ва камтар бўл. Энди сен пулларнинг қонун-қоидаларини биласан, – Асилбек ўрнидан туриб уйга кириб кетди. Бир оздан сўнг қўлида чиройли нақшдор қутича билан чиқди. Уни очди-да, ичидан оқ матога ўралган қандайдир ёзув-лар битилган қоғоз чиқарди. – Бувам қадимий ёзувларни таржима қилиб, уларни мана шу қоғозга кўчирганлар. Сен битикларни эҳтиётлаб сақлашинг ва худди мен каби на-фақат ўзингнинг болаларингга, балки муваффақиятга ва бойликка эришмоқчи бўлган бошқа инсонларга ҳам бери-шинг керак, – деб Икромжонга қоғозларни узатди.

Сен ўз орзуингга эришдинг, энди эса сеvimли мамла-катимиздаги бошқа одамларга ҳам ана шу ҳақиқатларни ўргат, – Асилбек шу сўзлар билан ҳикоясини тугатди.

IX ҚИСМ.

Икромжон Асилбек оиласининг барча оғирликларини ўз зиммасига олди ва унинг ишини давом эттирди. Ярим йилдан сўнг у ва Меҳрибонунинг данғиллама тўйи бўлиб ўтди. Тўйга Самарқанднинг ҳурматли инсонлари йиғилдилар.

Бир кун кечки овқатдан сўнг Икромжон унга Асилбек берган қутичани эҳтиёткорлик билан олиб, ичидаги оқ матони аста очди: унда тушунарсиз тилда ёзилган ва кимдир таржима қилган қоғозлар бор эди.

– Мана асрлар оша етиб келган ва отам менга берган пулларнинг сирлари, – пичирлади у.

Яратганнинг истаги билан бу сирлар айнан Икромжонга берилганди. Ёзувларни қизиқиш билан ўқий бошлади. Таржимада Дебазир исмли бир одамнинг қарзларини қандай қилиб тўлагани ҳақидаги муаммолари ёзилган экан. Келинг, ана шу битиклар билан биз ҳам танишиб чиқайлик.

1-пергамент

Ҳозир, ой тўлаётган вақтда, мэн, Суриядаги кулликдан қайтиб, ўзимнинг катта миқдордаги қарзларимни тўлаб, қадрдон шаҳрим Бобилнинг ҳурматли инсонларидан бўламан деб қарор қабул қилган Дебазир, ўзимнинг эзгу истакларимни амалга ошириш ниятида қила-

диган ишларим ҳақидаги ёзувларни мана шу пергаментга ёзиб қолдирмоқдаман.

Донишманд дўстим Матоннинг маслаҳатига амал қилиб мен қарздор одамдан ҳурматли инсонга айланмоқчиман.

Камина тузган ушбу режа уч мақсаддан иборат. Менинг умидим – уларнинг амалга ошишида.

Биринчидан, мен келажакда ўзимнинг гуллаб-яшнашим ҳақида ўйлаб қўйишим керак.

Шунинг учун даромадимнинг ўндан бир қисмини олиб қўйишим ва ўз жамғармам сифатида сақлашим лозим. Матон: «Ўз ҳамёнида келажакни ўйлаб олтин ва кумуш тангаларни сақловчи инсон – ҳурматга лойиқ оила боши ва шоҳининг содиқ хизматкоридир», – деб бежиз айтмаган.

«Ҳамёнида атиги бир неча мис тангага эга бўлган инсон ўз оиласига бепарво ва шоҳига нисбатан ҳам лоқайддир».

«Ҳамёни бўш инсон ўз оиласига нисбатан бағритош ва шоҳига ҳам содиқ эмас, чунки унинг юраги бераҳмдир».

«Муваффақиятга эришмоқчи бўлган одам ўз ҳамёнида олтинларнинг сира тугамаслигини таъминлаши керак. Ўшанда унинг қалбида оиласига нисбатан муҳаббат ва шоҳига нисбатан садоқат барқ уради».

Иккинчидан, менинг ёнимга қайтган хотинимни таъминлашим лозим. Чунки Матон: «Меҳрибон хотини ҳақида гамхўрлик қилиш эркак кишига қўйган мақсади сари куч ва дадиллик беради», – деб айтади.

«Шунинг учун топганларимнинг ўндан етти қисмини мен уйимиз, кийим-бошимиз, овқатимиз ва ҳаётимизни завқ-шавққа тўлдирадиган бошқа лаззатларга сарф қиламан. Лекин сарф-харажатларимиз белгиланган миқдордан ошмаслигини назорат қиламиз. Келажакдаги ютуқларим режасининг муваффақият сирини ана шунда. Мен ўзим учун белгиланган миқдорлар чегарасидан чиқмай яшашим зарур».

2-пергамент

«Учинчидан, мен қарзларимни ишлаб топган пулларим ҳисобидан тўлашни режалаштирдим.

Шунинг учун ҳар ой тўлган вақтда ўз даромадимнинг ўндан икки қисмини менга ишонган ва қарз берган инсонлар орасида тақсимлаб бераман. Ўшанда белгиланган вақтда қарзларим адолатли тарзда тўланган бўлади. Мен қарз олган барча яқинларимнинг номини ёзиб қўяман:

Фахру, тўқувчи – 2 кумуш танга, 6 мис танга;

Синжар, тахтачи – 1 кумуш танга;

Занкар, дўстим – 4 кумуш танга, 7 мис танга;

Аскамир, дўстим – 2 кумуш танга, 3 мис танга;

Харинсир, заргар – 6 кумуш танга, 2 мис танга;

Диарбекир, отамнинг дўсти – 4 кумуш танга, 1 мис танга;

Алкаҳад, уй эгаси – 14 кумуш танга;

Матон, савдогар – 9 кумуш танга;

Бирежик, ер эгаси – 1 кумуш танга, 7 мис танга.

3-пергамент

Бу инсонлардан ҳаммаси бўлиб менинг бир юз ўн тўққиз кумуш танга ва бир юз қирқ мис танга қарзим бор.

Мен ана шунча пул қарз бўлганим, уларни тўлашнинг ҳеч қандай усулини билмаганим, ўзимнинг аҳмоқлигим сабабли хотиним ота уйига кетиб қолишига йўл қўйдим. Ўзим эса бойишнинг осон йўлларини қидириб қадрдон шахримни тарк этдим. Оқибатда кулфатларга йўлиқиб, қулликка сотиб юборилдим.

Энди Матон менга ўз даромадимдан маълум қисмларни ажратиб, қарзларимни ёпиш йўлларини кўрсат-

гач қилиқларим нақадар аҳмоқоналигини тушуниб етдим. Шунинг учун мен қарз олган кишиларнинг ёнига бордим ва уларга қарзларимни тўлашим учун даромадимдан ташқари ҳеч қандай манбаим йўқлигини, даромадимнинг ўндан икки қисмини қарзимни ёпиш учун тўлашга аҳд қилганимни тушунтирдим. Фақат ана шунча тўлашим мумкин, кўп эмас. Шу боис агар сабрли бўлсалар, мен вақти келиб қарзларим бўйича мажбуриятларимни тўла бажараман.

Энг яқин дўстим деб ҳисоблаган Ахмар мени ножоиз сўзлар билан ҳақоратлай бошлади. Ер эгаси Бережик пулга жуда муҳтож бўлгани сабабли унга биринчи бўлиб тўлашимни илтимос қилди. Уй эгаси Алкахад агарда яқин орада пулларини қайтариб бермасам, менга жуда кўп нохушликлар етказишини айтди.

Қолганлар менинг таклифимни хайрхоҳлик билан қабул қилдилар. Шу сабабли одам учун қарзлардан қочиб юргандан кўра уларни тўлаш осонроқ эканига ишонч ҳосил қилганимдан сўнг бу ишни тугаллашимга янада кўпроқ ишонч ва қатъийликка эришдим.

4-пергамент

Яна ой тўлди. Мен аниқ фикрлар ва қатъийлик билан ишлардим. Меҳрибон хотиним мен қарз олган кишилар билан ҳисоб-китоб қилишимда далда бериб келарди. Биз қабул қилган доно ечим туфайли охирги ой ичида Небатур учун бақувват туяларни сотиб олиб, ўн тўққиз қумуш танга ишлаб топдим.

Бу пулни ўз режамга мувофиқ тақсимлаб чиқдим. Ўндан бир қисмини омонат сифатида олиб қўйдим, етти қисмини хотиним билан бирга кундалик харажатлар учун сақлаб қўйдик. Ўндан икки қисмини мис тангалар ҳисобига ўтказиб, ўз кредиторларим ўртасида тенг бўлиб бердим.

Ахмарни кўрганим йўқ, шу боис пулларни унинг хотинига ташлаб кетдим. Бирежик шунчалик хурсанд бўлиб кетдики, қўлларимни ўпишга тайёр эди. Биргина Алкахад тўнғиллаб, пулларини эртароқ қайтаришим лозимлигини таъкидлади. Мен унга агарда кўпроқ ишлаб топишнинг иложини топиб, бошқа ҳеч қандай гамташвишим бўлмаганида, қарзларимни эртароқ узишим мумкинлигини айтдим. Бошқа ҳаммалари менга ташаккур билдирдилар ва бошлаган ҳаракатларим учун мақтадилар. Шу тариқа биринчи ойнанинг охирига бориб қарзларим деярли тўрт кумуш тангага камайди, шу билан бирга, ҳеч ким даъво қилолмайдиган яна икки кумуш танга ишлаб топдим.

Енгил тортдим, анчадан бери бундай ҳолатга тушмагандим.

Яна ой тўлди. Бутун ой давомида катта шижоат билан меҳнат қилдим, лекин катта муваффақиятга эришолмадим. Фақат бир нечта туя сотиб олдим ва атиги ўн бир кумуш танга ишлаб топдим. Шунга қарамай, мен ва меҳрибон хотиним ўзимизга янги кийимкечак ололмаганимизга, асосан кўкатлардан иборат овқат ейишимизга қарамай, режамизга қатъийлик билан риоя қилардик. Ана шу ўн бир кумуш танганинг ўндан бирини мен яна ўзим учун олиб қўйдим, ўндан етти қисмини кун кўриш учун қолдирдик. Ахмарга улушини олиб борганимда у мени роса мақтаб ҳайрон қолдирди. Бирежик ҳам худди шундай йўл тутди. Алкахаднинг яна жаҳли чиқди, лекин мен агар у ўз қисмини олишни хоҳламаса, қайтариб олиб кетишим мумкинлигини айтганимда тинчланиб қолди ва пулларни олди. Қолганлар аввалгидай мамнун бўлиб қолдилар.

Яна ой тўлган кун келди. Мен жуда катта хурсандчиликни ҳис қилардим. Кучли ва соғлом туялари кўп бўлган подани сотиб олишга муваффақ бўлдим. Шунинг учун даромадим қирқ икки кумуш тангани ташкил этди. Бу ой хотиним иккимиз шиппаклар ва янги уст-бош со-

тиб олдик. Товуқ ва бошқа гўштларни ейишимизга имконият тугилди. Саккиз кумуш тангадан кўпрогини кредиторларимга тўладим, ҳатто Алкаҳад ҳам бунга қарши бўлмади.

Бизни қарзлардан халос этадиган ва бизга бойлик берадиган режалар улугдир, бойликларимизни сақлаб қолиш эса фақатгина ўзимизга боғлиқ.

Ана шу пергаментга охирги ёзувларни битганимдан бери уч мартаба ой тўлди. Ҳар сафар даромадимнинг ўндан бирини олиб қўярдим. Ҳар сафар мен ва меҳрибон хотиним даромадимнинг ўндан етти қисмига ҳаёт кечирдик, ҳаттоки вақтида жуда қийин бўлса ҳам. Ҳар сафар даромадимнинг ўндан икки қисмини кредиторларимга тўлардим.

Энди менинг ҳамёнимда шахсан ўзимники ҳисобланган йигирма бир кумуш танга бор. Бу менга бошимни адл тутушга ва дўстларим орасида бўлганимда фахрланишга туртки беради. Хотиним уйимизни ораста тутуди ва дид билан кийинади. Биз бирга яшаётганимиздан бахтиёрмиз.

Бу режа чексиз аҳамиятга эга. Ахир, у аввал қул бўлган одамни ҳурматга сазовор ва обрўли инсонга айлантирмадими?

5-пергамент

Яна ой тўлган кун келди. Мен тахтачамга охирги ёзувимни битганимдан буён анча вақт ўтганини биламан. Аслини олганда, тўлин ой ўн икки марта келиб кетди. Лекин энди мен тахтачамга ҳеч қандай ёзувлар битолмайман, чунки бу кун мен қарзларимнинг охиргисини тўладим. Бу кун мен ва меҳрибон хотиним ўзимизга катта байрам уюштирдик, чунки биз мақсадимизга эришгандик.

Мен яна узоқ вақт давомида эслаб юрадиган ўз кре-

диторларим ҳузурига охирги маротаба борганимдан бери анча воқеалар бўлиб ўтди. Ахмар ўзининг аччиқ сўзлари учун кечирим сўради ва дўсти деб ҳисобламоқчи бўлганларидан бири мен эканимни айтди.

Кекса Алкаҳад ниҳоят менга нисбатан унча ёмон кайфиятда эмас эди ва менга:

– Бир вақтлар сен юмшоққина бир парча лой эдинг. Сенга теккан ҳар бир киши эзиши ва хоҳлаганини ясаши мумкин эди. Энди эса сен ҳаттоки пичоқ зарбасига ҳам чидам берадиган метин бронза парчасисан. Агар сенга кумуш ёки олтин тангалар керак бўлиб қолса, хоҳлаган вақтингда ёнимга келавер, – деди.

Мен ҳақимда бундай фикрга эга инсон фақат Алкаҳад эмас эди. Бошқалар ҳам каминага нисбатан ҳурмат-эъзозда. Масалан, меҳрибон хотиним менга нур тўла кўзлари билан боқади, бу эса ўзимга ишонч тугдиради.

Нима бўлганда ҳам, муваффақиятга айнан режаларим орқали эришдим. У менга барча қарзларимдан қутулишимга имкон берди, ҳамёнимда кумуш ва олтин тангаларнинг жаринглашига сабаб бўлди. Кимки муваффақиятга эришмоқчи бўлса, унга худди шу амалиётни тавсия этаман. Мазкур режа бир пайтлар қул бўлган инсонга қарзларидан қутулишига ва ҳамёнида олтин тангаларнинг жаринглашига имкон берган экан, бошқа ҳар қандай инсонга ҳам молиявий мустақилликка эришиш имкониятини тақдим этмайдами? Мен ҳозиргача ушбу режага риоя қилишни тўхтатганим йўқ. Аминманки, агар ундан келажакда ҳам фойдаланилса, мени бой инсонга айлантиради.

Икромжон Асилбек айтган сўзларнинг маъносини энди тушунди.

– Сен ўз орзунга эришдинг, – деди Асилбек. – Энди эса она юртимиз бойликларидан фойдалана олишлари учун ҳар бир муносиб кишига ана шу ҳақиқатларни ўргат.

– Отам ана шуларни назарда тутган экан-да! – деб фикрлади Икромжон. – Мен устоз айтганларининг барини бажараман. Ушбу сир-синоат мамлакатимизнинг ҳар бир муносиб кишисига етиб бориши учун қўлимдан келган ишни қиламан. Мактаб очиб, ўқитувчиларни таклиф этаман ва улар бошқа одамларга ўргатадилар. Бу тингловчилар эса, ўз навбатида, пухта тайёрланиб, шаҳримизнинг ҳар бир муносиб кишисига ана шу билимларни беришга тайёр бўлишлари керак. Мен қандай билимларга эга бўлмайин, ўз давлатим шуҳратини ошириш йўлида уларни шогирдларимга жоним билан бераман. Биздан кейин яшайдиганларнинг барчаси пулларини йиғиши ва бой-бадавлат бўлишлари учун, давлатимиз бадавлат одамлари энг кўп бўлган дунёдаги энг бой мамлакатга айланиши учун.

БОБИЛ ТАРИХИ ҲАҚИДА

Тарих зарварақларида Бобилдек ўзига чорлайдиган шаҳар йўқ. Бу номнинг ўзигина кўз олдингизда бойлик ва гўзаллик манзараларини намоён қилади. Ундаги мавжуд бойлик, олтин ва қимматбаҳо нарсаларнинг захиралари эртақдагидек. Бундай бойликни ўрмон ва фойдаланиб қазилмалардан иборат табиий бойликлар, тропик ўсимликларнинг зичлиги билан боғлаш мумкин. Ваҳоланки, Бобил сувсиз, текис водий ўртасида, Ефрат дарёси бўйида жойлашганди. Шаҳар атрофида на ўрмон, на қазилмалар бор эди. Ҳатто қурилиш иншооти учун ишлатиладиган тош ҳам бўлмаган. Шаҳар ҳаттоки табиий савдо йўли бўйида жойлашмаганди. Буғдой ўстириш учун эса ёнғинчиликлар кам эди. Бобил бу инсоннинг фақатгина ўзи эга бўлган нарсалардан фойдаланиб улуғ чўққиларга чиқа олишининг намунаси эди. Бу катта шаҳар ҳаётини таъминлайдиган барча ресурслар инсон қўли билан яратилганди. Бобилда фақат иккитагина табиий бойлик – дарё суви ва унумдор ерлар бор эди. Қадимий Бобил муҳандислари тўғон ва кўп сонли суғориш каналлари тизимини татбиқ этиб, Ефрат дарёси сувларини буришга муяссар бўлдилар. Бу катта майдонлар бўйлаб ўтказилган каналлар унумдор ерларни ҳаёт бахш этувчи намлик билан тўйдирарди. Мазкур каналлар тизими тарихда маълум бўлган муҳандислик қурилмаларининг илк намунаси бўлиб қолди. Ушбу суғориш тизими туфайли олинган ҳосилларни кекса тарих шу чоққача эсполмасди.

Бобил мавжуд бўлган узоқ вақт давомида уни бир-би-

рини алмаштирган шоҳлар авлодлари бошқарган, улар учун эса бошқа ҳудудларни босиб олиш ва қароқчиликлар қилиш вақтинчалик бўлиб, асосий фаолият эмасди. Улар урушларда қатнашган эсалар-да, бу қирғинбаротлар асосан бошқа давлатлардан бостириб келган, Бобилнинг эртақмонанд бойликларига эга бўлишни истаган, ҳукмронликни хуш кўрадиган босқинчиларга қарши мудофаа жанглари эди. Бобилнинг донғи кетган ҳукмронлари тadbиркорлиги ва адолатпарварлиги туфайли тарихда қолган. Бобил ўзига солиқ тўлашлари учун қўшни давлатлар халқларини босиб оладиган шоҳларни етиштирмади.

Бугунги кунда Бобил шаҳар сифатида мавжуд эмас. Бу шаҳарни минг йиллар давомида қуриб, уни сақлаб турган инсонларнинг куч-қувватлари тугаганидан сўнг қисқа вақт ичида бўшаб, нураган деворлар уюмига айланиб қолди. Бу шаҳар Осиёда, Сувайш каналидан шарққа тахминан олтмиш километр узоқликда, Форс кўрфазининг шимолида жойлашган. Шаҳар жойлашган кенглик экватордан тахминан шимолга ўттиз градус.

Қачонлардир аҳоли зич бўлган унумли ерлар жойлашган Ефрат дарёсининг ана шу водийси яна қуруқ ва жонсиз ерларга айланиб қолган. Кам учрайдиган ўтлар ва яланғоч янтоқлар қум бўронларига қарши кураш олиб бормоқда. Унумли ерлар, улкан шаҳарлар ва хилма-хил моллар ортилган узундан-узун карвонлар йўқ бўлиб кетди. Ўзларининг аянчли ҳаётини кўриш учун кичик-кичик подаларни боқиб, кун кўриб юрган кўчманчи араблар бу ерларнинг ягона эгаларидир. Тахминан насронийлик эрасидан бошлаб шу аҳвол ҳукмрон.

Асрлар давомида сайёҳлар адирларга тўла бу водий ҳеч нарсани англамайди деб ўйлашарди. Вақти-вақти билан бўлиб турадиган кучли ёмғир ер қаъридан ювиб чиқарган сопол парчалари ва ғишт бўлаклари ниҳоят археологларнинг диққатини ўзига тортди. Европа ва Америка музейлари томонидан ажратилган маблағларга

ёлланган археологик экспедициялар жўнатилди. Кўп ўтмай белкураклар бу адирлар қадимий шаҳарлар бўлганини тасдиқлади. Шаҳарлар учун мозорга айланган адирлар. Бобил улардан бири эди. Деярли йигирма аср ичида шамоллар уларни қумга тўлдирди. Биринчи бўлиб унинг ғишдан қурилган деворлари тўкилиб тушди ва тупроққа айланди. Бойлик шаҳри – Бобил бугун ана шундай аҳволда. Узоқ вақт давомида ташлаб қўйилган, тупроқдан ҳосил бўлган ушбу улкан тоғ, унинг қаъридаги кўчалар, ажойиб ибодатхона ва саройлар қум ва чанг-тўзондан эҳтиёткорлик билан тозаланмагунига қадар мазкур шаҳар номини ҳеч бир тирик зот билмаганди.

Қатор алломалар Бобил ва бу водийда жойлашган бошқа шаҳарлар тамаддунини, ёзма равишда тасдиқланган барча цивилизациялардан энг қадимийси деб ҳисоблайдилар. Юз берган баъзи ҳодисалар 8000 йиллик тарихга эгалиги тасдиқланган. Ушбу саналарни аниқлаш усулининг ўзи ғаройиб. Бобил харобалари орасида қуёш тугилиши ҳақида ёзилган сопол тахтачалар топилганди. Замонавий астрономлар мана шу кун Бобилда қачон бўлиб ўтганини компьютерда ҳисоблаб чиқдилар. Бу қадим бобилликлар ва бизнинг тақвимларимиз орасидаги маълум нисбатларни аниқладилар.

Шундай қилиб, 8000 йил муқаддам Бобилда яшаган шумерлар атрофи деворлар билан ҳимояланган шаҳарларда яшаганлар. Бундай шаҳарлар неча юз йилликлар аввал мавжуд бўлгани ҳақида фақат тахмин қилиш мумкин. Уларнинг аҳолиси мудофаа деворлари орасида яшаган босқинчи бўлмаганликлари аниқ. Улар ўқимишли ва маърифатли инсонлар эдилар. Ёзув тарихига келганимизда эса биринчи муҳандис, биринчи астроном, биринчи математик, биринчи молиячи ва энг биринчи ёзув тилига эга бўлган инсонлар бўлганлар.

Юқорида сўғориш тизими ҳақида айтиб ўтгандик. Мазкур каналларнинг қолдиқларини, уларнинг кўп қисми тупроқ уюмлари остида қолиб кетган бўлса-да, ҳозир ҳам

кўрса бўлади. Баъзилари шундай ўлчамга эга эдики, улар тубидан бир қаторда ўн икки от ўта оларди. Ўлчамлари бўйича уларни Колорадо ва Юта штатларининг энг йирик каналларига тенглаштириш мумкин. Водий ерларини суғориш тизимидан ташқари, Бобил муҳандислари ана шу даражада муҳим аҳамиятга эга яна бир лойиҳани амалга оширдилар. Улар томонидан ишлаб чиқилган дренаж тизими ёрдамида Ефрат ва Тигр дарёлари этакларидаги катта ер майдонини қуришди ва шу ерларда деҳқончиликни йўлга қўйдилар.

Грек тарихчиси ва сайёҳи Геродот Бобилга у энг гуллаб-яшнаган вақтда сафар қилган ва четдан келган одам томонидан қолдирилган ягона ёзувни қолдирган. Унинг битикларида шаҳарнинг график чизмаси, маҳаллий аҳолининг баъзи ажойиб урф-одатлари келтирилган. У ерларнинг юқори ҳосилдорлиги ва етиштирилган буғдой ва арпалар ҳосилининг унумдорлиги ҳақида ёзган.

Бобилнинг шухрати сўнган эса-да, ҳикматлари сақланиб қолган. Бу ўша пайтдаги ёзув шакли туфайлидир. Ўшанда қоғоз ҳали ўйлаб топилмаганди. Одамлар ўз ёзувларини сопол тахтачаларга битардилар. Улар орқали саёҳатлари вақтида катта-катта аскарлардан иборат армияларини йиққан Бобилнинг машҳур ҳукмдорлари ҳақида билсак бўлади. Тарихчилар фикрича, улар 10 000 тагача аскар, 25 000 та арава, ҳар бирида 1000 тадан аскар бўлган 1200 пиёда аскарлар полкларини ўз ичига олган. Кўпинча бундай зарур ҳарбий таъминот ва озиқ-овқатларни тайёрлаш учун икки ёки уч йил вақт кетарди.

Бобил шаҳри кўп жиҳатдан ҳозирги замонавий шаҳарлар типига қурилган эди. Кўчалар ва савдо расталари бисёр бўлган. Молини ташиб сотадиганлар ўз молларини шаҳар кўчаларида юриб таклиф қилардилар. Уламолар ибодатларини улкан ибодатхоналарда адо этардилар. Шаҳар ичида шоҳ саройлари учун махсус жойлар ажратилган, атрофи ўраб қўйилган. Маълум бўлишича, ушбу ҳудуд деворлари шаҳар деворларидан ҳам баланд экан.

Бобилликлар талай ҳунарларда уста эдилар. Улар ҳай-калтарошлик, рассомчилик, тўқимачилик, заргарлик, металл қурооллар ва қишлоқ хўжалик қурооллари яшаш каби мутахассисликларни ўз ичига олган санъат намуналарини қолдиришган. Уларнинг заргарлари юқори даражали тақинчоқлар ясардилар. Бу санъатнинг кўп намуналари бой одамлар кўмган қазилмалар туфайли топилган, бугун дунёнинг энг пешқадам музейларига қўйилган.

Тарихнинг илк босқичларида, бутун қолган дунёда дарахларни тошдан ясалган тешалар билан арраганларида ёки кремнийдан ясалган ўқ ва найзалар ёрдамида ов, жанг қилинган пайтда бобилликлар металлдан ясалган болталар, темир учли ўқ ва найзалардан фойдаланганлар. Улар моҳир молиячи ва савдогар эдилар. Билишимизча, бобилликлар биринчи бўлиб пулларни алмаштириш воситаси сифатида ўйлаб топган ва илк бор қарз хатлари ҳамда турли хусусий мулкчилик кўринишидаги ёзма гувоҳномалардан фойдаланганлар.

Милоднинг 540 йилига қадар Бобил бирор марта ҳам душман томонидан босиб олинмаган. Унинг қулаши тарихи ҳақиқатан ҳам ғайриоддий. Ўша давр босқинчиларидан бири бўлган Кир шаҳарга ҳужум қилиш ва унинг деворларини босиб олиш ниятида эди. Бобил шоҳи Набонид маслаҳатчилари уни Кир ҳали шаҳарга ҳужум қилмасдан туриб унинг армиясига юзма-юз чиқишга ва жанг қилишга ундадилар. Кейинчалик мазкур жангда Бобил армияси тор-мор қилиниб, шоҳ шаҳарни тарк этади. Шундан сўнг Кир очиқ дарвозалар орқали шаҳарга киради ва ҳеч қандай қаршиликсиз уни босиб олади.

Шаҳарнинг кучи ва донғи аста-секин пасая бошлади ва бир неча юз йиллар ўтиб у батамом бўшаб қолди. Бир вақтлар гуллаб-яшнаган Бобил чўл бўлиб ётган ерларга айланди. Бобил қулади ва бошқа ўзини тиклолмади, лекин тамаддун унга кўп томондан қарздордир.

Мангулик девор ва ибодатхоналарни кулга айлантирди, аммо Бобил ҳикматлари яшашда давом этмоқда.

Фойдаланилган адабиёт:

Клейсон Дж. Самый богатый человек в Вавилоне. – М.: Попурри, 2007. – 85 с.

***Таклиф ва мулоҳазалар қуйидаги манзил бўйича
қабул қилинади:***

100057, Тошкент. Уста Ширин кўчаси, 116.

Равшанбек Хонниёз,

СП ООО «ОКЛ» компанияси директори

Тел: (+99897) 750-26-15

e-mail: ravshanbek@mail.ru

www.xonniyoz.uz

www.poyga.uz

МУНДАРИЖА

БЕШ ДЕНГИЗ ОША

I қисм. Мен Австралияга бораман!	4
II қисм. «Қовун тушириш» ва унинг оқибатлари	11
III қисм. Сирга яқинлашиш.....	20
IV қисм. Муваффақият қонуни	26
V қисм. Онгни қандай иттифоқдош қилиш мумкин	34
VI қисм. Қарз сўраш нима дегани?	41
VII қисм. Товуқ ва олтин тухум	53
VIII қисм. Мураббий – барча ишларнинг боши	59
IX қисм. Қадимги Бобил ўғитлари	63
X қисм. Бойлик қулига айланиб қолма	73
XI қисм. Хусусий бизнесни эгалла ва пирамидалардан эҳтиёт бўл!	79
XII қисм. Энди ўзинг ва Ватанинг учун ишлашинг керак	89

ЎТМИШДАН КЕЛГАН БОЙЛИК СИРЛАРИ ЁХУД САМАРҚАНДЛИК ЭНГ БОЙ ОДАМ

I қисм	94
II қисм	98
<i>Асилбекнинг биринчи ҳикояси.</i>	
<i>Пулларга эга бўлишни истagan инсон.....</i>	100
<i>Асилбекнинг иккинчи ҳикояси.</i>	
<i>Бобилдаги энг бой одам .....</i>	107
III қисм	122
<i>Асилбекнинг учинчи ҳикояси.</i>	
<i>Бўш ҳамённи тўлдиришнинг етти усули .....</i>	123
<i>Асилбекнинг тўртинчи ҳикояси.</i>	
<i>Пулларнинг беш қонуни .....</i>	142
IV қисм	156
<i>Асилбекнинг бешинчи ҳикояси.</i>	
<i>Омад илоҳининг назарига қандай тушиш мумкин .....</i>	156

V қисм	171
<i>Асилбекнинг олтинчи ҳикояси.</i>	
<i>Бобиллик ишбилармон .....</i>	171
VI қисм	180
<i>Асилбекнинг еттинчи ҳикояси.</i>	
<i>Бобиллик савдогар .....</i>	180
VII қисм	192
<i>Асилбекнинг саккизинчи ҳикояси .....</i>	192
VIII қисм	194
<i>Асилбекнинг тўққизинчи ҳикояси.</i>	
<i>Бобилдаги энг бахтли инсон .....</i>	194
IX қисм	216
Бобил тарихи ҳақида	224

Оммабоп нашр

Равшанбек ХОННИЁЗ

ЎТМИШДАН КЕЛГАН БОЙЛИК СИРЛАРИ

Муҳаррир: Абдулла ШАРОПОВ

Мусахҳиҳ: Марҳабо ЖЎРАЕВА

Бадий муҳаррир: Феруза НАЗАРОВА

Техник муҳаррир: Хуршид ИБРОҶИМОВ

Нашриёт лицензияси: АI №134, 27.04.2009

Теришга берилди: 11.11.2011 й.

Босишга рухсат этилди: 26.03.2012 й. Газета қоғози.

Қоғоз бичими: 84x108 $\frac{1}{32}$. Агiал гарнитураси.

Офсет босма. Ҳисоб-нашриёт т.: 8,55.

Шартли б.т.: 12,18. Адади: 2000 нусха.

Буюртма № 9

«AKADEMNASHR» нашриётида нашрга тайёрланди.
100156, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани, 20^А-мавзе, 42-уй.

Тел.: (+998 71) 217-16-77.

e-mail: akademnashr@mail.ru

«START-TRACK PRINT» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Миробод тумани, 8-март кўчаси, 57-уй.